
**СУОЧАВАЊЕ ЕВРОПЕ
СА ЊЕНОМ КОЛОНИЈАЛНОМ ПРОШЛОШЋУ**

СУОЧАВАЊЕ ЕВРОПЕ СА ЊЕНОМ КОЛОНИЈАЛНОМ ПРОШЛОШЋУ

Уредници

Мср Данило Бабић
Мср Рајко Петровић
Мср Јелена Вићентић

Издавач

Институт за европске студије
Трг Николе Пашића 11
11000 Београд

За издавача

Др Миша Ђурковић

Рецензенти

Проф. др Радмила Накарада
Др Александар Гајић

Лектура

Бојана Николић

Техничка обрада и дизајн корице

Весна Пијановић

Штампа

Зухра, Београд

Тираж

100

ISBN 978-86-82057-79-6

Суочавање Европе са њеном колонијалном прошлошћу

Уредили
Данило Бабић
Рајко Петровић
Јелена Вићентић

Институт за европске студије
Београд 2021

САДРЖАЈ

Предговор	7
Поздравна порука Њ.Е. Абделхамида Шебшуба, Амбасадора Алжира у Београду	11
Први део: МОДЕЛИ КОЛОНИЈАЛИЗМА	15
Рајко Петровић: Португал и Шпанија: случај првих светских колонијалних империја	17
Arwa Awan: Catastrophe and progress: British colonialism in India	39
Данило Бабић: Белгијски колонијални модел и његове последице на друштво колонија и метрополе	61
Михаел Антоловић: У потрази за „местом под сунцем“: немачки колонијализам (1884–1919)	87
Други део: ОТПОРИ СУОЧАВАЊА С ПРОШЛОШЋУ, ОБЛИЦИ РЕВИЗИОНИЗМА	105
Јелена Вићентић: „Нешто као тамна мрља“ – холандски колонијализам: корени модерног капитализма и свакодневног расизма	107
Жан Казимир: Деколонијално тумачење историје народа Хаитија од 1697. до 1915.	132
Јелена Вићентић: „Незамисливи“ колонијализам и његови одједи – нордијске државе у колонијалном подухвату	150

Трећи део: ПОГЛЕД СА БЛИСКОГ ИСТОКА	183
Слађана Здравковић: Колонијализам под маском протектората – урушавање Османског царства „изнутра“	185
Србољуб Пеовић: Каџарски Иран у великој игри	208

Предговор

Термин колонија потиче од латинске речи *colonus* што значи фармер. Корен речи наглашава праксу колонијализма, која врши премештање људи са једне територије на другу. Придошлице на новој територији граде своје насеобине и на њима се трајно насељавају. Они задржавају политичку везу и, још важније, политичку оданост својој метрополи. Ово је само један од бројних описа колонијализма. Из овог једноставног описа можемо закључити да је читава концепција колонијализма инхерентно европоцентрична. Територије „новог света“ проглашене су ненасељеним иако су их насељавали народи са развијеном културом и цивилизацијом. Стога можемо рећи да колонијализам заправо представља праксу покоравања једног народа од стране другог. Колонијализам је од свог почетка био праћен апологетиком, заташкавањем и оправдавањем, док се уместо одговорности колонизатора увек истицала његова добра воља да помогне „мање срећнима“. С обзиром на то да су становници дивљих колонија све више почели да преиспитују постојећи поредак који их и даље држи у подређеном положају без обзира на то што одавно не живе у колонијама, већ независним државама, „империја“ покушава да узврати ударац ревизијом историје.

Ревизија историје је природна ствар када њу обављају историчари на основу новооткривених историјских извора. Она постаје проблематична када је врше политичари и политиколози са циљем употребе у политичке сврхе. У Европи XXI века ревизија историје врши се у два правца. Први правац се односи на ревизију Првог и Другог светског рата. Циљ овог процеса је равномерна расподела одговорности за

избијање Првог светског рата међу његовим актерима, а у случају Другог светског рата циљ је изједначавање идеологија фашизма и комунизма.

Други правац ревизије усмерен је на империјалистичку епоху, пре свега на улогу Велике Британије, али и других колонијалних (империјалних) сила. Аутор Нил Фергусон у свом делу „Царство“ (*Empire: How Britain Made the Modern World*) пише у викторијанском стилу, наводећи авантуре различитих колонијалних јунака, представљајући их као храбре пустолове који буде симпатије. Ендрју Робертс (*Andrew Roberts*) у својој књизи „Историја народа који говоре енглески“ (*A History of the English-Speaking Peoples Since 1900*) наставља Киплингву (*Joseph Rudyard Kipling*) традицију у духу терета белог човека. Ник Лојд (*Nick Lloyd*) иде чак и даље те масакр у Амритсару (у истоименој књизи) описује са сетом (али не због погибије Индијаца већ) због чињенице која је (по његовом мишљењу) допринела томе да Британци изгубе вољу и жељу да владају светом.

Док је први правац ревизије наишао на значајан одговор струке (с обзиром на то да се ради о темама које се тичу Европе и Европљана), то није био случај са ревизијом империјализма, барем када су у питању европски и амерички интелектуалци. Империјални великани попут Ливингстона (*David Livingstone*), Стенлија (*Henry Morton Stanley*), Роудса (*Cecil John Rhodes*), белгијског краља Леополда II па и самог Черчила у европској јавности остају неокаљаних биографија без обзира на своје неславне улоге из империјалне епохе.

Лео Емери (*Leo Amery*), високи функционер британске колонијалне администрације, Черчилов савременик сведочи о, како Емери каже, „неизбалансираном“ ставу Винстона Черчила према Индусима. Черчил је упорно одбијао да пошаље хуманитарну помоћ у Индију уз образложење да је то узалудан посао јер се „Индуси размножавају као зечеви“. На констатацију да људи гладују, Черчил је одговорио питањем: „Како онда Ганди још увек није умро?“ (Tharoor, 2017).

Посебно је алармантна ситуација са Сесилом Роудсом чије наслеђе и даље живи кроз стипендију која носи његово име. На основу критеријума селекције за стипендију видимо да је њен циљ да створи неку будућу елиту која следи идеологију беле надмоћи.

Романтизовање империјалне прошлости, не само да је морално упитно, већ је и веома опасно јер иницира жељу за понављањем

колонијалних пракси у решавању проблема савремених међународних односа. Тако се Ерик Принц (*Erik Dean Prince*), оснивач компаније „Блеквотер” (*Blackwater*) и дефинитивно најзначајнији чинилац у индустрији приватних оружаних компанија, позива на праксу Источноиндијске компаније у намери да приватизује рат у Авганистану. Такође, у освит Брежита тешко се одупрети утиску да британске елите већ припремају терен за тријумфални повратак на лидерску позицију у оквиру организације земаља Комонвелта. Најзад, раст носталгије за колонијализмом релевантан је и за (Западни) Балкан с обзиром да се и овај регион у прошлости суочио са колонијалном праксом (Аустроугарске у Босни), а као (полу)периферија Европе подложен је да постане мета евентуалних нових покушаја (нео)колонијализма. Стога, подизање свести о односу Европе према колонијализму и империјализму треба да буде предмет интересовања академске заједнице у Србији.

Пред нама је зборник који на темељан и систематичан начин настоји да након неколико деценија поново актуелизује деколонијалне и постколонијалне студије у српској академској заједници. Циљ овог зборника није чување успомене на колонијализам, већ како би то рекао Роберт Јанг (*Robert Young*) одавање почаст тријумфу над њим. Радови описују механизме деловања различитих колонијалних сила, њихове ефекте на колонизоване земље као и последице колонијализма на савремена друштва колонизатора и колонизованих. У приложеним радовима јасно можемо утврдити дистинкцију између наратива различитих колонијалних модела. У случају Португала и Шпаније – пионира колонијализма, присутна је жеља за богаћењем и авантуром из које се тек накнадно развија колонијализам као уређен систем експлоатације. Скандинавске земље свој колонијализам доживљавају као беневоолентну активност потпуно одвојену од било каквих патњи и ужаса. Сваки покушај постављања питања о одговорности скандинавских земаља у времену колонијализма бива „пресретнут“ „аргументима“ о огромним напорима и жртви коју скандинавске земље, пре свих Норвешка подносе у настојањима да донесу развој земљама Глобалног југа. У Белгији се властити колонијални модел представља као добронамерно усвајање нежељеног сирочета. Ипак, приликом суочавања са критиком добронамерна збуњеност у трену прераста у пасивну агресију чији је циљ очување угледа монархије. Анализом холандског колонијализма увиђамо нераскидиву везу између колонијализма и модерног капиталистичког

система. Британски колонијализам представљен је очима Индије чија је економија платила цену индустријализације Велике Британије. Колонизовани народи морају постати субјект, а не објект анализе. Због тога је француски колонијални модел посматран кроз историју Хаићана. Немачки колонијални модел свакако је најтрагичнији, не зато што по својој бруталности одудара од других, већ зато што је немачко поступање у данашњој Намибији заправо представљало показну вежбу за оно што ће се четрдесетих година XX века догађати у Европи и остатку света. Монструозности над становништвом Намибије остале су непримећене само због боје коже жртава. Отуда не треба да чуди тврдња Ајме Сезера (*Aime Cesaire*) да Хитлеров грех заправо није Холокауст сам по себи, већ чињеница да га је спровео на тлу Европе. Пажњу такође посвећујемо и региону Блиског истока и актуелизујемо помало заборављене теме о сусрету Ирана са европским колонијализмом и аспектима интерног колонијализма у Отоманском царству које је касније и само постало плен колонијалних апетита европских земаља.

На самом крају, желимо да се захвалимо свима који су учествовали у изради овог зборника. Посебну захвалност дугујемо др Миши Ђурковићу, директору Института за европске студије који је покровитељ овог пројекта.

Београд, децембар 2020.

Данило Бабић

Рајко Петровић

Јелена Вићентић

Поздравна порука Њ.Е. Абделхамида Шебшуба, Амбасадора Алжира у Београду

60 година после усвајања резолуције 1514 XV Да ли је човечанство успело да у потпуности искорени колонијализам ?

Пре шездесет година, 14. децембра 1960. Генерална скупштина Уједињених нација усвојила је Декларацију о давању независности колонијалним земљама и народима, познатија под ознаком под којом је заведена у међународном праву, као Резолуција 1514 XV.

Усвајање ове резолуције уследило је после позива на побуну који су упутиле земље жељне слободе и правде, а које су се после искорака у Бандунгу додатно ујединиле у деловању против нехуманог колонијалног система који је и даље владао у појединим деловима света, тлачећи, чинећи неправде и ускраћујући слободе, супротно начелима утврђеним у Повељи Уједињених нација.

Ова резолуција имала је одјека и на ослободилачку борбу народа Азије и Африке, међу којима и на ослободилачки рат који се водио у Алжиру, одакле су, у удобне салоне Палате Уједињених нација у Њу-јорку, свакодневно стизале вести о злочинима колонијалних власти и херојским делима алжирског народа у његовој борби против колонијализма и решености да га искорени.

Демонстрације у Алжиру, на које су Алжирци масовно изашли 11. децембра 1960, дакле, само неколико дана пре усвајања ове резолуције,

како би пркосећи бајонетима колонијалне војске, гласно и јасно дигли свој глас против репресије и изразили своју вољу за слободом и за независношћу, допринеле су, несумњиво, да они који би иначе гласали против ње промене свој став и да се декларацији обезбеди најшира подршка.

Ова резолуција утврдила је општа начела и поставила правне темеље за укидање колонијалног система власти. Уједињеним нацијама послужила је као правни оквир за деколонизацију територија у Африци и Азији које су биле под управом колонијалних сила: (Гвинеја Бисау и Зеленортска острва, Ангола, Мозамбик, Зимбабве (бивша Родезија), Намибија, Источни Тимор, Папуазија Нова Гвинеја, Белизе и др.) која је спроведена под снажним деловањем и моралним притиском већине народа окупљених у Покрету несврстаних земаља, чији су светионици били Алжир и Београд.

Декларацијом о давању независности колонијалним земљама и народима препознато је такође, да ускраћивање права на самоопредељење народима и колонијалним територијама, представља извор напетости који угрожава међународни мир и безбедност.

Свесне оваквог стања ствари, Уједињене нације настављају да се баве питањем деколонизације у Комисији за специјална политичка питања (четврта комисија) Генералне скупштине.

Управо из тог истог разлога, предмети везани за питање деколонизације упућују се и дан-данас посебном одбору задуженом за примену Декларације о давању независности колонијалним земљама и народима (Одбор 24), који је основан 1961.

Све ово говори да је деколонизација и даље један од циљева Уједињених нација, упркос покушајима да се ова декларација лиши своје суштине, у чему су углавном предњачиле бивше колонијалне силе, уз шачицу политичара и псеудо-интелектуалаца из земаља са новостеченом независношћу, који су им се неочекивано придружили и који вероватно, или пате од „комплекса колонизованог“ како је то установио Франц Фанон, или су потакнути личним интересима, који су у супротности са интересима њихових земаља.

Међутим, ваља рећи да човечанство, ни шездест година касније, није успело да искорени колонијални систем у потпуности, нити да приведе крају овај чин искупљења.

Неке силе данас настоје да приоритете у светским питањима одређују искључиво на основу својих ниских меркантилистичких интереса и хегемонистичких амбиција, и да жигошу декларацију као превазиђењу. Иза тога се ипак не може сакрити жеља да се настави са праксом из минулих колонијалних времена у нешто разрађенијем, глобалнијем и интегрисанијем обличју.

Наиме, територије које су Уједињене нације уписале као несамоуправне и чији би коначни статус требало да буде дефинисан управо применом резолуције 1514 XV, доживеле су да процес њихове деколонизације буде осујећен из разлога што су се окупаторске колонијалне силе оглушиле о своје одговорности, и због нечињења институција Уједињених нација.

Западна Сахара, несамоуправна територија која је 1963. уписана као таква од стране Уједињених нација и која је 1991. била предмет плана којим је било предвиђено да се народу Западне Сахаре омогући да оствари своје право на самоопредељење и независност, у складу са резолуцијом 1514 XV, представља најдрастичнији пример издаје слова и духа Повеље Уједињених нација.

Већ више од четрдесет година, народ Западне Сахаре чека да Организација Уједињених нација и његов Савет безбедности преузму своје одговорности и организовањем плебисцита о самоопредељењу, у складу да Декларацијом о давању независности колонијалним земљама и народима, спроведу сопствене одлуке о овој територији, последњој афричкој колонији.

Овом резолуцијом предвиђени су правни модалитети и начини који земљама под колонијалном влашћу обезбеђују пут до суверенитета. Покушаји да се тај пут заобиђе, коришћењем протоколарних смицалица, као што је отварање фиктивних конзулата, променама у људској компоненти или економској ситуацији на тим територијама, неизбежно ће се разбити о бедем међународног права, јединог бастиона одбране најслабијих од светских сила.

Јасно је да се међународно признање суверенитета не декретује путем изјава на друштвеним мрежама већ произилази из воље народа и потврђује се применом норми међународног права.

Узалудно је дакле, разметати се суверенитетом колонијалних народа и територија као предмета цењкања око зона утицаја и доминације

што подсећа на срамне преговоре вођене на Берлинској конференцији из 1885. које је историја осудила.

Уосталом, легитимно је довести у питање кредибилитет појединих држава и интелектуалаца, који се, уз неке медије, у чију се независност може посумњати, издају за бранитеље људских права, демократије и слобода, док истовремено у тишини посматрају, или чак бивају и савучесници када је реч о опстанку колонијализма у овом делу Африке.

Право на слободу и на самоопредељење, као неotuђиво право проистекло из људских права, и даље ће бити предмет сталне бригае човечанства и тема горуће актуелности.

Ова шездесета годишњица Декларације о давању независности колонијалним земљама и народима требало би да буде позив и подстрек међународној заједници и силама света да обнове завет оданости темељним начелима Повеље Уједињених нација, и окончају процес деколонизације зацртан у резолуцији 1514 XV, као једином начину да се човечанство поштеди ужаса оружаних сукоба, неправди и репресије, а свим људима пружи прилика да живе у миру, благостању и хармонији.

Абделхамид Шебшуб, Амбасадор Алжира у Београду
(објављено у дневном листу Политика 17.12.2020.)

Први део

МОДЕЛИ КОЛОНИЈАЛИЗМА

Рајко ПЕТРОВИЋ¹

Институт за европске студије
Београд

Португал и Шпанија: случај првих светских колонијалних империја

Сажетак: У овом раду ћемо анализирати португалски и шпански колонијализам и њихово наслеђе. Најпре ћемо се осврнути на настанак и развој Португалске и Шпанске империје као првих светских империја у историји човечанства. Анализираћемо основне принципе функционисања њихових колонијалних система поредећи њихове сличности и разлике. Размотрићемо однос ових колонијалних сила, како према затеченом (урођеничком) становништву, тако и према њиховој култури, али и природним ресурсима. Фокусираћемо се на то како су Португалци и Шпанци доживљавали себе и своју улогу на европском и светском нивоу током доба колонијализма, али и на то како ју је посматрао остатак модерне (западне) цивилизације. Такође, анализираћемо на који начин је урођеничко становништво доживљавало португалско и шпанско освајање, односно управу у следећих неколико векова. Размотрићемо како се данас према колонијалном наслеђу односе како Португал и Шпанија, тако и њихове бивше колоније. У раду ћемо се користити историјском методом, методом студије случаја и компаративном методом.

Кључне речи: Португал, Шпанија, колонијализам, Латинска Америка, Африка, конкистадори, бандеирантеси, хиспанство.

---

¹ rajko.petrovic@ies.rs

Увод

Португал и Шпанија биле су прве европске силе које су успеле да освоје и задрже огромне колонијалне поседе у различитим деловима света. За Португал се каже да је најстарија и најдуговечнија европска империја с обзиром на то да је освојио Сеуту давне 1415. године и од тада па све до повлачења из Макаоа 1999, односно стицања независности Источног Тимора 2002. године имао колонијалне поседе. Са друге стране, Шпанија се сматра првом истинском глобалном империјом. Од открића америчког континента 1492. године, па до губитка њених последњих колонија 1898. године (Куба, Порторико, Гвам и Филипини), Шпанија је важила за једну од најутицајнијих империја у историји човечанства. Тако је Шпанија између 1580. и 1640. године² имала поседе у Северној и Средњој Америци, Јужној Америци, Европи, Африци, Индијском потконтиненту и на Филипинима. Сам Филип II (*Felipe II*), један од најславнијих шпанских владара, истицао је да влада „земљом у којој никада не залази сунце”. Португал и Шпанија свој успех у колонизовању земаља Новог света дугују различитим факторима – повољном географском положају, развијеном морепловству и картографији, али и премоћи над домородачким становништвом и болестима које су са собом донели на новооткривене просторе. Обе земље стекле су огромно богатство захваљујући злату, сребру, рудном и другом природном богатству које су израбљивале у својим колонијама, уз употребу јефтине радне снаге – афричких црнаца и индијанских народа.

Португал и Шпанија оставили су огроман културни, политички, економски и језички траг у својим бившим колонијама. Захваљујући њима, шпански и португалски језик су једни од најраспрострањенијих језика савременог света, а римокатоличка вера, коју су конкистадори и бандеирантеси са собом доносили, данас је једна од водећих светских религија. Мишљења о последицама колонијализма ове две земље и данас су подељена – како у њиховој домаћој јавности, тако и у земљама које су пре или касније стекле независност од Португала и Шпаније.

---

² Реч је о периоду тзв. Иберијске уније, која је настала када је династија Хабзбурга, која је била на шпанском трону, преузела и португалски. Иако су шпанске и португалске институције и тада функционисале одвојено, Шпанија је у оквиру уније имала значајну превласт, о чему сведочи и португалска историографија, која тај период третира као доба у коме је португалски суверенитет био изгубљен (Almeida Borges, 2014: 1-22).

Према једнима, иберијске земље су новооткривене народе описмениле, покрстиле, технолошки унапредиле и сачувале од међусобног истребљења. Други тврде да су Португал и Шпанија одговорни за вишевековна убиства урођеника (понекад равна геноциду), експлоатацију њих и њихових природних ресурса, те за насилно и нехумано покрштавање и затирање локалних верских и културних обичаја.

Поморски пут за Индију и освајање Новог света

Краљевина Португал била је прва европска земља која је кренула у откриће нових поморских путева, односно нових територија. Португалци су прво освојили Сеуту, 1415. године у бици са Маварима, чија је моћ увелико слабила. Управо је инсталирање ове прве португалске колоније истакло три ствари које ће се показати као константа током португалских и шпанских освајања: прво, освајање нових територија зарад стратешког позиционирања и искоришћавања природних ресурса; друго, ширење хришћанства, и треће, да је успех Португала и Шпаније био директно везан са слабљењем маварских позиција на Иберијском полуострву, чиме су створени услови да се ове две земље консолидују и модернизују. У случају Португала пресудну улогу имао је Енрике Први Морепловац (*Infante Dom Henrique de Avis*), владар који је модернизовао португалску флоту³, ударио темеље португалској картографској школи и био веома расположен за истраживање нових територија. Португалска прекоморска експанзија започиње тек након његове смрти, када је португалска круна одлучила да пронађе поморски пут за Индију. Најпре је Бартоломео Дијас (*Bartolomeu Dias*) 1488. године дуж западне обале Африке допловио до југа афричког континента, касније названог Рт добре наде, а потом је 1498. године Васко да Гама (*Vasco da Gama*) пронашао пут од поменутог рта до западних обала Индијског потконтинента. У међувремену је довршено освајање обала западне Африке, када је Диого Као (*Diogo Cão*) открио ушће реке Конго; источне Африке и дела Блиског истока од стране експедиције Пера де Ковилхе (*Pêro da Covilhã*), те откривено острво Мадагаскар,

---

3 Посебно важан био је изум *каравела*, покретљивих и релативно малих једрењака погодних за дуге пловидбе.

захваљујући експедицији Диога Дијаса (*Diogo Dias*). Португал се укључио и у трку са Шпанијом за освајање Новог света⁴, па је тако експедиција Педра Алвареса Кабрала (*Pedro Álvares Cabral*) открила обале Бразила 1500. године (Diffie and Winius, 1977: 46-185).

Кастиља и Арагон су освајањем Гранадског емирата 1492. године ослободиле и последњу територију на Иберијском полуострву под влашћу Мавара, да би касније дошло до уједињења два краљевства у јединствену државу под именом Шпанија. Краљица Кастиље Изабела I Кастиљанска (*Isabel I de Castilla*) пристала је да финансира подухват Кристофера Колумба (*Cristóbal Colón*), који је желео да открије нови поморски пут за Индију. Његовим открићем америчког континента 1492. године Шпанија је формирала своје прве колоније на Карибима. У наредних неколико деценија Шпанија је освојила огромне просторе у тзв. Источним Индијама⁵ - Ернан Кортес (*Hernán Cortés*) открио је Мексико и освојио Астечко царство (1519-1521), Дијего Веласкес (*Diego Velázquez*) Куђу (1511), Франсиско Писаро (*Francisco Pizarro*) данашњи Перу, разоривши Царство Инка (1532), а Дијего де Алмагро (*Diego de Almagro*) и Педро де Валдивија (*Pedro de Valdivia*) Чиле (1540). Огроман значај за ширење Шпанске империје имало је и путовање Фернанда Магелана (*Fernando de Magallanes*) под патронатом шпанског краља Карлоса I (*Carlos I de España*)⁶. Тако је Магелан открио јужне атлантске обале Јужне Америке, Тихи океан, Филипине, а остатак његове преживеле експедиције је преко Индијског океана и Рта добре наде стигао у Шпанију, доказавши да је Земља округла. Захваљујући Магелану, Шпанија је успела да касније успостави своје колоније и на филипинским острвима (*Fernández de Navarrete*, 1853). Шпанија и Португал су у међувремену потписали Уговор из Тордесиљаса 1494. године посредством папе Александра VI (*Alejandro VI*). Њиме је одређена линија поделе новог света између Шпаније и Португала – све што се налазило источно од 46. меридијана припало је Португалу, а западно Шпанији (Duve, 2017: 77-107). Овај споразум касније нису поштовале надолазеће колонијалне

4 Данашње америчке континенте Шпанци и Португалци су испрва звали *Индије*, да би се термин Америка тек касније усталио.

5 Још један од првобитних назива за новооткривене америчке територије.

6 Магелан је био Португалац и најпре је хтео да под заставом Португала крене ка западу у потрази за поморским путем до „острва зачина” (Молучка острва), али је његов предлог одбио португалски краљ Мануел I (*Manuel I*).

силе (Велика Британија, Француска и Холандија), које су се убрзо супротставиле Шпанији и Португалу, посебно за време Иберијске уније. Иберијска унија била је врхунац моћи Шпанске круне. Тако је шпански краљ Филип II Хабзбуршки владао југозападом данашњих САД, Мексиком, Средњом Америком, Кубом, Порториком, Венецуелом, Колумбијом, Еквадором, Перуом, Чилеом, Рио де ла Платом, Бразилом, целим Иберијским полуострвом, југом данашње Француске, југом Италије, данашњом Белгијом и Холандијом, као и низом градова дуж западних и источних обала Африке, Персијског залива, Индијског потконтинента, Индонежанског архипелага, делом Цејлона и Филипинима⁷.

Организација власти у колонијама

Освајања нових територија у име Шпанске круне вршили су такозвани конкистадори (шп. *освајачи*), људи жељни новца и славе. Пустоловине већине конкистадора биле су или финансиране од стране Шпанског двора или им је обећано да ће постати управитељи на територијама које открију. Римокатоличка црква такође је подржавала ове подухвате, шаљући уз конкистадоре своје мисионаре, који су вршили християнизацију на откривеним просторима. Да би регулисала друштвено-политичке и економске односе у својим прекоморским поседима, Шпанија је врло брзо донела низ закона који су се тицали те материје, од којих су најпознатији Закони о Индијама (*Leyes Indianas*). Треба истаћи да Шпанија своје поседе није третирала као колоније, већ као тзв. прекоморске поседе, премда њихови житељи нису били држављани Шпаније и нису учествовали у политичким и другим збивањима у континенталној Шпанији⁸. Сви прекоморски поседи били су власништво краља, који је био врховни политички ауторитет и судија у управним споровима. Краљ је прекоморским поседима владао

---

7 Филиппине је освојио Мигел Лопес де Легаспи (*Miguel López de Legazpi*), Порторико Хуан Понсе де Леон (*Juan Ponce de León*), Панаму Васко Нуњес де Балбоа (*Vasco Núñez de Balboa*), Гватемалу Педро де Алварадо (*Pedro de Alvarado*), Еквадор и Колумбију Себастијан де Белалкасар (*Sebastián de Belalcázar*), Венецуелу Гонсало Хименес де Кесада (*Gonzalo Jiménez de Quesada*), а југозапад данашњих САД Франсиско Васкес де Коронадо (*Francisco Vázquez de Coronado*).

8 Тек крајем XIX века Шпанија је дала држављанство становницима Кубе и Порторика.

кроз низ новоустановљених институција. У Шпанији су се налазиле две кључне институције – Савет за Индије (*Consejo de Indias*) и Кућа за трговину са Индијама (*Casa de la Contratación de las Indias*). Шпански поседи у Америци били су подељени на две групе управних јединица. Прву групу чинила су вицекраљевства, генералне капетаније и аудијенције, а другу локалне административне јединице (најчешће су то били кабилдоси). Постојала су четири вицекраљевства – Вицекраљевство Нова Шпанија, Вицекраљевство Нова Гранада, Вицекраљевство Перу и Вицекраљевство Рио де ла Плата. Уз то, биле су и четири генералне капетаније – Генерална капетанија Гватемала, Генерална капетанија Куба, Генерална капетанија Венецуела и Генерална капетанија Чиле. Вицекраљевства су била подељена на више аудијенција, међу којима су најпознатије биле Санта Фе, Кито, Лима, Куско, Чаркас и Буенос Ајрес (Ramón María Serrera, 2009). Верска власт припадала је Римокатоличкој цркви, која је послала неколико редова како би вршили евангелизацију на том простору. Најпознатији је пример језуитског реда, који је формирао заједнице домородачког Гуарани народа око реке Паране (делови данашњег Уругваја, Парагваја и Аргентине), а које су бројале и до неколико стотина хиљада житеља. Језуити су постали толико моћни да су засметали Шпанској круни, те били протерани након што су гваранске заједнице уништене током Гваранског рата 1756. године (Viñuales, 2007: 108-125).

Пандан шпанским конкистадорима били су португалски бандеирантеси. Португалски владари су подстицали насељавање новооткривених територија, а посебно обале данашњег Бразила. Најпре су подстицани бандеирантеси да сами одлазе у Бразил и тамо шире обрадиво земљиште, али је свега неколико породица имало успеха у томе. Потом је португалски краљ Жоао III (*João III*) 1530. године формирао 15 наследних капетанија, које су давале свакоме ко је био заинтересован да их истражује и управља њима. Градови које су Португалци оснивали на бразилској обали развијали су се споро и само су Пернамбуко и Сао Висенте просперирали. С обзиром на то да се систем наследних капетанија показао неефикасним, Бразил је стављен под директну управу португалског двора, која је почела да тамо поставља генералне управитеље. Први од њих Томе де Соуса (*Tomé de Sousa*) послат је у Бразил 1549. године, а за њим је стигла и прва језуитска мисија. Рио де Жанеиро, који ће касније постати центар колонијалног Бразила, основан је 1567. године. Временом

је, поред Рио де Жанеира, настало неколико великих административних управних јединица – Сантана, Сао Висенте, Сао Томе, Еспири-то Санто, Порто Сегуро, Баија, Пернамбуко, Параиба, Рио Гранде итд. Развој колонијалног Бразила ометали су стални покушаји Француске и Холандије⁹ да оснују трајне колоније на том простору, што је терало Португал на сталне сукобе са њима. Римокатоличка црква имала је своје поседе у Бразилу и значајан утицај на друштвено-политичка збивања, али је занимљиво да инквизиција није била трајно успостављена на том простору. Зато су у колонијалном Бразилу (посебно у време Иберијске уније) уточиште нашле хришћанске секте, попут маронита, који су имали важну улогу у развоју бразилског друштва. Језуитску мисију у Бразилу основао је Мануел де Нобрега (*Manuel da Nóbrega*) и она је имала значајну улогу у очувању верске дисциплине тамошњих римокатолика (Sánchez Gómez, 2006: 1-11). На обалама западне и источне Африке (сем Анголе и Мозамбика), као и на Индијском потконтиненту и Индонезанском архипелагу Португалци су контролисали кључне градове, трговачке луке, без залажења у унутрашњост тих територија. Важна португалска упоришта у Африци били су Елмина, Сао Томе и Принципе, Конго (Сао Салвадор), Нова Луситанија (данашња Јужноафричка Република), Мономотапа, Занзибар и Момбаса. У једном периоду Португалци су контролисали и важне тачке у Персијском заливу, попут Маската, Соара, Ормуза и Бахреина. На Индијском потконтиненту држали су Гоу, Кананоре, Калкуту, Кочин и Коломбо (Џејлон), те Дили на Источном Тимору (Valério and Tjipilica, 2006: 2-3).

Однос према урођеничком становништву и култури

Шпански морепловци, предвођени Колумбом, најпре су се сусрели са мирољубивим Таино народом, који је насељавао карипска острва, југ Флориде и север Колумбије. Тамо су успоставили систем енкомијенди, односно принудног рада на хацијендама који је био праћен и захтевима за порезима у виду злата или других добара. Захваљујући суровој експлоатацији, неухрањености и неотпорности на европске болести

---

⁹ Тако су Холанђани четврт века (1630-1654) контролисали североисточну обалу Бразила (Ресифе, Олинда и Параиба).

(посебно мале догиње), Таино индијанско становништво је за свега неколико деценија готово истребљено. Малобројни преживели измешали су се са шпанским колонистима, а због потребе рада на хацијендама Шпанци су карипска острва, попут Кубе, Хиспањоле и Порторика, населили црним робовима из Африке (De Las Casas, 1979: 35). У Средњој Америци Шпанци су 1521. покорили Астечко царство, предвођено царем Монтезумом, док су мајански народи покорени у потпуности тек 1697. године. Нека од мезоамеричких индијанских племена удружила су се са експедицијом Ернана Кортеса у борби против Астека, јер су их Астеци стално нападали у потрази за ратним заробљеницима, које су приносили као жртве богу Кукулкану. Царство Инка, највеће царство у преколумбовској Америци, покорено је падом града Куска и убиством последњег цара Атавалпа 1533. године. Убрзо су покорени и Гуарани на простору око реке Паране, док је највећи отпор пружао народ Мапуче на југу данашње Аргентине и Чилеа, које Шпанци никада нису у потпуности успели да покоре. У првим годинама шпанске управе однос према различитим индијанским народима био је готово идентичан – коришћени су као радна снага, умирали су што због исцрпљености, што због за њих непознатих болести, а Шпанци су се због недостатка европских жена женили са индијанским женама. Према неким проценама, Шпанци су за 300 година власти на америчким континентима смањили број домородаца за 9/10. Сматра се да је само у Мексику број домородаца спао са 25 милиона 1518. године на 700.000 1623. године (Cook and Borah, 1963).

Већ средином XVI века Шпански двор и одређени црквени кругови поставили су питање односа према домородачком становништву. Тако је у Ваљадолиду организована чувена дебата о статусу урођеника затечених у Новом свету (1550–1551). Поставило се неколико кључних питања – да ли су домороци инфериорнији од Европљана, да ли имају душу и да ли је оправдано освајање и евангелизација домородаца. Са једне стране, филозоф и правник Хуан Хинес де Сепулведа (*Juan Ginés de Sepúlveda*) бранио је шпанске освајачке походе и европску супериорност. Са друге стране, доминиканац Бартоломе де лас Касас (*Bartolomé de las Casas*) супротставио се таквом ставу, оштро критикујући суровост

освајача на том простору¹⁰. Превагу су однеле тезе које је заступао Де лас Касас – да су Индијанци људи и да имају душу, чиме су спасени милиони урођеничких живота, премда нису били лишени ропства (Hernandez, 2001: 95-105).

Структура моћи у шпанским колонијама била је строго пирамидална и директно везана за етничко и расно порекло (тзв. пигментократија). На врху пирамиде моћи били су управитељи, обавезно људи рођени у Шпанији и послати од Круне. Испод њих били су креоли¹¹, као припадници нижег чиновничког апарата или свештенства, али никада нису могли заузети место Шпанаца рођених у Шпанији и нису имали могућност слободне трговине као они. Хијерархијски ниже од креола били су местици¹² и мулати¹³, а испод њих чистокрвни Индијанци. Најнижи слој становништва чинили су замбоси¹⁴ и црнци, који су у највећој мери коришћени као робовска радна снага (Meléndez Obando, 2018).

Однос према домородачкој култури био је деструктиван. Иако су Шпанци превасходно трагали за златом, сребром и зачинима и нису били заинтересовани за урођеничка културна богатства, Римокатоличка црква настојала је да затечено становништво христијанизује. Стога је њихова дотадашња религија била проказана као паганска, па чак и сатанистичка. С обзиром на то да је религија имала централну улогу у животу и друштвено-политичким односима Индијанаца, њихова целокупна култура била је у потпуности потиснута. Шпанци су уништили велики број материјалних и писаних трагова о историји и култури домородаца, а значајан број храмова порушили или преиначили у хришћанске цркве. Упркос томе, и данас су присутни остаци домородачке културе, па чак и древних веровања која су се инкорпорирала у хришћанске култове, пре свега захваљујући идеологији индигенизма, посвећеној њеној обнови и заштити, а која је преплавилa Латинску Америку 1930-их. Важно је истаћи и то да су новонастале независне државе на том простору у XIX веку биле такође непријатељски настројене према домородачком културном наслеђу (Cott and Lee, 2007: 129).

---

10 Бартоломе де лас Касас одлично је познавао прилике у Новом свету с обзиром на то да је био бискуп Чиапаса и да је написао чувени текст „*Крајки извешијај о унишћењу Индија*”.

11 Шпанци по оцу и мајци рођени и одрасли у Новом свету.

12 Потомци мешања Европљана и америчких староседелаца.

13 Потомци мешања Европљана и Африканаца или Афроамериканаца.

14 Потомци мешања Индијанаца и Афроамериканаца.

Португалски освајачи имали су сличан однос према урођеницима Бразила и њиховој култури. Велики број тамошњих урођеника умро је у првом налету Португалаца, како због лошег третмана над њима, тако и због болести које су са собом донели. Када је Педро Алварес Кабрал открио обале данашњег Бразила 1500. године, племена попут Тупија и Тапуија бројала су укупно 2,5 милиона људи. Број урођеника на том простору почетком XVII века износио је свега 250.000. Племена у дубоким шумама Амазоније дуго су одолевала због неприступачности терена, али се крчењем амазонских кишних шума ситуација нагло погоршала. Само између 1900. и 1957. године уништено је преко 80 индијанских племена Амазоније, чиме је та популација доживела пад бројности од 80% - са 1 милиона на 200.000. Упркос томе, у Бразилу данас живи највећи број људи на свету који нису имали контакт са цивилизацијом (dos Santos, 2012). Португалски насељеници су се, баш као и Шпанци, често мешали са домородачким женама. Племена Бразила нису имала развијену цивилизацију и културу, попут Астека, Маја и Инка, тако да је процес њихове христијанизације обављен брзо и ефикасно. У том процесу посебно се истицао бенедиктански ред. На простору Африке, поред злата и слоноваче, Португалци су брутално искоришћавали локално црначко становништво као робовску радну снагу. Већ почетком XVI века 10% становништва Лисабона чинили су афрички робови. Процењује се да је током колонијалног и робовласничког доба око 11 милиона афричких робова пребачено преко Атлантског океана. С обзиром на то да је већина њих била ухваћена у западној Африци, где су Португалци имали значајне поседе, јасно је да је удео робова који су они ухватили и продали био огroman (Adi, 2012). Португалци су у Африци затекли градове који су били исти или чак већи од оних европских, а којима су владале устаљене династије. Премда су Португалци били спремни да усвоје нека афричка културна достигнућа (попут медицине, али и спиритуализма и мистицизма), и на овом простору су хришћанство и западноевропски модел живота постепено наметнути. Португал се на простору Африке (Ангола, Мозамбик, Гвинеја Бисао, Зеленортска Острва и Сао Томе и Принципе) задржао све до 70-их година XX века и током борбе за независност ових територија починио тешке злочине против цивила. Један од најпознатијих је масакр у селу Виријаму у Мозамбику 1972. године, у коме су португалски командоси убили око 300 локалних сељака (Dhada, 2015).

Ратови за независност у XIX и XX веку

Становништво шпанских прекоморских територија временом је било све незадовољније шпанском управом. Метропола није дозвољавала локалним креолима да врше власт, нити вицекраљевствима да се развијају. Дуго времена је било чак и забрањено да вицекраљевства тргују међусобно. У међувремену, Шпанију је почетком XIX века окупирао Француска (1808–1814), што су креоли у њеним прекоморским територијама искористили да у низу револуција, за мање од једног века, у потпуности потисну Шпанију са америчких континената. Развоју револуционарне мисли у прекоморским територијама допринело је и ширење просветитељских идеја из постреволуционарне Француске, али и слободнозидарског покрета на том простору (Osampo, 2010: 69-85). Најзначајнији латиноамерички револуционари, познатији као *ослодогиоци* (*Libertadores*), били су локалци шпанског етничког порекла – Симон Боливар (*Simón Bolívar*), Хосе де Сан Мартин (*José de San Martín*), Франсиско де Миранда (*Francisco de Miranda*), Антонио Хосе де Сукре (*Antonio José de Sucre*), Мигел Идалго (*Miguel Hidalgo*) итд. Симон Боливар предводио је широк подухват ослобођења северног дела јужноамеричког континента – Венецуеле, Колумбије и Еквадора, а учествовао је и у ослобађању Боливије и Перуа. Са југа су деловале *џајџриоџе*¹⁵, предвођене Хосе де Сан Мартином, који је ослободио Аргентину, Чиле и учествовао у ослобађању Перуа. Тако су годину за годином ницале независне републике – Колумбија (1810), Венецуела (1811), Парагвај (1811), Аргентина (1816), Чиле (1818), Перу (1821), Доминиканска Република (1821), Еквадор (1822), Боливија (1825), Уругвај (1828), те средњоамеричке државе 1821. године¹⁶. Мексико је преко десет година (1810–1821) водио рат за независност, који је покренуо локални свештеник Мигел Идалго, а довршио Агустин Итурбиде (*Agustín Iturbide*), први цар Мексика (1822–1823). Шпанци су успели да задрже своју управу једино на Куби, Порторику, Филипинима и острву Гвам. Захваљујући

15 У биткама за ослобођење Латинске Америке од Шпанске круне борци за ослобођење називани су *џајџриоџама*, а браниоци шпанске власти *ројалистџима*.

16 Овде треба напоменути да су све оне биле део ослобођеног Мексика (сем Панаме, која је припадала Великој Колумбији), да би од 1823. до 1839. године Гватемала, Ел Салвадор, Хондурас, Никарагва и Костарика чиниле Федералну Републику Центроамерике, а потом постале самосталне државе.

интервенцији Сједињених Америчких Држава, Шпанци су изгубили и ове поседе у периоду између 1895. и 1898. године. Тиме је Шпанска империја дефинитивно пропала, а одвећ присутна криза унутар шпанске државе и друштва додатно продубљена. Са друге стране, новостворене латиноамеричке државе утонуле су у низ грађанских ратова, војних диктатура, међусобних сукоба и потпале под снажан политички, економски и војни утицај Сједињених Америчких Држава¹⁷.

Шпанија је независност Екваторијалне Гвинеје под притиском локалних националиста и Уједињених нација признала 1968. године. До 1956. Шпанија је контролисала целокупну северну мароканску обалу. Тада је признала независност Марока, али је задржала под својим суверенитетом две ексклаве – Сеуту и Мелиљу¹⁸.

Пропаст Португалске империје најавио је низ немира који су проузроковали независност Бразила. Он је до 1815. године имао статус португалске колоније, да би те године добио статус краљевства у саставу Уједињеног краљевства Португала, Бразила и Алгарве. Педро I (*Pedro I*), који се налазио на челу бразилског краљевства, желео је да га уздигне у ранг царства, односно да прогласи независност. С обзиром на то да је Португал одбацио такву могућност, избио је Бразилски рат за независност (1822-1824). Премда је Бразил *de facto* функционисао као независна земља од 7. септембра 1822. године, Португал је његову независност признао Споразумом из Рија 1825. године (Raquette, 2013: 101-117).

Све до 60-их година XX века Португал је чврсто држао своје поседе у Африци. Режим Антонија де Оливеира Салазара (*António de Oliveira Salazar*), односно тзв. Нова држава одбијала је да призна независност португалских колонија у јеку деколонизације Африке. Опште незадовољство португалском управом избило је 1961. године, када је почео Португалски колонијални рат¹⁹ у Анголи, Гвинеји Бисао и Мозамбику.

---

17 Најпознатији пример такве праксе је Америчко-мексички рат (1846-1848), где је прво избила побуна тексашких колониста против мексичке власти, а потом и анексија Тексаса од стране Сједињених Америчких Држава 1945. године. То је био повод за рат у коме је Мексико изгубио више од половине своје територије северно од реке Рио Гранде, а претио му је и губитак полуострва Јукатан.

18 О овоме погледати опширније у: "Ley de 27 de diciembre de 1956 sobre incorporación de los funcionarios municipales de la antigua Zona del Protectorado de España en Marruecos a los Cuerpos de la Administración Local española", *Boletín Oficial del Estado*, Madrid, Núm. 363

19 Познат је и под називима Прекоморски рат и Рат за независност.

Рат је трајао све до 25. априла 1974, кад је новоформирана власт у Португалу након Каранфилске револуције признала независност свих португалских колонија. У жеку рата понашање Португала било је проказано у међународној заједници као неприхватљиво. Поред социјалистичких и антиимперијалистички настројених земаља тог доба (СССР, Кина, СФРЈ и Куба), португалски колонијализам осуђивале су и САД у време владавине Џона Фицџералда Кенедија (*John Fitzgerald Kennedy*). Португал је трпео ембарго и санкције међународне заједнице, а сам рат је оставио огромне материјалне и психолошке последице на Португалце. Португал је издвајао 40% буџета на финансирање рата, а око 145.000 Португалаца учествовало је у рату, од чега је преко 8.000 погинуло, а преко 15.000 рањено. Са друге стране, људски и материјални губици у бившим колонијама били су стравични. У Анголи је погинуло преко 50.000 људи, у Гвинеји Бисао 6.000, а у Мозамбику преко 60.000, од чега чак 50.000 цивила (Samros, 2017). Макао је остао административни део Португала све до 1999. године, када је предат Кини. Португалци су Источни Тимор *de facto* напустили 1975, а његову независност признали 2002. године.

Савремени погледи на португалски и шпански колонијализам

Савремена мишљења о позитивним и негативним ефектима шпанске и португалске колонијалне управе подељена су. За једне, Шпанци и Португалци су у новооткривене земље донели развијену културу и цивилизацију, хришћанство, међународно употребљиве језике и омогућили им везу са остатком света. Овако крајње поједностављен поглед на иберијске колонизаторе претеран је и једностран. За друге, обе империје чиниле су тешке злочине према домородачком становништву, терале га на принудни рад, збрисале његову културу, традицију и веровања, готово искорениле његов језик и експлоатисале ресурсе. Коначна истина је вероватно негде између ове две екстремне тврдње. Оптужбе за геноцид над домородачким становништвом прилично су апсурдне с обзиром на чињеницу да су се и Шпанци и Португалци мешали са домородачким становништвом, које је у том смислу генетски преживело све до данас. За разлику од северноамеричких Индијанаца, који

су готово у потпуности истребљени, у Латинској Америци данас живи 1.026 индијанских народа, од чега је 200 њих изоловано од цивилизације. Процена је како их укупно има 45 милиона, што је 8,3% латиноамеричке популације. Тако да, не рачунајући местике, у Мексику живи 17 милиона урођеника, Перуу 7 милиона, Боливији 6,2 милиона, Гватемали 5,9 милиона, Колумбији 1,6 милиона, Чилеу 1,8 милиона, Еквадору 1 милион, Аргентини 955.000, Бразилу 900.000, Венецуели 725.000 итд. (Davis-Castro, 2020: 3-4).

Став Римокатоличке цркве о евангелизацији Латинске Америке данас је све више критички. Папа Јован Павле II (*Ioannes Paulus II*) упутио је поводом обележавања пет векова од открића Америке 1992. године Доминиканској Републици извињење за „бол и патње” које је Римокатоличка црква нанела Индијанцима кроз историју (French, 1992). Иако је папа Бенедикт XVI (*Benedictus PP. XVI*) 2007. године у Бразилу изјавио да су „Индијанци чезнули да постану хришћани” (Colitt, 2007), актуелни папа Франсиско (*Franciscus*) током посете Боливији 2015. године затражио је од Индијанаца опроштај за злочине и недела Римокатоличке цркве у доба колонијализма (Ordaz, 2015).

„Духове прошлости” поново је пробудио председник Мексика Андрес Мануел Лопес Обрадор (*Andrés Manuel López Obrador*) 2019. године, када је писмом затражио од шпанског краља Фелипеа VI (*Felipe VI*) и папе Франсиска извињење за злочине који су почињени над домородачким становништвом током освајања Мексика, у XVI веку. Лопес Обрадор²⁰, који је долазак Шпанаца назвао инвазијом, изразио је наду да ће 2021. година бити „година историјског помирења”. Најавио је да ће Мексико тада прославити три важне годишњице – 700 година од оснивања Теночтитлана²¹, 500 година од пада истоименог града и 200 година од проглашења независности Мексика (BBC, 2019). Папа и краљ су одбацили такву могућност, али се у расправу укључио ни мање ни више него нобеловац и један од најпознатијих Латиноамериканаца

---

20 Занимљиво је да сам председник Мексика има доминантно шпанско порекло. Родитељи његове мајке дошли су 1917. из Кантабрије у Мексико, док су преци његовог оца шпанског, индијанског и црначког порекла. На овом примеру види се сва комплексност и парадоксалност недвосмислене осуде тзв. шпанске инвазије с обзиром на то да је великом броју Мексиканаца неко од предака дошао из Шпаније у време колонијалног доба.

21 Некадашња престоница Астечког царства, данас се на његовом месту налази Сијудад Мексико.

икада писац Марио Варгас Љоса (*Mario Vargas Llosa*). Он је на Осмом међународном конгресу шпанског језика у Кордоби (Аргентина) поручио да је Мексико захваљујући Шпанији пре пет векова постао део западне цивилизације. Варгас Љоса је напоменуо како се оптужбе попут Лопес Обрадорових користе за скретање са актуелних негативних трендова који су присутни у Латинској Америци, међу којима је и тежак положај индијанског становништва и закључио да он припада милионима Латиноамериканаца који су поносни на своје шпанско порекло, шпански језик којим говоре, и на припадност западној цивилизацији, која је изнедрила демократију и друге прогресивне елементе савременог друштва (Aguilar Sosa, 2019).

Треба напоменути да је антишпанска кампања, познатија под називом Црна легенда (*La Leyenda Negra*), присутна још од XVI века, када су енглески и холандски писци вршили пропаганду против политичког, војног и културног утицаја Шпаније (посебно у време тзв. шпанског златног века). Од тада па до данас присутна је пропаганда већег или мањег интензитета против реконкисте, шпанског освајања Америке и деловања инквизиције. Савремени напади на овај део шпанске историје иду толико далеко да неки историчари тврде да су Шпанци у Новом свету починили злочине равне Холокаусту из XX века, убивши на милионе урођеника. Нико, па чак ни шпанска историографија, не негира злочине и нехумани третман над урођеницима у првих 50 година освајања Америке. Не може се, међутим, тврдити како је постојала интенција Шпанске круне да истреби све Индијанце с обзиром на то да је Круна њихове животе већ средином XVI века заштитила законима, те да су јој били потребни као радна снага на енкомијендама. Важно је узети у обзир и дух времена, јер не можемо посматрати тадашње догађаје из данашње перспективе. Баш као што су грчки философи, којима се данас дивимо, посматрали друге (тзв. варварске) народе као инфериорније, тако су и оновремени Шпанци, вођени римокатоличким верским учењем, осећали духовну и моралну супериорност у односу на урођенике. Црна легенда против Шпаније ишла је толико далеко да су многи писци из осталих западноевропских колонијалних сила говорили о томе да „Африка почиње на Пиринејима”, покушавајући на тај начин да избаце Шпанију из западног културног круга (Villaverde, 2017). Насупрот Црној легенди, Шпанија је у доба Франсиска Франка (*Francisco Franco*) развила тзв. Белу легенду, која је имала за циљ истицање

позитивне улоге Шпаније у европској и светској историји, а посебно тзв. католичких краљева²², о чему сведочи значајан број студија на ту тему из тог времена²³.

Многе земље данас обележавају тзв. Колумбов дан (или Дан расе) 12. октобра као национални празник, одајући почаст открићу америчког континента, 1492. године. Шпанија га обележава под тим именом од 1987. године (пре се обележавао као Дан хиспанства), а од 2000. на тај дан се слави и Дан оружаних снага Шпаније. Колумбов дан је државни празник у Сједињеним Америчким Државама од 1934. године. У Аргентини се слави од 1917, Колумбији од 1921, Чилеу од 1922, а у Мексику од 1928. године. Неке земље су га преименовале, попут Костарике, у којој се назива Дан култура, али и Венецуеле, која га од 2002. године обележава као Дан домородачког отпора. Тадашњи председник Венецуеле Уго Чавез (*Hugo Rafael Chávez*) позвао је Латиноамериканце да не славе Колумбов дан с обзиром на то да су, по његовом мишљењу, шпански, португалски и други европски освајачи починили злочине горе од нацистичких, а конкистадоре попут Ернана Кортеса и Франсиска Писара окарактерисао је „горим и од самог Хитлера” (Index.hr, 2003).

Португалско друштво је у последњих неколико деценија проживело драматичне политичке промене у правцу демократизације и либерализације. Ипак, позитивни постколонијални наратив и даље доминира у академском и друштвено-политичком животу. Током диктатуре од 1933. до 1975. године колонијално наслеђе представљало је један од темеља португалске државе и друштва. У то време Португал је још увек имао значајне колонијалне поседе у Африци, које је формално третирао једнако као и своју европску територију. Постојала је развијена мрежа државних институција посвећених величању португалске колонијалне прошлости и садашњости, попут Калоуст Гулбенкијан музеја и фондације. Са друге стране, Салазаров режим био је проказан у међународној заједници као једини остатак европске колонијалне моћи. У Лисабону и данас постоји споменик посвећен португалским војницима палим у последњим колонијалним ратовима (1961-1976), а

---

22 Термин *католички краљеви* користи се за прве владаре уједињене Шпаније Исабелу I Кастиљанску и Фернанда II Арагонског (Fernando II de Aragón), где је краљица Исабела била и остала симбол шпанског освајања Америке.

23 Погледати нпр. у: Ignacio Escobar López, *La leyenda blanca (Sobre los Reyes Católicos)*, Cultura Hispánica, Madrid, 1953.

Португал је био последња колонијална европска сила која је законом забранила ропство и дозволила држављанство за све становнике колонија. Треба напоменути да је данас све више португалских историчара и философа који осуђују колонијалну прошлост и противе се употреби термина попут „португалска открића”, „културна супериорност” итд. (Dias Ramos, 2020). Године 2018. у Лисабону покренута су два јавна пројекта, која представљају два различита погледа на колонијалну прошлост Португала. Први је изградња меморијалног центра посвећеног жртвама ропства, а други је изградња музеја посвећеног величању португалских истраживача. Премда се Португал данас сматра једном од најмање расистичких и ксенофобних држава, Беатрис Гомес Дијас (*Beatriz Gomes Dias*), руководилац првог пројекта, сматра да грађани Португала који имају афричко порекло још увек не уживају равноправан статус у португалском друштву. Са друге стране, други пројекат посвећен је величању португалских морепловаца и истраживача, који су заслужни за нека од најзначајнијих поморских открића у историји човечанства. Тако је за Рената Епифанија (*Renato Epifânio*), председника Међународног лузофоног покрета²⁴, неприхватљиво везивање португалске колонијалне прошлости искључиво за ропство, које, како он додаје, нису измислили Португалци, већ је било свакодневна појава тог времена. Насупрот томе, португалски историчар Бруно Сена Мартинс (*Bruno Sena Martins*) сматра да је португалском друштву потребан меморијални центар посвећен португалском колонијалном ропству, с обзиром на то да у домаћој јавности изостају дебате о мрачној страни сопствене историје – ропству, расизму и насиљу (Cigainero, 2018).

Закључак

Португал и Шпанија спадају у земље са најзначајнијом колонијалном прошлошћу. Португалско откриће поморског пута за Индију и шпанско откриће нових америчких континената трајно је променило ток светске историје. Уз то, Португал и Шпанија били су прве глобалне империје, које су се простирале на неколико континената. Тешко је дати једнострану оцену иберијског колонијализма. Нема сумње да је сусрет

---

24 Реч је о институцији која се бави промоцијом португалског језика и културе у свету.

ибериских освајача и домородаца широм света био болан и трауматичан за ове друге с обзиром на то да су били технолошки назаднији од Европљана. Неспорна је чињеница да су чињени злочини „у име краља и крста”, како у Америци, тако и у Африци, посебно у првим годинама освајања. Принудни рад и ропство такође су били широко распрострањени и били су искључиво у функцији богаћења Шпанске и Португалске круне, као и Римокатоличке цркве. Тешко је проценити колики број урођеника је страдао од шпанског или португалског мача и принудног рада, а колики од болести на које нису били имуни. Чињеница је да Шпанци и Португалци нису истребили све индијанске и афричке народе, као што је то учинила Британска круна, односно Сједињене Америчке Државе. Исто тако, оба народа су се у Америци и Африци мешала са домороцима. Државе настале деколонизацијом бивших португалских и шпанских поседа са негодовањем посматрају доба колонизације, док, сасвим разумљиво, као најзначајније државне празнике славе битке и датуме стицања својих независности. Посебно су свеже успомене на колонијалну прошлост у Анголи, Мозамбику и Гвинеји Бисао, државама које су стекле независност тек 70-их година XX века.

Шпанија и Португал не могу тек тако да се одрекну своје империјалне прошлости, која је важан део њиховог историјског наратива. Ипак, критички осврт према њој све је присутнији у академским и политичким круговима, а посебно од политичке и друштвене левице. Осећај расне и културне супериорности у односу на бивше колоније далеко је мање присутан у Португалу и Шпанији него у другим бившим европским колонијалним силама. Са друге стране, латиноамеричке и афричке земље не могу тек тако избрисати своју прошлост и своје културне и економске везе са некадашњим метрополама. Њихови политички и економски системи, као и значајан део културе почивају на западноевропским вредностима, које су са собом донели колонизатори. Готово све бивше португалске и шпанске колоније користе португалски односно шпански као званични језик, па чак и шпанска и португалска имена и презимена, што довољно говори о томе да се историјски процеси у доба колонијализма не могу и не смеју посматрати једнозначно. У сваком случају, све негативне појаве из времена колонијализма и њихови рецидиви данас апсолутно су неприхватљиви и заслужују сваку врсту осуде.

Литература

1. Adi, Hakim. "Africa and the Transatlantic Slave Trade", *BBC*, 05/10/2012, Available at: http://www.bbc.co.uk/history/british/abolition/africa_article_01.shtml (Accessed 30.04.2020)
2. Aguilar Sosa, Yanet. "Vargas Llosa revira a AMLO: Esa carta debió mandársela él mismo", *El Universal*, 27/03/2019, Disponible en: <https://www.eluniversal.com.mx/cultura/vargas-llosa-responde-amlo-esa-carta-debio-mandarsela-el-mismo> (Accedido 1.5.2020)
3. Almeida Borges, Graça. "The Iberian Union and the Portuguese Overseas Empire, 1600-1625: Ormuz and the Persian Gulf in the Global Politics of the Hispanic Monarchy", *e-JPH*, Vol. 12, number 2, December 2014, pp. 1-22.
4. "AMLO solicita por carta al rey de España y al Papa que pidan perdón por la Conquista de México", *BBC*, 25 marzo 2019, Disponible en: <https://www.bbc.com/mundo/noticias-america-latina-47701387> (Accedido 1.5.2020)
5. Campos, Ângela. *An Oral History of the Portuguese Colonial War*, Palgrave Studies in Oral History, Palgrave Macmillan, Cham, 2017.
6. "Chavez: Nemamo razloga slaviti Kolumba, koji je bio gori od Hitlera", *Index.hr*, 11.10.2003, Dostupno na: <https://www.index.hr/vijesti/clanak/chavez-nemamo-razloga-slaviti-kolumba-koji-je-bio-gori-od-hitlera/163904.aspx> (Pristupljeno 1.5.2020)
7. Cigainero, Jake. "Portugal Explores The Dark Side Of Its Colonial Past", *NPR*, October 11, 2018, Available at: <https://www.npr.org/2018/10/11/656455247/portugal-explores-the-dark-side-of-its-colonial-past> (Accessed 1.5.2020)
8. Colitt, Raymond. "Brazil's Indians offended by Pope comments", *Reuters*, May 14, 2007, Available at: <https://www.reuters.com/article/us-pope-brazil-indians/brazils-indians-offended-by-pope-comments-idUSN1428799220070514> (Accessed 1.5.2020)
9. Cook, S. F. y Borah, W. W. *The indian population of Central Mexico*, Berkeley (Cal.), University of California Press, 1963.
10. Cott, Van and Lee, Donna. "Latin America's Indigenous Peoples", *Journal of Democracy*, Volume 18, Number 4, October 2007, pp. 127-142.

11. Davis-Castro, Carla Y. "Indigenous Peoples in Latin America: Statistical Information", Congressional Research Service, R46225, February 13, 2020.
12. De Las Casas, Bartolome. *History of the Indies*, New York: Harper and Row, 1979.
13. Dhada, Mustafah. *The Portuguese Massacre of Wiriyamu in Colonial Mozambique, 1964-2013*, Bloomsbury Academic, London, 2015.
14. Dias Ramos, Alfonso. "Debating "Discoveries": Colonialism & Public History in Portugal", *History Workshop*, February 17, 2020, Available at: <http://www.historyworkshop.org.uk/portuguese-discoveries/> (Accessed 1.5.2020)
15. Diffie, Bailey W. and Winius, George D. *Foundations of the Portuguese Empire 1415-1518*, University of Minnesota, 1977.
16. Dos Santos, Uilton Manoel. "English Version of Human Rights Complaint Document submitted to the United Nations OHCHR by the National Indigenous Peoples Organization from Brazil (APIB)", Document submitted by Uilton Tuxá (APIB) to the OHCHR in Geneva, 13 November 2012.
17. Duve, Thomas. "El Tratado de Tordesillas: ¿Una 'revolución espacial'? Cosmografía, prácticas jurídicas y la historia del derecho internacional público", *Revista de Historia del Derecho*, N° 54, julio-diciembre 2017, págs. 77-107.
18. Fernández de Navarrete, Martín. *Colección de los viajes y descubrimientos que hicieron por mar los españoles*, Tomo I, Segunda Edición, La Imprenta Nacional, Madrid, 1853.
19. French, Howard W. "Pope's Mass at Dominican Monument to Columbus", *New York Times*, Oct. 12, 1992, Available at: <https://www.nytimes.com/1992/10/12/us/pope-s-mass-at-dominican-monument-to-columbus.html> (Accessed 4.5.2020)
20. Hernandez, Bonar Ludwig. "The Las Casas-Sepúlveda Controversy: 1550-1551", *Ex Post Facto*, San Francisco State University, 2001, pp. 95-105.
21. "Ley de 27 de diciembre de 1956 sobre incorporación de los funcionarios municipales de la antigua Zona del Protectorado de España en Marruecos a los Cuerpos de la Administración Local española", Boletín Oficial del Estado, Madrid, Núm. 363
22. Meléndez Obando, Mauricio. "Las castas en Hispanoamérica: clases y diversidad racial durante la colonia", *Panorama Cultural*, 04/12/2018,

- Disponible en: <https://panoramacultural.com.co/historia/6377/las-cas-tas-en-hispanoamerica-clases-y-diversidad-racial-durante-la-colonia> (Accedido 29.4.2020)
23. Ocampo, Emilio. “La influencia extranjera en la formación de los estados nacionales en América Latina: El rol de la masonería en el proceso de la independencia”, *Espacio Regional*, Vol. 2, n.º 7, Osorno, julio-diciembre 2010, pp. 69-85.
  24. Ordaz, Pablo. “El Papa pide perdón por los crímenes durante la conquista de América”, *El País*, 10/07/2015, Disponible en: https://elpais.com/internacional/2015/07/10/actualidad/1436484652_422140.html (Accedido 1.5.2020)
  25. Paquette, Gabriel. “In the Shadow of Independence: Portugal, Brazil, and Their Mutual Influence after the End of Empire (late 1820s-early 1840s)”, *e-JPH*, Vol. 11, number 2, Winter 2013, pp. 101-119.
  26. Sánchez Gómez, Julio. “Brasil en el tiempo colonial, 1500-1822” en J. B. Amores Carredano (Coord.): *Historia de América*. Barcelona: Ariel, 2006, pp. 1-43.
  27. Serrera, Ramón María. *El modelo de organización y administración del espacio colonial en el nuevo mundo*, Primera edición, Fundación Corporación Tecnológica de Andalucía, Sevilla, 2009.
  28. Valério, Nuno and Tjipilica, Palmira. “Economic activity in the Portuguese Colonial Empire: a factor analysis approach”, IEHC Helsinki 2006 Session 103: New Experiences with Historical National Accounts
  29. Villaverde, María José. “Una historia interminable”, *El País*, 20 may 2017, Disponible en: https://elpais.com/elpais/2016/05/02/opinion/1462213464_344053.html (Accedido 1.5.2020)
  30. Viñuales, Graciela María. “Misiones jesuíticas de guaraníes (Argentina, Paraguay, Brasil)”, *Apuntes*, Vol. 20, Núm. 1, págs. 108-125.

Rajko Petrović

Portugal and Spain: The Case of the World's First Colonial Empires

In this paper, we will analyze Portuguese and Spanish colonialism and their legacy. We will first look at the emergence and development of the Portuguese and Spanish empires as the first world empires in the history of mankind. We will analyze the basic principles of functioning of their colonial systems by comparing their similarities and differences. We will consider the relationship of these colonial powers to both the native (indigenous) population, their culture, and natural resources. We will focus on how the Portuguese and the Spanish perceived themselves and their role at European and world level during the colonial era, but also how it was viewed by the rest of modern (Western) civilization. We will also analyze how the indigenous population experienced Portuguese and Spanish conquest, that is, administration in the next few centuries. In conclusion, we will look at how today Portugal and Spain, as well as their former colonies, relate to colonial heritage. In this paper we will use the historical method, the case study method and the comparative method.

Key words: Portugal, Spain, colonialism, Latin America, Africa, conquistadors, bandeirantes, Spanishness.

Arwa AWAN²⁵

Department of Political Science University of Chicago, U.S.A

Catastrophe and progress: British colonialism in India

Abstract: Amidst the intensification of global imperialist assaults, many recent academic and popular discourses have disputed the wrongs of European colonialism. These discourses not only seek to absolve European empires of their past crimes, but relatedly, they have also served the purpose of obscuring the historical continuities that underlie contemporary global socio-economic arrangements. This paper examines the instructive case of British colonialism in India, to shed light on the logic of European colonialism and its impact on the Global South. I provide a historical overview of British colonialism on the Indian subcontinent. Britain's colonial rule transformed every aspect of Indian society from law and religion to economy and education. I delve into the various processes by which a rich agricultural and manufacturing region was de-industrialized and turned into an export-crop producing appendage of Britain's economy. These processes included outright plunder and theft at a colossal scale; decimation of Indian artisans and traders; imposition of crushing land-taxes which created a permanently indebted, half-starved peasantry; privatization of the commons including land and water; and, destruction of India's famed textile industry through the forced import of cheap manufactures. Under Britain's colonial rule, famines, epidemics, and mass death became the order of the day. These horrid realities, fueled Britain's own industrial "progress." Britain's celebrated industrial advancements were built on an empire of death and devastation.

The coexistence of industrial modernization, on the one hand, and colonial wreckage, on the other, is intrinsic to the logic of colonial-capitalist modernity – as evinced, tremendously, by the case of Britain’s colonial rule in India.

Key words: India, UK, Britain, progress, modernity, colonialism.

Introduction

In 1500, the region we today call Europe was a backwater of the global economy, far behind Asia in developmental standards, life expectancy, public infrastructure, sanitation, public health system, nutritional standards and intellectual and scientific production. It accounted for a mere 15 % of the global GDP while China and India together controlled 65% of the global economy (Hickel, 2018a: 67). Europe’s ruthless plunder of silver and precious metals from the Americas, the forceful walloping of indigenous economies into producing raw materials such as cotton and sugar to fulfill the needs of Europe’s industrial production, the destruction of local manufacturing by the onslaught of European manufactures – and the concomitant genocides, famines and chattel slavery – comprise the world-scale processes that brought capitalist development to Western Europe and North America. British colonialism in India forms one chapter of this saga which is the subject of my paper.²⁶

European colonization of India spanned the early rule of the East India Company (1600-1857, hereafter referred to as the Company) through direct political rule by the British Crown (1857-1947). Colonial rule transformed every aspect of Indian society from law and religion to economy and education. It magnified and ossified regional, ethnic, religious and caste differences, supplanted long-standing intellectual traditions through epistemic colonization, and above all, systemically dismantled the socio-economic basis of society. It is this last aspect which is the focus of this piece.

In the first half of the paper, I provide a brief historical overview of Britain’s conquest of India and the political and economic underpinnings of this colonial relationship. In the second half, I delve into some of the processes by

---

²⁶ The usage of “India” in this paper refers to the Indian subcontinent, which today consists of the states of India, Pakistan, and Bangladesh. It is worth noting that the very idea of India as a conceptual and geographical unity is a product of British colonialism and its exhaustive classificatory projects, surveys, censuses, and geographic mapping for the purposes of conquering the land and its people (Prakash, 1999: 4).

which a rich agricultural and manufacturing region was de-industrialized and turned into an export-crop producing appendage of Britain's economy. These processes included decimation of Indian artisans and traders; imposition of crushing land-taxes which created a permanently indebted, half-starved peasantry; privatization of the commons including land and water; destruction of India's famed textile industry through the forced import of cheap manufactures; and, systemic plunder at a colossal scale. As American economist Paul Baran noted, "So stupendous was the extent of plunder, so utterly fantastic the amount of what was extracted from India that in 1875 the Marquess of Salisbury – then Secretary of State for India – warned that "as India must be bled, the bleeding should be done judiciously"" (Baran, 1957: 145).

Between 1757 – when the Company definitively conquered the subcontinent – and 1947, – when Britain's empire in India formally came to an end – there was no increase in India's per capita income (Davis, [2001] 2017: 329). During the last half of the nineteenth century – the period of heightened British intervention – income in India collapsed by more than 50 percent (Hickel, 2018a: 93). And, between 1872 and 1921, "the glorious imperial half century," average life expectancy fell by 20 percent – "a deterioration in human health probably unprecedented in the subcontinent's long history of war and invasion" (Davis, [2001] 2017: 330).

These catastrophic realities of empire fueled Britain's own industrial "progress." From extortion of India's raw materials and the conquest of its markets to exploitation of India's manpower which comprised Britain's colossal imperial army deployed across the globe, Britain's celebrated industrial advancements were built on an empire of death and devastation. The case of British colonialism in India forcefully attests to this historical and structural intertwinement of industrial capitalist modernization, on the one hand, and colonial wreckage, on the other.

British Rule in India: A Historical Overview

The colonization of India began in the early 1600s, when the British East India Company, an early private-public partnership, gained a monopoly over trade routes east of the Cape of Good Hope. Long before the advent of Europe's merchant companies in the East, India – and Asia more broadly – had been known to Europe as the land of illustrious textiles, spices and precious

stones (Ramkrishna, Mukherjee, 1974: 54–67; Mishra, 2013: 23). The splendor and wealth of the Mughal court thoroughly dazzled European envoys and visitors (Ramkrishna, Mukherjee, 1974: 141). India enjoyed an advanced level of trade, commerce and craftsmanship, and its goods were in demand all over the world. With the rise of merchant bourgeoisie in Europe, access to Eastern goods aroused jealous competition between the Portuguese, the Dutch, and the British, who soon supplanted rival mercantile interests. The Company was not looking to establish markets as hardly anything Europe produced at the time was desired by India and China. This situation would change dramatically after Britain succeeded in demolishing India's indigenous manufacturing and artisan communities, making India dependent on British industrial manufactures – whose production too was enabled by the plunder of India during the Company rule as discussed later in the paper.

Instead of markets, the British East India Company's chief interest lay with acquisition of goods to be sold at a higher price. The Company, however, was not a mere trading body, peacefully pursuing its commercial interests. The joint-stock company had expansive state-building and war-making capabilities to advance its commercial and territorial interests; it waged war, established fortifications, erected courts, and issued punishments among other things (Stern, 2011, Arrighi, [1994] 2010: 258). At the time, the Indian subcontinent was ruled by the Mughal Empire, which was itself suffering from internal feuds and social contradictions. The company managed to exploit these internal fractures and slowly began to acquire special "concessions" from Indian rulers for its commercial pursuits, such as exemption from custom dues to the Indian treasury (Ramkrishna, Mukherjee 1974: 223). Through deceit, bribery, manipulation, war, and flattery, the Company further weakened the Mughal Empire, expanding its tentacles over considerable parts of the subcontinent. By the end of the seventeenth century, the Company had securely established its fortifications at three strategic points close to the sea: Bombay in the west, Madras in the south, and Calcutta in the east (Ibid: 230). From there, it was only a matter of decades before the final conquest of the Indian subcontinent with the fall of Bengal in 1757.

In 1717, the Company had obtained a *firman*, or edict, from the Mughal Emperor which allowed Company's import and export merchandise complete freedom of trade without any duties. This caused a rapid depletion of the Government Treasury, especially in Bengal where most commodities had to be fetched from inland and thus inland revenues were a vital source of

government revenue (Ibid: 257). In 1756, the Nawab Siraj-ud-Daula of Bengal tried to reduce British drainage of local revenues, which led to Company's attack against the Nawab in the Battle of Plassey (1757). The Company won a decisive victory, ousted the Nawab and installed a puppet leader, who gave the Company an undisputed right to trade in Bengal, Bihar, and Orissa – i.e. all of Eastern India with its rich agricultural lands. Indeed, the opium grown in these lands became crucial to Britain's success in its long-standing efforts to penetrate China. China had always exported more – in porcelains, tea and silks – to Europe than imported from there, the result being Europe's long-standing trade deficits with China, the “sinkhole” of Europe's silver (Mishra, 2013: 26–27). Soon enough, Britain was exporting Indian grown opium to Southern China, reversing the silver flow and causing mass-intoxication of the Chinese population.

With the seizure of Bengal, the Company found itself in charge of a territory three times the size of England. Over the next few decades, the Company went on to quickly conquer the rest of the Indian subcontinent and eradicated rival French power from the Indian subcontinent. Relentless warfare, bloodshed, and plunder accompanied British expansion – “countryside laid waste, cities sacked, civilians robbed, raped and murdered, and tens of thousands of soldiers killed and mutilated” (Newsinger, [2006] 2013: 74). In 1799, the Company finally defeated Tipu Sultan, the ruler of Mysore in Southern India, who had put up brave resistance against the military onslaught of the British, “those oppressors of the human race” as he called them. By the mid-nineteenth century, the Company emerged as the supreme ruler of India with the successful takeover of Oudh, Punjab, Sindh, Assam, Burma and the north-west frontier. All along, countless revolts and uprisings against the Company were waged by Indian peasants, artisans and other segments of society, only to be met with Company's ruthless terror and violent subjugation (Ramkrishna, Mukherjee, 1974: 282).

Before the political takeover, the Company was constrained in its efforts to plunder India. Despite the “concessions” which allowed it to buy cheap and sell dear, its business still had to be conducted in silver, acquired by selling slaves in the West Indies and Spanish America (Ibid: 301). After 1757, however, there were hardly any brakes on the Company's policy “to extract from the Indian producers as much as possible, and to give them in return virtually nothing or so meagre a remuneration that they ultimately became unable to maintain even the reproductive rate of the economy.” All pretense

of “equal exchange” was abandoned, and the Company looted Indians left and right. It exercised extensive powers over village communities, keeping artisans from working for anyone other than itself, turning them into its “bond slaves” (Ibid: 302). It forcibly extorted exportable goods from weavers and artisans without any or with miniscule compensation, and physically forced artisans to work in the Company’s factories for prolonged hours regardless of the pay; one jarring illustration of Company’s oppression is the many instances of silk weavers cutting off their own thumbs to prevent being forced to wind silk (Ibid: 304). In 1834-35, the Governor-General of the Company reported to London: “The misery hardly finds a parallel in the history of commerce. The bones of the cotton-weavers are bleaching the plains of India.”

Apart from the decimation of artisans, the Company’s monopolization of trade over Indian goods wiped out Indian merchants. They were barred from buying goods directly from the producers, now subjected to Company’s total monopoly; not only that, they were forced to purchase goods from the Company and its native underlings at prices much higher than the prevailing ones (Ibid: 305-7). Refusal to comply with the Company’s demands entailed immediate flogging, confinement and beatings. Furthermore, custom duties were forced upon Indian merchants in internal trade while not just the Company but private English traders with the Company’s blessings got a free pass. Soon enough, Indian merchants were forced out of making a livelihood; only those such as the *baniyans* and *gomastahs* survived who became intermediaries between the Company and native artisans and peasants and served British interests.

The liquidation of artisans and merchants during the early Company rule was merely one aspect of the colonial dismantling of India’s economy, which I discuss in detail below. During the nineteenth century, the Company began to generate its revenues less from trade and more from exploiting the rural population through crushing land taxes; in 1820, £6 million was directly remitted to Britain as tribute to the conqueror (Newsinger, [2006] 2013: 77-78). Systemic torture was a central instrument of tax-collection (Marx, [1857] 2007). Apart from every day manhandling and abuse of servants as “niggers” by the company officials, more extreme measures were often taken to squeeze revenue from the locals. These included “Searing with hot irons... dipping in wells and rivers till the victim is half suffocated...squeezing the testicles...putting pepper and red chilies in the eyes or introducing them into

the private parts of men and women...prevention of sleep...nipping the flesh with pincers...suspension from the branches of a tree...imprisonment in a room used for storing lime..."(Rudrangshu Mukherjee, 1998: 175).

The brutality of the Company rule, the devastating blow to India's socio-economic conditions, and England's ceaseless annexation of territory after territory spurred the Indian Revolt of 1857 – one of the largest revolutionary outbreaks of the nineteenth century, spanning 150,000 square miles with a population of 45 million (Newsinger, [2006] 2013: 81). What sparked the revolt was a mutiny in the Bengal Army over Britain's use of pork and beef in military cartridges – which spoke to the element of Christian supremacy and defilement of local religious traditions that had marked the British rule from the start. While it erupted spontaneously, the revolt had its roots in the wider popular hostility towards the British rule which had been brewing for years. Like wildfire, it spread all across northern and central India. Wherever sepoy (Indian soldiers) mutinied, local populations across towns and countryside rose up against the Company rule. The mutineers marched on the old Mughal capital Delhi, home to Emperor Bahadur Shah Zafar, whose teetering rule would soon meet its end, making him the last Mughal emperor of India.

The rebellion was crushed swiftly and ruthlessly. Britain unleashed a fury of vengeance that would find few parallels in all of India's history. British public opinion at home was whipped up in support of war as sensational stories about savage cruelties inflicted on British personnel by the natives were circulated in the press. A few voices within Britain did try to expose how "the working class in Britain was being asked to pay" for the suppression of a revolt against "one of the most iniquitous usurpations that ever disgraced the annals of history" (Ibid: 90). However, these were murmurs, drowned out by the clamorous invective against India spewed by politicians and popular journals openly calling for the destruction of Delhi and indiscriminate massacres of Indians.

Britain's methods of "pacification" of the local Indian population during and after the 1857 Revolt have been compared to the Nazi repression of the European resistance (Edwardes, 1957: xv). Whole rebel regiments were summarily executed in batches; tens of thousands of mutineers were blown to pieces by British cannons; hundreds were hanged publicly including little boys; prisoners were lined up in masse and shot by firing squads; and men, women and children were rounded up and killed as vengeful English soldiers

burned their way through towns and villages (Mishra, 2013: 38). Ancient cities were ransacked and pillaged. In September 1857, Delhi which had been held by the rebels for three months finally fell to the British cannons, putting an end to the Revolt but also to the rule of Mughal Empire in India. The frail eighty-something emperor Zafar, who had become an icon of the rebellion, was imprisoned by the British and convicted of treason. The British executed his sons, their corpses were left to rot in the streets of Delhi and their heads were presented to the father. Defeated and humiliated, Zafar was exiled to Burma, where he spent his last years in despair. Banned from using pen and paper by the British, the noted poet inscribed with charcoal on the walls that confined him his last verses, bemoaning the loss of an entire world fading from the view of history – as Mughal Delhi turned into Delhi of the Raj.

What made the loss of the old Mughal world under British rule so distinctive was that, as Karl Marx put it, there was “no gain of a new one” (Marx, [1853] 2007). And this imparted “a particular kind of melancholy” to the “present misery” of the Indians: “England has broken down the entire framework of Indian society, without any symptoms of reconstitution yet appearing.” This loss, he said, “separates Hindostan, ruled by Britain, from all its ancient traditions, and from the whole of its past history.” After the 1857 Rebellion, the British hastened and further systemized this deformation of Indian society. The British Crown directly took over India, dissolving the East India Company. Since the late eighteenth century, British industrialists and sections of British merchant capital which had an interest in production had been waging a series of battles against the East India Company (Ramkrishna, Mukherjee, 1974: 48). They coveted access to India’s vast markets for dumping industrial goods unmediated by the monopoly. The Company was stripped of its India monopoly in 1813 and the China monopoly in 1833. In 1858, the Company was effectively abolished.

The ascendance of British industrial capital, the force behind the liquidation of the East India Company’s monopoly, dramatically transformed Indian society’s economic organization to best suit the needs of British industrial growth. Economic “development” was to be brought to India, which meant relentless extraction of natural resources, ruralization of the economy now heavily dependent on exports of raw produce, and destruction of local industry. The integration of India into the world market brought about staggering famines and epidemics: “Millions died, not outside the “modern world system,” but in the very process of being forcibly incorporated into its

economic and political structures,” as Mike Davis puts it (Davis, [2001] 2017: 9). The indigenous social organization weakened but kept intact under the Company rule was now destroyed from the root by the onslaught of cheap products from Lancashire. Under the colonial free trade regime implemented after 1857, “Indians perished by the millions” (Polanyi, 1957: 159-60).

To ensure British industrial capital’s access to Indian markets and raw materials, Britain undertook massive construction of roads and railways during the last days of the Company rule and especially the latter half of the nineteenth century. The celebrated railroad system – still considered Britain’s “gift” to India by many, and in fact, paid for entirely by the Indians themselves – strengthened and systemized the extraction of wealth from India. The British used the railroads to “restructure the economy in order to be able to suck raw materials out and pump manufactured commodities in along the way” (Frank, 1979: 147). Railways intensified the process of turning Indian fields into export-crop plantations producing raw produce, helping subordinate the colony to the interests of the metropole and engendering “misery of the masses” (Marx, [1879] 1965: 318). The large surplus in the Indian balance of payments in the late nineteenth and early twentieth centuries – which never percolated down to the Indian masses – became the backbone of Britain’s mastery of world finance and reproduction of world-scale capital accumulation (Arrighi, [1994] 2010: 271). Further, the systemization of transport, administration and communication through railways and telegraph played a vital role in crushing popular rebellions against the British Rule, as was the case during the 1857 Revolt (Ramkrishna, Mukherjee, 1974: 418).

After the Revolt and the Crown’s direct political takeover, Britain painstakingly re-organized the native component of its army, systemizing the military exploitation of India’s vast demographic resources, which became vital to sustaining Britain’s global power in the nineteenth and early twentieth centuries (Arrighi and Silver, 1999: 63). The supposed “hundred years of peace” in Europe were in fact marked by a litany of wars waged globally by imperial powers, especially Britain. Although British military personnel and expenditure were both significantly downsized throughout the nineteenth century, Britain recruited thousands of colonial subjects into its colonial army to fight and die for its imperialist wars all over the world. The largest European style army in Asia, it was manned and paid for by Indians themselves and deployed not just to advance the British conquest of the Indian subcontinent but its interests all over the world (Arrighi and Silver,

1999: 225). This army was sent to Persia in 1856, to Ethiopia and Singapore in 1867, to Egypt in 1882, to Sudan in 1896 and 1897, to China in 1839, 1856 and 1859, to South Africa during the Boer War, and the list goes on. Built on the labor, money and blood of Indians, the Indian army served as the global arm of British imperialism, “opening up markets to the products of the industrial revolution, subordinating labor forces to the domination of capital and bringing “benighted” civilization the enlightened values of Christianity and Rationality” (Washbrook, 1990: 481). It became, in the words of David Washbrook, “the iron fist in the velvet glove of Victorian expansionism... the major coercive force behind the internationalization of industrial capitalism.”

When Britain went to war against Germany in 1914, India contributed £100 million to the war effort and the Indian army was deployed to war theatres across the globe (Mukerjee, 2010: xxvi). More than 60,000 Indian soldiers died fighting for Britain during the First World War and thousands others perished from wartime inflation and famines in rural India brought by export of food grains to Europe. After the war ended, Britain rewarded India with the Rowlatt Act of 1919, which allowed the government to imprison indefinitely and sentence anyone suspected of sedition without trial. Thousands of mass arrests, floggings, and hangings marked Britain’s crackdown on anti-colonial nationalist resistance. It is worth noting that it was a Labor government in Britain that presided over the brutal repression during the first phase of civil disobedience movement from 1929 to 1931 (Newsinger, [2006] 2013: 153). While the common narrative historically told by the Labor Party construes its role as “anti-imperialist,” crediting the 1945-51 Labor government with “granting” India independence in 1947, the Labor Party, in fact consistently supported colonial rule and repression. Independence had to be staunchly fought for by colonial subjects.

As Britain embarked on the Second World War supposedly to fight fascism, it ruthlessly cracked down on popular uprisings in India against its own rule; while it proclaimed to be fighting for democracy, it forced Indians into the war effort without their consent, making them labor, die and starve in service of an oppressive empire that they sought freedom from. The Indian Army was sent to various fronts across the Mediterranean to fight for Britain’s imperialist war, and virtually all of India’s industries were reoriented towards supplying food grains, ammunition, and other necessary materials to the war effort (Mukerjee, 2010: xxxi). Britain’s criminal disregard for the lives of Indians came starkly to the fore during the 1943-44 Bengal famine,

one of the worst calamities to befall India in modern history. Shortages of food grains brought by war led to starvation of the peasantry as prices skyrocketed. The British government took no steps to relieve the starving masses, and instead continued shipping food grains from India to the war effort. When presented with the horrendous details of the famine, Winston Churchill – whose racist hatred for India was no secret – blamed Indians for “breeding like rabbits” (Newsinger, [2006] 2013: 167). 3.5 million men, women and children died of preventable starvation and disease during this catastrophic event. The dawn of British colonialism in India had brought famine for Indians. And, it was a famine which fittingly marked the twilight of Britain’s rule in India.

In addition to the socioeconomic devastation, Britain’s colonial rule also effected numerous important transformations in the arenas of law, education, religion, culture, and intellectual production which have had lasting effects on the region. An expansive “civilizing mission” inflected all these “reforms,” which consigned native peoples to the status of sub-human or infants to be ushered into enlightened maturity under European tutelage (Kiernan, [1969] 1988: 35). An instructive example is the colonial reorganization of the Indian education system, which demoted the study of Persian, Sanskrit, and Arabic and made English the medium of educational instruction with the expressed goal, in the words of T.B. Macaulay, the president of the Committee of Public Instruction, of creating “a *class* of persons, *Indian in blood* and colour, but English in taste, in opinions, in morals, and in intellect” (Sharp, 1920). The professed need for colonial rule to save the natives from their inferior institutions and ways of life was neatly summed up by Macaulay’s proclamation in 1835 that “a single shelf of a good European library was worth the whole native literature of India and Arabia.” That an empire built on so much human suffering would justify its conquests by the supposed barbarism of the colonized is a bewildering irony in its own right.

The Economic Devastation

As Rosa Luxemburg argued more than a century ago, the British empire in India was distinct from all the previous empires that had ruled the region because it attacked the very roots of indigenous societies, “robbing the people of their productive forces” and “destroying their social

organization”(Luxemburg, [1913] 2003: 352). Britain’s commercial policy dismantled indigenous artisans and traders; its land and taxation policy penetrated and destroyed the village community and squeezed inconceivable amounts of wealth from the indebted, starving peasantry; and its economic policy deindustrialized the region, turning it into an appendage of Britain’s industrial needs (Baran, 1957: 149). Here, I discuss these processes in some detail.

Colonial Drain, or Wealth Transfers to the Metropole

Starting in 1765, the East India Company set up a system of land-taxation. It was first implemented in Bengal, where the Company’s ruthless trebling of tax-collection over five years killed one third of the population of 30 million in the 1770 famine. The Company went on to conquer much of North India and immediately put tax-collection systems in place. Tax-collection was then systemized in 1793; revenue appropriated by Britain was fixed to an amount that exceeded the British government’s taxes from land within Britain (U. Patnaik, 2018: 179). Whereas India’s rulers and conquerors before the British had also raised taxes, they “became a part of the domiciled population, spending all public funds within the country”(Ibid: 295) Even when spent on luxuries and extravagant palaces, these funds “fed and encouraged the manufacturers and artisans of India” (Ramkrishna, Mukherjee, 1974: 343). The possibility of systemic drain from the region did not emerge until the British rule in India. Extorted through increasingly sophisticated and extraordinarily efficient means, the revenue was simply removed from local circulation and siphoned off to Britain (Arrighi and Silver, 1999: 113).

Britain used one-third of its revenue from land-taxes to buy commodities from Indian producers – i.e., in effect, “paying” the producers out of the money squeezed from them through tax. Thus, over the next 80 years, Britain “saw a steadily increasing and completely costless inflow of tax-financed commodities – textiles, rice, saltpetre, indigo, opium, raw cotton, jute – which far exceeded its own requirements, the excess being re-exported”(U. Patnaik, 2018: 279). These commodities were either consumed domestically or re-exported to other sovereign countries, bringing in foreign exchange earnings that were appropriated by Britain. Since tropical climates such as India’s produce goods that cannot be grown in cold temperate climates of

Europe, these free commodities were deeply desired by Northern populations and mainly re-exported by Britain to European countries (U. Patnaik, 2018: 285). The earnings from these exports, the noted Indian economist Utsa Patnaik has shown, in fact allowed Britain to export capital to Europe's settler colonies and other parts of Europe, thus enabling capitalist development in those regions (Ibid, 277). Further, re-exports of Indian commodities to other countries such as France reduced Britain's trade deficit with those countries and provided it with international purchasing power; these re-exports allowed Britain to acquire important strategic materials such as iron, tar and timber, which were essential to Britain's industrialization. In this way, systematic looting of India became essential to Britain's industrial development.

After the East India Company's monopoly over trade was abolished because Indian markets had to be opened up to British manufactures, drain from India to Britain continued in a different form. While India was subject to increasing manufacturing imports from Britain, its exports to the rest of the world continued unabated, no longer routed by Britain. However, this did not translate into Indian producers being credited with the due export earnings. A massive fraud scheme was deftly engineered by Britain whereby any country importing goods from India was required to purchase special Currency Bills from Britain with gold or silver (Ibid: 287-88). The importing country would pay Indian producers with these bills. And when Indians cashed these bills at the local colonial office, they were paid out of tax revenue that was locally extracted from them (Hickel, 2018b). Thus, Britain got to keep all the gold and silver that belonged to Indian producers, who received virtually nothing for their exports. While India ran the second largest export surplus in the whole world for decades, its account showed perpetual deficit as its real income was appropriated by Britain.

In fact, India was forced to borrow from Britain to finance its imports and kept in perpetual servitude. The "Indian Debt" was constructed by the British as an additional means of colonial drain (Frank, 1979: 147). To this debt were charged all kinds of real and fictitious "costs" belonging to the colonial administration of India and much more. From the Opium Wars to the suppression of the Great Rebellion of 1857, India was charged with the costs of keeping up Britain's violent empire— all of this on top of the direct tribute taken by Britain from Indian taxpayers to pay for its wars. After the Great Rebellion of 1857, a "mutiny charge" of £50 million was deducted from the

colony's account to pay for the costs of importing British soldiers to crush the uprising (Mukerjee, 2010: xxiii). As Patnaik puts it, the "cost of all Britain's imperial wars of conquest outside Indian borders had been charged always wholly or mainly to Indian revenues"(U. Patnaik, 2018: 293). These and other expenses contributed to the artificially created debt that kept India in bondage – all the while India, in reality, financed Britain's own wealth and might.

The actual amount of drain cannot be calculated due to the unimaginable global importance of the colonial transfers from India for the functioning of British empire and expansion of capitalist development in Europe and its settler colonies. If India had been allowed to keep its export earnings and to invest in its own economy, the consequences would have been so remarkably different for the subcontinent's economy and society as to defy quantification. However, a conservative estimate of the drain from India harvested by Britain (which excludes the debt imposed on India) over the period of 1765 to 1938 was recently calculated by Patnaik. It amounts to \$45 trillion – that is, 17 times the entirety of Britain's annual gross domestic product today (Hickel, 2018b).

Deindustrialization and Markets on Tap: India as Britain's "Farmland"

Up until the eighteenth century, India was home to great manufacturing pursuits as well as agricultural production; its economy, in general, was based on a domestic union of agriculture and manufacturing. British rule in India splintered this union. With its industry and trade destroyed, India was turned into a mainly agrarian country, and transformed into "the revenue-producing agricultural farm of England" (Ramkrishna, Mukherjee, 1974: 375). The transformation of India into a monocrop exporter and consumer of European manufactures dramatically and violently altered every aspect of India's socio-economic conditions, producing mass death, starvation and poverty.

The treasures plundered from India by the Company – through the ruination of local artisans and merchants, and crushing land-taxes and tributes – laid the basis for the industrial revolution in England in the second half of the eighteenth century. As the plunder of Bengal after the decisive Battle of Plassey (1757) began to pour into London, it produced instantaneous results without which the industrial revolution could not have taken off in 1760

(Ramkrishna, Mukherjee 1974: 398). Between Plassey (1757) and Waterloo (1815) which was a crucial time for the development of British capitalism, it is estimated that between a staggering £500 million and £1 billion worth of treasure was taken by Britain from India (for perspective, it should be noted that at the turn of the nineteenth century, the aggregate capital of *all* joint-stock companies operating in India was £36, million) (Baran, 1957: 145). It is worth quoting Brook Adams at some length here (Adams, [1895] 2016: 269):

Plassey was fought in 1757, and probably nothing has ever equalled in rapidity of the change which followed. In 1760 the flying shuttle appeared, and coal began to replace wood in smelting. In 1764 Hargreaves invented the spinning jenny, in 1776 Crompton contrived the mule, in 1785 Cartwright patented the powerloom, and, chief of all, in 1768 Watt matured the steam engine, the most perfect of all vents of centralising energy. But though these machines served as outlets for the accelerating movement of the time, they did not cause that acceleration. In themselves inventions are passive, many of the most important having lain dormant for centuries, waiting for a sufficient store of force to have accumulated to set them working. That store must always take the shape of money, and money not hoarded, but in motion. Before the influx of the Indian treasure, and the expansion of credit which followed, no force sufficient for this purpose existed; and had Watt lived fifty years earlier, he and his invention must have perished together. Possibly since the world began, no investment has ever yielded the profit reaped from the Indian plunder...

Thus, while standard accounts of the industrial revolution emphasize heroic acts of innovation and invention, in fact, it was colonial loot that provided the capital which fueled Britain's industrialization. Once Britain had industrialized, it required markets to sell its manufactured goods. And again, India was compelled to revage itself in order to sustain Britain's industrial growth. India was de-industrialized and forcibly turned into a dumping ground for British manufactures and a producer of raw materials and cheap foods, such as cotton, tea, wheat oil seeds and jute to fuel British industry (Arrighi, [1994] 2010: 271). As discussed above, starting in the late eighteenth century, the East India Company increasingly came under attack from the rising British industrial bourgeoisie whose interests collided with the merchant capital that had monopolized the trade to India. Protectionism had become "a drag on the effective mobilization of Britain's newly acquired industrial capabilities for the benefit of its ruling classes" and thus Britain's colonial

trade was liberalized (Ibid: 266). It is not without significance that liberalization served an important role in quelling increasing labor unrest within Britain as domestic and foreign demand had stagnated after the end of British wars with the United States and France in the late eighteenth and early nineteenth centuries (Ibid: 269-70). The colonial relationship was integral to managing domestic social contradictions within the colonizing societies.

The mechanization and expansion of British textile industry during the early and mid-nineteenth century, which provided expansive domestic employment and spurred other industrial advancements, would have been impossible without the parallel British dismantling of India's textile industry. In 1813, British cotton industry employed fewer than 3000 powerlooms and more than 200.000 handloom weavers, while by 1860, more than 400.000 powerlooms were in operation and handloom weavers had become extinct (Ibid: 270). Exports of raw cotton from India increased from £9 million in 1813 to £88 million in 1844 and then to £963 million in 1914 (R. P. Dutt, 1947: 119). South India was converted into a plantation economy. From being "major competitors of European textile industries," Indian workers were violently converted into "major producers of cheap food and raw materials for Europe" (Arrighi and Silver 1999, 63). While in 1813 India was a trivial outlet for British cotton goods, by 1843 it was the single biggest market, taking in 23% of British exports of cotton goods (Chapman 1972, 52). A region whose illustrious cotton textiles were celebrated across the globe since immemorial times now became an importer of cheap British cotton stuffs (P. Patnaik 2017, lxxv-lxxvi). By 1850, India was importing one-fourth of all British cotton exports (Ibid: 114).

In addition to the textile industry, India's steel and iron industries were also destroyed (Frank, 1979: 90). Britain imposed steep duties on imports from India, protecting its own domestic industry. Whereas, India, strangled by the chokehold of British rule, was forced to accept cheap British imports, which dismantled its urban economy and overcrowded its villages. Towns and bazaars that once bustled with local handicrafts and manufactures became isles of desolation. Moreover, as export-oriented production replaced production for local consumption and cereal agriculture was replaced by cash crops, thousands upon thousands of Indians starved to death. Epidemics became commonplace and given the colonial stripping of local safety-net arrangements. I discuss below, death and immiseration came to haunt the towns and villages of the Indian subcontinent.

Landlordism, Famines and Peasant Indebtedness

While village artisan communities were vanquished and India was set on a path of deindustrialization, the banished masses were forcibly displaced as property-less labor onto village agriculture, which in itself was dramatically deformed by British rule and could not bear the additional burden (Frank, 1979: 89). Britain's land and taxation policy ruined the village economy "and substituted for it the parasitic landowner and moneylender" (Baran, 1957: 149). As Ranajit Guha noted, it is a historical irony that "the most advanced capitalist power in the world" was assigned the task of so profoundly "fusing landlordism and usury in India" (Guha, 1999: 8).

After the first phase of East India Company's haphazard plunder and extortion of tribute until the government treasuries were sucked dry, wealth extraction was systemized and rationally planned by Britain during the late eighteenth and early nineteenth centuries. As briefly mentioned above in the discussion of colonial drain, a merciless arrangement of land taxes was put in place which turned India into a landed estate. The land tax would sometimes amount to the whole of economic rent, paralyzing agriculture, preventing savings, and keeping the tillers of land in a state of abject poverty and indebtedness (R. C. Dutt, 1916: xi). Turbulent peasant uprisings ensued all over the subcontinent. In this regard, one crucial aspect of Britain's land policy was the creation of a class of feudal lords (*zamindars*) (Kosambi, [1956] 2016: 232). Planting these landlords who would extract tribute from the peasantry on behalf of the British helped create a buffer between the masses and the foreign government. In 1829, Lord Bentinck, the Governor-General of India 1828-35, candidly admitted that "if security was wanting against extensive popular tumult or revolution," it is of great advantage to the British to have created "a vast body of rich landed proprietors deeply interested in the continuance of the British Dominion and having complete command over the mass of the people..." (Ramkrishna, Mukherjee, 1974: 408).

As Rosa Luxemburg put it, the "ultimate purpose of British capital was to possess itself of the very basis of existence of the Indian community: the land." (Luxemburg, [1913] 2003: 352) Under the British rule, the government came to be the supreme landlord as land was wrested away from peasants, who survived on short-term leases and lived with the perpetual fear of dispossession (Davis, [2001] 2017: 331). These peasants were compelled "to lease or pledge their shares in land for the bare amount of the tax levied" and

usury soon made its way to the Indian village “to stay and eat up the social organization from within like a canker” (Luxemburg, [1913] 2003: 354). The process was further accelerated by Britain’s passing of a law “that flew in the face of every tradition and justice known to the village community: compulsory alienation of village land for tax arrears.” This was a marked departure from the previous arrangements where claims by dominant clans or castes were laid on agricultural produce but not on land itself. Now, peasant tenure became rigidly contingent on the punctual payment of revenue. More complex and often reciprocal relations gave way to unilateral and standardized relations of exploitation. One after another, land plots fell under the hammer. Thus, even as cash-crop exports boomed during the late 19th century, peasant indebtedness and rural poverty increased, and agrarian productivity and food security declined (Davis, [2001] 2017: 333). Apart from Britain’s massive gains, only moneylenders, absentee landlords and a handful of native industrialists benefitted from India’s integration into the world market and the commercialization of its agriculture. For the direct producers, crushing debt, poverty and hunger were the order of the day.

What made the conditions even worse was the total neglect of public utilities by the colonial state, which was another feature distinguishing British rule from all the previous empires that ruled India (Luxemburg, [1913] 2003: 355). The public works that the British did undertake were aimed at either military control or export agriculture (Davis, [2001] 2017: 350). Further, older public utilities fell into decay: the magnificent system of central irrigation, which had always been critical for India’s agricultural prosperity, was completely neglected by Britain. Famines and epidemics swept the rich agricultural lands, and fertile lands, deprived of irrigation, were turned into marshes and swamps (Ramkrishna, Mukherjee, 1974: 342).

The colonial state dismantled the centuries-old systems of mutual reciprocity that had provided some buffer to the village communities by transferring the control of common resources from the village to the state (Hickel, 2018a: 86-87). “Counting every square inch as potential tax base, the British privatized and auctioned off village common land” (Davis, [2001] 2017: 349). They enclosed the forest and pasture commons, converting them into taxable private properties, and privatized common water rights under the application of British common law. Water had always been a communally managed resource, but was now sold off as a commodity along with land titles, leading to a collapse of traditional water management structures. Under

the dictates of revenue demand and debt, traditional agricultural practices including crop-rotation and availability of free goods from common lands – such as dry grass for fodder, dung for fuel, forest debris for fertilizer, and clean water – were wiped away. Before 1870, India's forests were communally managed, used by farmers as a source of firewood for cooking and heating and of fodder to feed the cattle. This arrangement was also shattered when the British enclosed almost all the Indian forests by the end of the decade, and ruthlessly exploited them for building ships and railways.

The man-made famines of the late nineteenth centuries revealed the depth of misery engendered by Britain's disastrous land and taxation policies. The erosion and exhaustion of soil under the intensive regime of commercialized agriculture greatly contributed to drought conditions. With the forests enclosed, farmers were unable to acquire the fodder needed for cattle that died en masse; with water sources enclosed, they could not irrigate the land in the absence of rains (Hickel, 2018a: 87-88). 10 million Indians died of starvation in the famine of 1867 and 20 million more 20 years later. Further, there was a net surplus of food during the height of the famines: instead of using railways to distribute the grain from surplus-producing to drought-stricken regions and feed the starving masses, grain was shipped off to England. During the worst years of the first drought, 1877 and 1878, the British shipped a record 6.4 million tons of Indian wheat to Europe, and throughout the period 1875 through 1900, 10 million tons of wheat was shipped off every year. Preventable starvation of tens of millions of people was not an anomaly, but the very logic of British rule in India, which gladly sacrificed human life for profits.

Conclusion

The colonial devastation of India belongs to some of the most hideous chapters of modern world history. It points to the dark underbelly of Europe's industrial modernization, which relied on a violent uprooting of whole societies in the name of advancing freedom, development and civilization. The structural underpinnings of this historical intertwinement between capitalist progress and colonial catastrophe deserve a careful examination for a proper understanding of contemporary global imperialism and socio-economic arrangements.

Bibliography

1. Adams, Brooks (1895) 2016: *The Law of Civilization and Decay*. CreateSpace Independent Publishing Platform.
2. Arrighi, Giovanni (1994) 2010: *The Long Twentieth Century: Money, Power, and the Origins of Our Times*. New York City: Verso.
3. Arrighi, Giovanni, and Beverly J. Silver (1999): *Chaos and Governance in the Modern World System*. Contradictions of Modernity 10. Minneapolis: University of Minnesota Press.
4. Baran, Paul A (1957): *The Political Economy of Growth*. New York City: Monthly Review Press.
5. Chapman, Stanley (1972): *The Cotton Industry in the Industrial Revolution*. London: Macmillan.
6. Davis, Mike (2001) 2017: *Late Victorian Holocausts: El Niño Famines and the Making of the Third World*. London: Verso.
7. Dutt, Rajani Palme (1947): *India To-Day*. Bombay: People's Publishing House.
8. Dutt, Romesh Chunder (1916): *The Economic History of India*. Trübner's Oriental Series xxiv, 436 p. London: K. Paul, Trench, Trübner & co. ltd.
9. Edwardes, Michael (1957): "Introduction." In *My Indian Mutiny Diary*, by Sir William Howard Russell. London: Cassell.
10. Frank, André Gunder (1979): *Dependent Accumulation and Underdevelopment*. New York London: Monthly Review Press.
11. Guha, Ranajit (1999): *Elementary Aspects of Peasant Insurgency in Colonial India*. Durham: Duke University Press.
12. Hickel, Jason (2018a): *The Divide: A Brief Guide to Global Inequality and Its Solutions*. London: Windmill Books.
13. ———. (2018b): "How Britain Stole \$45 Trillion from India." CADTM. December 31, 2018. <https://www.cadtm.org/How-Britain-stole-45-trillion-from-India>.
14. Kiernan, V. G. (1969) 1988: *The Lords of Human Kind*. London: Cresset Library.
15. Kosambi, D. D. (1956) 2016: *An Introduction to the Study of Indian History*. Second edition. Los Angeles, California: Sage publications.
16. Luxemburg, Rosa (1913) 2003: *The Accumulation of Capital (1913)*. Routledge Classics. London: Routledge.
17. Marx, Karl (1879) 1965: "Marx to N. F. Danielson (April 10 1879)." In *Selected Correspondence*, by Karl Marx and Friedrich Engels. Mos-

- cow: Progress Publishers. https://www.marxists.org/archive/marx/works/1879/letters/79_04_10.htm.
18. ———. (1857) 2007: “Investigation of Tortures in India (September 17, 1857).” In *Dispatches for the New York Tribune: Selected Journalism of Karl Marx*, edited by James Ledbetter. London: Penguin.
  19. ———. (1853) 2007: “The British Rule in India (June 25, 1853).” In *Dispatches for the New York Tribune: Selected Journalism of Karl Marx*, edited by James Ledbetter. London: Penguin.
  20. Mishra, Pankaj (2013): *From the Ruins of Empire: The Revolt against the West and the Remaking of Asia*. London: Penguin.
  21. Mukerjee, Madhusree (2010): *Churchill’s Secret War: The British Empire and the Ravaging of India during World War II*. New York: Basic Books.
  22. Mukherjee, Ramkrishna (1974): *The Rise and Fall of the East India Company*. New York: Monthly Review Press.
  23. Mukherjee, Rudrangshu (1998): *Spectre of Violence: The 1857 Kanpur Massacres*. New Delhi: Penguin Books India.
  24. Newsinger, John (2006) 2013: *The Blood Never Dried: A People’s History of the British Empire*. London: Bookmarks Publications.
  25. Patnaik, Prabhat (2017): “The Other Marx.” In *Karl Marx on India*, edited by Iqbal Husain New Delhi: Tulika Books.
  26. Patnaik, Utsa (2018): “Revisiting the ‘Drain,’ or Transfers from India to Britain in the Context of Global Diffusion of Capitalism.” In *Agrarian and Other Histories: Essays for Binay Bhushan Chaudhuri*, edited by Shubhra Chakrabarti and Utsa Patnaik, New Delhi Tulika Books.
  27. Polanyi, Karl (1957): *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*. 2nd ed. Edition. Boston, MA: Beacon Press.
  28. Prakash, Gyan. (1999): *Another Reason: Science and the Imagination of Modern India*. Princeton, N.J: Princeton University Press.
  29. Sharp, Henry (1920): “Macaulay’s ‘Minute on Education’ Feb. 2, 1835.” In *Selections from the Educational Records, Bureau of Education, India, I*. Calcutta. http://www.columbia.edu/itc/mealac/pritchett/00generallinks/macaulay/txt_minute_education_1835.html.
  30. Stern, Philip J. (2011): *The Company-State: Corporate Sovereignty and the Early Modern Foundations of the British Empire in India*. Oxford: Oxford University Press.
  31. Washbrook, David (1990): “South Asia, the World System, and World Capitalism.” *The Journal of Asian Studies* 49 (3): 479–508. <https://doi.org/10.2307/2057768>.

Арва Аван

Катастрофа и прогрес: британски колонијализам у Индији

Усред све интензивнијих напада глобалних империјалиста, многи популарни академски радови оспоравају злодела европског колонијализма. Овакав дискурс не само да жели да помилује европска царства њихових пређашњих злочина, већ жели да замагли историјске континуитете који су у основи савремених глобалних друштвено-економских уређења. Овај рад анализира случај британског колонијализма у Индији, жели да расветли логику европског колонијализма, и његов утицај на земље Глобалног Југа. Рад пружа историјски преглед британског колонијализма на индијском потконтиненту. Британска колонијална владавина променила је сваки аспект индијског друштва: од права и религије, до економије и образовања. У раду анализирамо процесе који су богат пољопривредни и мануфактурни регион претворили у деиндустријализовани додатак британској економији. Ови процеси су укључивали отворену пљачку колосалних размера, прогањање индијских трговаца и наметање пореза на земљу који су пољопривреднике трајно послали у дужничко ропство, као и уништење индијске текстилне индустрије насилним, јефтиним увозом. Под британском колонијалном влашћу глад, епидемије и масовна умирања постала су део свакодневнице. Ова ужасна стварност била је погонско гориво британског индустријског пројекта. Славна британска индустријска достигнућа била су изграђена на „царству смрти и ужаса“. Коегзистенција индустријске модернизације са једне стране, и колонијалне олупине са друге представља суштинску логику колонијалне капиталистичке модерности и очита је у случају британске колонијалне владавине у Индији.

Кључне речи: Индија, Уједињено Краљевство, прогрес, модерност, колонијализам.

Данило БАБИЋ²⁷

Истраживач сарадник,

Институт за међународну политику и привреду

Белгијски колонијални модел и његове последице на друштво колонија и метрополе²⁸

Сажетак: У раду ћемо говорити о белгијском колонијалном моделу, навести његове карактеристике и *modus operandi*. Затим прелазимо на анализу понашања Белгије у Конгу, наводимо мотиве, начине експлоатације и репресивне мере спровођење у колонији. Такође, анализирамо и лични печат који је белгијски краљ Леополд II оставио у Конгу. Након Конга прелазимо на анализу деловања Белгије у Руанди и успостављамо везу између подела које су Белгијанци успоставили за време колонијализма и савремених проблема са којима се суочава Руанда. На самом крај анализирамо став савременог белгијског друштва према колонијалној прошлости. Уочавамо неспремност савременог белгијског друштва да уклони реликвије колонијализма из јавног живота.

Кључне речи: Белгија, колонијализам, Конго, слободна држава, Леополд II

---

27 danilo.babic@diplomacy.bg.ac.rs

28 Рад је настао у оквиру научноистраживачког пројекта "Србија и изазови у међународним односима 2020. године", који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, а реализује Институт за међународну политику и привреду током 2020. године.

Увод

У својој књизи „Извори тоталитаризма“, Хана Арендт наводи да су се две нове технике политичке организације, тј. владавине над народима откривене управо у Африци. Реч је о раси и бирократији (Arendt, 1998: 190). Корени расизма као државне политике су посејани захваљујући похлепи и осећају некажњивости који су бели досељеници имали приликом освајања Африке.²⁹ Европа је победила Хитлера и Мусолинија чије режиме можемо назвати „плодовима расизма“; али корени расизма су остали нетакнути, закопани дубоко у никада оспораваној империјалној прошлости. Баш као и природа, и расизам се регенерише и то управо из свог империјалног корена. Империја узвраћа ударац у радовима Нила Фергусона (*Empire: How Britain Made the Modern World*), Ендрју Робертса (*A History of the English-Speaking Peoples Since 1900*), Ника Лојда (*The Amritsar Massacre: The Untold Story of One Fateful Day*) који у својим радовима пишу у викторијанском стилу описујући колонијалисте као осебујне личности, боеме – док на губитак колонија гледају са сетом, констатујући апатију и губитак жеље европских елита да владају. Жртве империјалне тираније се ретко спомињу, а Ник Лојд иде чак толико далеко да готово окривљује индијске жртве масакра у Амрицару за манипулацију и уношење немира у британско друштво.

Тема овог рада је белгијска колонијална пракса³⁰ и белгијско колонијално наслеђе. Белгију можемо окарактерисати као „скривену“ колонијалну силу.³¹ С обзиром да је Белгија колонијална сила неупоредиво мање снаге у поређењу са нпр. Француском или Великом Британијом, а није ни пионир колонизације као Шпанија и Португал; њена улога у свеукупном империјалном поретку често остане занемарена. Томе је свакако допринела и званична кампања заташкавања започета од

---

29 Картактер колониста описује Џозеф Конрад у свом роману „Срце таме“ представљајући их као људе „шупље до сржи“, похлепне без смелости, округне без храбрости, људе избачене из устаљених друштвених токова, који нису веровали ни у шта, а поводљиве да лако поверују у све. Због тога није чудно што су Африку посматрали као место „где нема десет заповести“, место где у човеку може да се пробуди жеђ (Konrad, 2017).

30 Разлику између колонијализма и империјализма у најкраћем можемо дефинисати на следећи начин: империјализам је концепт владања, а колонијализам је пракса. Колонијализам је само један од инструмената империјализма. Опширније о томе погледати у Babić, 2018: Појмовни оквир и психолошки аспекти колонијализма.

31 У ову групу можемо сврстати још и Холандију и скандинавске државе.

стране белгијске дубоке државе након смрти краља Леополда II, коју Дејвид Хочхилд назива „Велико заборављање“.

У раду говоримо о карактеристикама белгијског колонијалног модела, политици Белгије у Конгу за време краља Леополда II и касније, када је Конго био под управом белгијске државе. Затим говоримо о штетним последицама белгијског утицаја у Руанди. На самом крају анализирамо до које мере је белгијско друштво спремно да се суочи са својом колонијалном прошћу. Сматрамо да је неопходно расветлити понашање Белгије у не тако давној прошлости, поготово због чињенице да Белгија тј. Брисел носи (не)званичну титулу престонице Европске уније, која пак настоји да буде креатор норми у целој Европи укључујући и регион Западног Балкана. Мишљења смо да може бити корисно упознати историју онога ко претендује да диктира правила понашања.

Рад пред нама је прегледног карактера, он објашњава механизме експлоатације и наводи начине угњетавања староседелачког становништва за време колонијализма, али и садашњи дискурс унутар белгијског друштва који је неприхватљив многим људима пореклом из бивших колонија. Овакав начин излагања смо одабрали због чињенице да домаћа стручна јавност нема довољно сазнања о овој теми, као и због тога што не постоји довољан број радова о овој теми на српском језику.

Карактеристике белгијског колонијалног модела

Од тренутка од када је основана као модерна држава (1830/1831) Белгија је морала да буде стриктно неутрална земља. Белгијанци су се определили за државно уређење у облику представничке демократије. Иако је у питању била „елитистичка демократија“, овакав тип уређења је и даље био реткост с обзиром на то да су посланици имали велике могућности да ограничавају моћ монарха. Белгија се веома брзо развијала и била друга индустријска сила Европе. Главни подстицај развоју су били бројни споразуми о слободној трговини и веома либерализована економија.

Управо карактеристике Белгије као државе су спутавале њене ране колонијалне амбиције. Неутралност је ограничавала могућност Белгије да уђе у било какав озбиљнији сукоб са другим колонијалним силама. Због малог броја становника није постојао емиграциони притисак и

жеља људи да се у већем броју иселе у колоније. Морнарица и војска Белгије су биле превише мале да би могле да обезбеде логистику и безбедност већих колонија, тако да су се Белгијанци определили само за успостављање малих трговачких испостава (Venthemsche, 2012: 14-16). Поред ових интерних фактора, рани колонијални покушаји краља Леополда I нису били успешни ни због болести која је погађала досељенике. Тако су редом пропадали колонијални поседи Санто Томазо у Гватемали (1840-1855.), Санта Катарина у Бразилу (1842-1875.) и Рио Њуњез (1849) на обалама данашње Гвинеје (Конакри). Најозбиљнији покушај је био Санто Томазо који је у свом зениту имао око 2000 колониста. Међутим, колонија је брзо пропала услед оболевања становника и незаинтересованости белгијске круне и владе. Друге две колоније су биле покушај трговачких испостава (Ansiaux, 2006).

У каснијем периоду за време краља Леополда II (1835-1909.) Белгијанци су имали много више успеха у свом колонијалном подухвату. Белгијски стил колонијалне владавине није имао никакву филозофску (теоријску) подлогу као што је то био случај са француским или британским колонијалним моделима. Уместо тога, белгијски модел се састојао од само две компоненте: 1) јачање улоге католичке цркве, 2) успостављање бирократског апарата како би се омогућила што ефикаснија експлоатација територије од стране белгијских компанија (Markovitz, 1977: 64).

Белгијанци су пропагирали западњачки стил живота (хришћанска вера, моногамија и др.); гушили су све локалне начине организовања и нису били заинтересовани за било какву заступљеност локалних становника у белгијским институцијама. Били су директни и бескомпромисни у својим настојањима да максимизирају профит кроз ефикасну експлоатацију. Њихов циљ била је „детрибализација“ колонија и сламање било каквих локалних ауторитета. С обзиром на релативно мали број становника унутар саме Белгије колонијалне власти су почеле да обучавају радну снагу унутар колонија. Ипак, радило се само о обуци за најједноставније послове. Белгијанци нису поновили „грешку“ Британаца који су школовали људе из колонија на својим универзитетима да би се они касније вратили у колоније и повели борбу за ослобођење (Kamalu, 2019). Може се рећи да је ова политика била донекле успешна пошто је за разлику од Кваме Нкрумаха који је био високо образован, Патрис Лумумба био тек обичан поштар (иако не мање инспиративан).

За разлику од Енглеза и Француза који су школовали одређен број људи из колоније на својим универзитетима, Белгијанци су грађанима Конга оставили само један правац социјалне мобилности – католичку цркву (Markovitz, 1977: 66). То је била једина образовна установа која је функционисала. Међутим, ширење хришћанске мисли није био једини задатак цркве. Класично католичко образовање имало је задатак да подстиче дисциплину и потпуно поштовање ауторитета. На тај начин се смањивала шанса за побуњеничке активности усмерене против колонијалне власти (Kamalu, 2019).

Белгијска администрација је доносила све колонијалне законе без икакве расправе и уважавања локалног мишљења; то је чињено директно краљевим декретом. Тек 1957. године, услед напетости коју је произвела независност Гане, опредељивана су одређена средства за колоније и лансирани су наративи о еманципацији колонија како би се успорио њихов пут ка независности.

Бели краљ, црвена гума, црна(чка) смрт

Леополд II је имао несрећно детињство и брак. Његова мајка је умрла од туберкулозе када је он имао петнаест година. Млади принц је такође имао лош однос и са својим оцем који није био заинтересован за њега. Све ово је довело до тога да Леополд II израсрте у веома интровертну особу. Са 18 година оженио се са Маријом Хенријетом од Аустрије. Она је била лепа, енергична и талентована те је Леополда у потпуности засенила. Њена највећа страст је било коњарство, лично је водила бригу о својим коњима. Због разлике у њиховим карактерима у краљевским породицама Европе јавила се подругљива пошалица да се ради о браку „између коњушара и часне сестре“, где је Леополд II био окарактерисан као часна сестра. У браку су имали четворо деце; три ћерке и сина који је преминуо са девет година старости од упале плућа, оставивши Леополда II без мушког наследника. То је био фатални ударац за њихов брак, живели су раздвојено а Леополд II се одао пороцима и љубавницама (Ascherson, 1999).

Може се рећи да је Леополд II био амбициозан само у једној ствари. Он је био подстакнут неуспелим покушајима свог оца и створио готово опсесивну жељу да оснује белгијску прекоморску колонију. У

том настојању он је био веома систематичан: детаљно и темељно се информисао, пажљиво је бирао сараднике: интелектуалце, војна лица и дипломате који су делили његове идеје и уверења. Он није имао унапред утврђен циљ већ се прилагођавао околностима у смислу одабира колоније. Непрестано је прилагођавао своје планове локалном контексту и променљивим околностима у међународној арени. Краља је такође одликовао снажан предузетнички дух, па можемо рећи да се у колонијалним подухватима водио и личним финансијским интересима. Хуманитарни, филантропски и цивилизаторски подухвати никада уистину нису били његови мотиви већ само средства за долазак до циља. Поред жеље за личним богаћењем, Леополд II је желео да подигне и углед Белгије као краљевине међу другим монархијама Европе, али и да подстакне понос и унутрашње јединство нације. Његова идеја је била да ће богатство стечено колонијалним активностима служити за више племените циљеве (Venthemsche, 2012: 17-18).

Леополд II је до Конга дошао искористивши сукоб великих сила које нису могле да се договоре око колонијалне расподеле, пре свих Британије и Француске, али су у сукоб били укључени и Немачка и Португал. Краљ се такође служио и неконвенционалним методама, сплеткама и димним завесама у виду хуманитарних и филантропских алибија. Водио је озбиљне пропагандне кампање и подмићивао новинаре у циљу манипулисања домаћим и међународним јавним мњењем. Манипулисао је и званичним документима, лагао домаћим и међународним политичарима мењајући своје ставове у складу са мишљењем јавног мњења.

Током 1870-тих једине информације које су долазиле у Европу о централној Африци стизала су од неколицине истраживача ентузијаста. Краљ је искористио управо ову чињеницу. Његов први корак у остваривању плана везаног за Конго било је организовање географске конференције о Конгу 1876. године. Као своју улазну карту у Конго Леополд II је изабрао науку. Ветар у леђа дао му је Стенлијев повртак са спектакуларне транс-афричке експедиције³². Тако је почео да ради „Комитет за студије Горњег Конга под покровитељством монарха

---

32 Стенлијева експедиција је трајала од 1874-1877. Он је прешао 11.000 км од Замзибара до Боме истражујући Викторијино и језеро Тангањика као и реке Конго и Луалаба (Jeal, 2007: 164).

(Venthemsche, 2012: 19). Свог поседа у Конгу Леополд II се домогао 1885. године након Берлинске конференције; назвао га Слободна Држава Конго и њоме је управљао лично све до 1908. године. Ово је било остварење сна за краља с обзиром на то да Белгија као метрпола има површину од око 31.000 км² док је у Конгу краљ контролисао територију величине 2.350.000 км² која је око 75 пута веће од саме Белгије (Venthemsche, 2012: 29).

Белгијска држава је дала дозволу Леополду II да постане краљ Слободне Државе Конго под условом да Белгија никад не мора да доприноси финансирању Конга. Како би Слободна Држава Конго опстала, краљев режим је експлоатисао земљу на бруталан начин. Тај систем је био познат под називом *Raubwirtschaft* (у преводу на српски „пљачкашка економија/делатност“ или на енглеском познат и као *Red rubber* – црвена гума³³). Трајање овог система везујемо за период 1891-1906. године. Након тога је он у мањој мери измењен и ублажен (Stengers, 1969: 270). Разлог за овакву експлоатацију је била огромна важност гуме (након 1896. године) у аутомобилској индустрији која је тада започела свој успон. Систем се спроводио уз помоћ малог броја домаћих и међународних компанија. Како би ово постигао Леополд II је потпуно монополизовао економију Конга након 1892. године управљајући регионом својим приватним агентима, експлоатишући гуму, слоновачу и друге ресурсе. Монопол је дао два компанијама за гуму: Абир (*Anglo-Belgian Rubber Co (ABIR)*, основана 1892) и *Société Anversoise de Commerce* (Buelens, Marysse, 2009: 139). Неискоришћења земља класификована је као колонијално власништво. Потом је то земљиште издавано у закуп приватним компанијама. Тако је компанија Абир добила 160.000 км² земљишта. Процењује се да је *ABIR* остварио 100% добити у првој години пословања (Renton, Seddon, Zelig, 2007: 38). Многе друге компаније су добиле сличне концесије чији је приход убирао краљ. Леополд II је држао велику количину територије под личном контролом познату под називом „Домен круне“, величине око 250.000 км² (Van Reybrouck, 2014: 79, 87). Краљ лично је остварио профит у износу 70 милиона франака у периоду 1896-1905 (Slade, 1962: 177).

---

33 Овај израз је популаризовао Едмунд Морел (*Edmund Dene Morel*) новинар који је написао истоимену књигу. Наиме радници су да би добили тражену сировину морали да шмирглају и љуште кору дрвета. Како нису имали адекватну опрему, руке су им углавном крвариле, па стога црвена боја из назива заправо представља њихову крв.

С обзиром да је већина прихода у Конгу остварена извозом сировине неопходне за производњу гуме, створен је систем како би се максимизирала њена експлоатација. Прислини рад је представљен као вид пореза³⁴. Становништво Конга је убрзо прерасло у робовско друштво, а белгијске компаније су почеле да врше присилно пресељење становништва на оне локације где је радна снага била неопходна за сакупљање сировина за израду гуме. Како би се максимизирала количина прикупљене гуме, а самим тим и профит, квоте за количину прикупљене гуме су постављане превише високо и нису узимале у обзир могућности и добробит радника. Приватне компаније које су закупиле одређено земљиште су на том земљишту могле да доносе било какве прописе и мере без икакве контроле. Дужина службовања и третман радника уопште нису били регулисани законом већ је то остављено на произвољно одлучивање локалним шефовима (Stengers, 1969: 267-268, 272). Недостатак развијене бирократије и одсуство прописа за пословање у Конгу створило је неформални амбијент за пословање без икакве одговорности, у коме су се врло често догађале злоупотребе које су штетиле домаћем становништву (Gibbs, 1991: 46).

Региони и локалне заједнице за које су локални шефови сматрали да нису обезбедили довољно радне снаге суочавали су се са сталним одмаздама и репресијом. Дезертери (тј. одбегли радници) су бивали претучени и бичевани, а често су у њихове засеоке слане казнене експедиције које би уништавале читаве заједнице (Stengers, 1969: 267-268).

Оваква политика довела је до урушавања економског и културног живота, као и потпуне пропасти пољопривреде у одређеним регионима. О функционисању система за прикупљање гуме бринула се колонијална милиција *Force Publique*. Ова милиција је оформљена 1885. године. Чинили су је бели официри и црни војници из других територија као што су Занзидар, Нигерија, Либерерија, али и из неких регија Конга као што је Бангала. Најозлоглашенији су били људи које су звали Запа Зап, припадници *Songye* етничке групе који живе на истоку провинције Касаи. Они су претраживали локалне заједнице у потрази

---

34 Није постојала друга врста пореског систем у Конгу; али с обзиром на приходе и распоред становништва било је тешко очекивати да се нешто уопште и може прикупити у погледу новца.

за радницима. Почетком 1900. у колонијалној милицији их је било око 20.000 (Van Reybrouck, 2014: 76-77).

Овај систем је био праћен великом дозом свирепости и бруталности. Вероватно највећи израз те бруталности представљало је одсецање шака и подлактица. Разлог ове бруталне праксе било је правдање трошкова муниције, односно спречавање припадника колонијалне милиције да шверцују скупу увозну европску муницију и користе је у приватне сврхе. Тако су војници морали да донесу једну одсечену руку за сваки испаљени метак. У теорији свака одсечена рука значила је рационално употребљен метак; али у пракси, војници су штедели и препродавали муницију а насумичним жртвама су секли руке како би оправдали украдене метке. (Renton, Seddon, Zelig, 2007: 31).

Убрзо је морбидно колекционарство одсечених руку постало предмет сукоба међу локалним заједницама које су се међусобно истребљивале у намери да обезбеде „залихе“ одсечених руку када наиђе патрола *Force Publique*. Такође и колонизатори су били веома мотивисани, јер је испуњавање квота значило и скраћење службе за Европљане и њихов бржи повратак у Европу па су и они охрабривали колонијалну милицију да буде ефикасна по сваку цену. Ипак, надзорницима је поред шаргарепе био представљен и штап: и они сами су били под претњом смрћу уколико задата квота о количини гуме није била испуњена, па и у томе можемо наћи разлог због чега су били изузетно окрутни према локалном становништву (Hochild, 1999: 166).

Како би додатно мотивисала раднике компанија Абир је упражњавала праксу киднаповања чланова породица радника како би их мотивисала да скупљу додатну количину сировине за гуме. Заробили би чак и поглавицу села које је каснило са испоруком. Постоји извештај да се у јулу 1902. у притвору налазило чак 44 поглавице. Систем отмица је у потпуности институционализован и легализован, а компанија је чак издавала званичне дозволе за киднаповање колонијалној милицији (Renton, Seddon, Zelig, 2007: 31).

Процене укупног броја жртава у Леополдовој слободној држави и данас су предмет спорења, варирају од 6-20 милиона људи. Као релевантну узимамо процену Дејвида Хочхилда и Јана Вансине од 10 милиона жртава. Они тврде да је драматичан пад популације у Конгу

резултат комбинације убијања, глади³⁵, исцрпљености тешким радом, болести и падом наталитета (Hochild, 1999: 226, Vansina, 2010: 127-130). Злочин који је посебно потребно издвојити јесте формирање дечијих кампова (можда је боље рећи логора) који су се састојали од сирочади која су одлазила у католичке цркве осниване од стране мисионара. Међутим, третман у овим камповима је био лош. Деца су умирала од неухрањености, болести и дуготрајног путовања из унутрашњости ка колонијама (Hochild, 1999: 135).

Широм Европе су кружиле гласине о злочинима који се дешавају у Конгу. Амерички политичар Џорџ Вашингтон Вилијамс (*George Washington Williams*), један од афроамеричких првака у годинама након Грађанског рата, писао је отворено писмо Леополду II и америчком сенату али његово писмо није имало велики одјек. Први политички проблем и осуда Леоплда II било је вешање Чарлса Стоукса (*Charles Stokes*), Британца који је радио за Немачку јер је прекршио трговински монопол који је увео краљ. Овај догађај је подстакао истраживачке новинаре оног времена Вилијама Стида (*William Thomas Stead*) и Едмунда Морела (*Edmund Dene Morel*) да детаљније истражују мрачне тајне Леоплда II и против њега покрену прави медијски рат. Леополд је био веома љут, како сведоче савременици, не толико због бруталних злочина који су почињени у његово име и за његов рачун, већ због осуде и лошег публицитета које су те приче стварале. На оптужбе је одговорио контра-пропагандом, потплаћујући новинаре и чак оснивајући властити часопис који би бранио њега и његову политику у Конгу (Ascherson, 1999). Краљ никада није показао кајање. Није имао ништа против присилног рада, сматрао је то легитимним средством (Venthemsche, 2012: 17-18). Оптужбе о одсецању руку је сматрао лажним и апсурдним, често се бранећи да су управо руке становника Конга за њега највредније мислећи на радну снагу неопходну за прикупљање гуме (Ascherson, 1999).

---

35 Експлоатација гуме индиректно је изазивала несташице хране и глад већих размера у одређеним деловима Конга јер је удаљавала раднике од својих усева.

Конго под управом белгијске државе

Након бројних скандала и већ нарушеног здравља монарха, белгијска држава је преузела контролу над Конгом 1908. године усвајањем закона познатог као „Колонијална повеља”. На тај начин је стављена тачка на Леополдов апсолутизам. Белгијски парламент је добио увид у дешавања у Конгу. Други битан елемент овог закона било је именовање посебног министра за колоније. Такође, потврђено је ригорозно финансијско одвајање Белгије и Конга. Финансије Белгије нису биле коришћене за финансирање Конга. Оформљено је и консултативно веће. У ово веће парламент је именовао шест чланова, а краљ осам. Без обзира на блага побољшања, Колонијална повеља је и даље имала дискриминаторни карактер јер одређена права и слободе које су важиле у Белгији нису важиле у Конгу, без обзира на боју коже. Оштрица дискриминације је умерена са расе на територију. У колонији су сви били једнако дискриминисани (Venthemsche, 2012: 28, 42).

Белгијска колонијална администрација није запошљавала пуно људи, свега неколико десетина. То су обично били млади службеници. Колонијално министарство сматрало се полигоном за доказивање, а дуготрајан останак у овом департману доживљаван је као каријерни неуспех. Белгијске колоније су биле плодно тле за приватне предузетнике и католичку цркву. Црква је била задужена за образовање и здравство. Пословни интереси обављали су се путем конекција са малим бројем привилегованих људи који су доносили одлуке. Наиме, одлуке у колонији је доносила веома мала група људи састављена од политичара, бизнисмена, свештеника иза затворених врата. Међутим, то није спречавало трвење између ових фактора моћи, бизнисмени политичари и црква се нису увек слагали. Владајућа структура у Конгу није поштовала никакву репрезентативност, сва власт је била у рукама колонијалног гувернера (Venthemsche 2012: 42-43).

Усвојањем Колонијалне повеље Конго је постао предмет расправе у Белгијском парламенту. Међутим, убрзо се показало да Конго није играо велику улогу у парламентарној дебати. Само неколико „колонијалних специјалиста“ је учествовало у дебатама које су углавном биле везане за буџетска питања. Одређени недостатак интересовања је свакако постојао; али постојала је и тенденција да се дискусија о колонијалним стварима не води по партијским линијама како се не би уносила

додатна тензија у политички живот. Чак ни успостављање „колонијалне секције“ током 1923-1924 унутар Католичке партије, колонијалне комисије унутар Социјалистичке партије 1929. и Либералне партије 1930. није успело да ојача значај колонијалних питања за политички живот (Venthemsche 2012: 44-45). Чини се да је постојао тихи консензус да се политика мора држати изван колоније.

Све партије су прихватале и оправдавале белгијски суверенитет над Конгом и сложено одбијале све критике које су на ову тему стизале из иностранства. Очување националног угледа и права на цивилизаторски подухват је био основни циљ белгијске спољне политике.

Колонизација Конга сматрана је огромним послом и тешким теретом који Белгија мора да носи. Међутим, Белгијанцима није недостајало ни амбиције ни вере у своје способности. Мало по мало Конго је подстицао белгијски национализам и заузимао важно место у националистичком дискурсу. Конго се отворено приказивао као један од инструмената за богаћење Белгије. Израз конгоанска елита није означавао уздизање одређене аутохтоне групе људи у самом Конгу већ оне људе који су на рачун пословања у Конгу успели да подигну свој друштвени статус у Белгији. Разлог позитивног става обичног грађанства према колонијалним активностима у Конгу вероватно лежи у чињеници да Конго никада није оптерећивао буџет Белгије те стога није био предмет интересовања пореских обвезника. Други разлог је чињеница да регуларне формације белгијске војске нису учествовале у операцијама у Конгу. Први белгијски војници ангажовани су тек 1953. године (Venthemsche, 2012: 47, 55). Уопште, број Белгијанаца у Конгу је био веома мали и за време Слободне Државе Конго ретко кад је прелазео 1500 људи. Након преузимања Конга од стране белгијске државе, број Белгијанаца се повећавао и 1930. године је износио око 17.000 људи. Након Другог светског рата (1947. године) популација се повећала на 24.000, а 1959. је износила 89.000. Белгијску популацију углавном су чинили млади мушкарци. Тек током 1950-тих Белгијанци су почели да долазе са породицама. Белгијанци су 1959. године чинили свега 0,6% популације Конга (Venthemsche, 2012: 60-61).

С обзиром на чињеницу да је Белгија била млада колонијална сила, користили су се јаком пропагандом како би направили инстант колонијални дух. У Белгији су одржаване различите колонијалне изложбе, чије је централно место било Тервурен где су често одржаване изложбе

на тему домородачког села. За ту потребу је 1897. године из Конга доведено 267 људи да буду живи експонати у својеврсном људском золошком врту. Белгијске власти су инсистирале на снажној пропаганди из неколико разлога: прво, пропаганда је стварала слику уједињеног колонијалног царства. Друго, показивала је колоније као географски и демографски продужетак метрополе. Треће, колоније су посматране као незаменљив и неисцрпан извор богатства (што је у потпуности одговарало истини). Четврто, пропаганда је тврдила да је колонијални подухват заправо спасао колоније од њихових интерних ратова и варварског насиља (Venthemsche, 2012: 70).

Уљљкане у својој пропаганди, белгијске власти нису очекивале независност своје колоније. О томе сведочи и чињеница да су у јануару 1959. године износили планове за Конго у наредних пет година. Бивши колонијални министар Вињи (*Pierre Wigny*) је 1952. године изјавио како Конгоанци неће ни желети да напусте Белгију јер су се идентификовали са Белгијом и доживљавају је као своју земљу (Venthemsche, 2012: 81-82, 110).

На самом крају разматрања ситуације у Конгу, посветићемо се економији Конга у покушају да демистификујемо начине богаћења Белгије на рачун Конга.

У настојањима да успостави своју Слободну Државу Конго Леополд II је играо на карту слободне трговине; заправо хтео је да направи нешто што би данашњим речником назвали офшор зона. На тај начин желео је да обезбеди подршку Велике Британије и успео је у томе. Клаузула о забрани протекционизма је и унета у документ Берлинске конференције из 1885. Овај документ је гарантовао слободно кретање (Европљана) кроз Конго и забрану било каквих царина и такси. У реалности, ствари су се одвијале много другачије. Краљ је прилагођавао домаће законодавство како би нашао рупе у Берлинском акту и додељивао монополске позиције белгијским компанијама. Краљ је на крају успео да сломи, или боље речено превари, међународне партнере и на конференцији у Бриселу 1890. која је била организована у циљу борбе против ропства успео да уведе царине до максимално 10% у циљу скупљана средстава за борбу против трговине робљем. Таксе су ступиле на снагу две године касније (1892). Ипак морао је да прихвати услов да Белгија нема ексклузивитет већ да сви међународни актери имају право да наметну царине до 10% (Venthemsche, 2012: 147).

Када је држава Белгија прузела контролу од краља, званични циљ колоније у Конгу постало је рационално експлоатисање у интересу Белгије, уместо досадашњег *Raubwirtschaft* система који је користио само краљу. За становнике Конга, међутим, мало тога се променило. Експлоатација је и даље наметана становништву кроз присилан обавезни рад и кроз присилно засејавање одређених култура које су биле неопходне Белгији. У суштини, држава је експлоатисала ефикасније, модерније и за нијансу мање брутално од краља. (Buelens, Marysse, 2009: 141).

Економија Конга је трансформисана у типичну извозну економију. О томе сведочи и податак да је цео транспортни сектор био организован у циљу потребе извоза за Белгију. Један од разлога зашто је Конго био толико профитабилан за белгијске компаније је веома ниска цена радне снаге у односу на белгијске стандарде (Buelens, Marysse, 2009: 142). Наредна табела илуструје стопе приноса на инвестиције у Конгу у одређеним секторима.

Табела 1. Стопа приноса на инвестиције у Конгу (у %)

	1950	1955	1959
Банкарство	13	9	11
Трговина	14	12	7
Производња	17	12	10
Рударство	19	31	17
Пољопривреда	14	13	11
Транспорт	11	11	5
Укупно	13,9	18,5	11,3

Извор: (Buelens, Marysse, 2009: 156).

У табели видимо да су стопе приноса на инвестиције у Конгу веома високе и у већини случајева двоцифрене. Према анализи коју су спровели *Buelens* и *Marysse*, стопа приноса на инвестицију у Конгу била је најмање дупло већа у Конгу него у Белгији од 1889 до 1951. Једино је у периду 1951-1956 стопа поврата у Конгу је била „свега“ 6% већа у односу на Белгију (Buelens, Marysse, 2009: 152).

Белгијанци су били први који су у колонијалне послове увели комерцијалне банке, од којих је *Société générale de Belgique* била прва. Конго

је имао засебан монетарни систем. Централна банка Белгије је издавала Конгоански Франак (CF). Конгоански франак је био фиксиран за Белгиски франак у односу ($1 CF = 1 BF$). Иако је ово значило фиктивну стабилност, заправо је негативно утицало на куповну моћ становништва у Конгу. Наиме, пошто се Белгија развијала услед лаганог инфлаторног притиска цене су расле, тај раст цена није био праћен растом зараде у Конгу. Није постојала могућност депресиације с обзиром на то да је курс био фиксиран (Venthemsche, 2012: 149, 174).

Конго је за белгијску економију био јако важан у одређеним секторима: гума, слоновача, бакар, кобалт, цинк, калај и злато. На пример, продаја слоноваче у Антверпену је порасла са 46.500 кг у 1889 на 336.000 килограма 1900. године учинивши да Антверпен постане водеће тржиште за слоновачу на свету, прескочивши Лондон. Идентична ситуација се догодила са продајом гуме где је у Антверпен увезено 4.600 кг 1889, а 5,8 милиона кг 1901. године. Криза из 1929. је задала огроман ударац ценама сировина које су драматично пале. Економија Конга је била на рубу колапса. Скоро половина радника је отпуштена, а плате су се стрмоглавиле (Buelens, Marysse, 2009: 140, 143). Међутим, наставило се са експлоатацијом пољопривредних производа као што су: палмино уље, кокосови ораси и кафа. Значај Конга се поново могао видети током Другог светског рата када је Конго служио као сировинска база за Белгију и савезнике (Venthemsche, 2012: 155).

Без обзира на огромну зараду коју је Конго омогућио Белгији квалитет живота у Конгу се подизао веома споро. Кампање основног образовања почеле су тек 1920-тих. Први универзитет у Конгу, Лованиум универзитет у Леополдвилу, основан је 1954. године и тек тада су Конгоанци имали прилику да стекну високо образовање (Buelens, Marysse, 2009: 144). Здравствени услови за локално становништво побољшали су се тек након Другог светског рата. Иако је последњих петнаест година белгијске владавине у Конгу било најбоље свеукупно гледано: плате радника су се повећале као и реална куповна моћ, здравствени и комунални систем су драстично побољшани. Међутим, све то је било прекасно и премало. Ипак, пре пада колонијалног поретка, али и до данашњег дана, белгијске власти су наводиле ова достигнућа како би оправдали своје колонијалне активности (Venthemsche, 2012: 30).

Политика великих носева

У овом делу рада анализирамо белгијски утицај на другу по важности колонију коју је Белгија имала у Африци. Реч је о колонијалном посеу Руанда –Урунди (који данас чине две државе Руанда и Бурунди) који је често запостављен у анализама белгијског колонијализма због чињенице да је много мањи од Конга, али и због тога што су репресивне мере примењиване над локалним становништвом биле блаже него што је то био случај у Конгу. Међутим, белгијска колонизација је оставила велики траг на савремену Руанду укључујући и плодно тле за геноцид из 1994. године.

Белгија је контролисала територију Руанда –Урунди у периоду 1916–1962. године. Како би осигурали своју власт, Белгијанци су креирали вештачку етничку поделу међу становништвом која је касније постала извор подела и мржње која је довела до грађанског рата и трагичних последица.

Народи које називамо Хуту и Тутси³⁶ доселили су се на простор који сада заузимају пре око 2000 година. Већина ових људи су били пољопривредници (ратари) или сточари. С протоком времена поделе по овој линији су биле све снажније. У суштини то је била њихова једина разлика, они су говорили истим језиком (Кинјаруанда), имали идентичну религију и остале обичајне норме. Дакле, можемо закључити да су народи који су познати као Хуту и Тутси заправо јединствена етничка група (HRW, 1999).

Број грла стоке као социјални индикатор показао се као веома важан. Грла стоке су означавала богатство и социјални статус. Ипак, чак и у овако устројеном систему ратари су успели да очувају свој утицај пре свега преко древних породинчних веза с обзиром да су раније

---

36 Номинално, у Руанди постоје три етничке групе: Тутси, Хуту и Тва. Међутим, једино Тва група има карактеристике које је одвајају од друге две групе чији је етничитет заправо плод социјалног конструкта. Припадници Тва групе су нижи растом и припадају породици народа Пигмеја. Чак и пре геноцида из 1994. Тва група је чинила свега 1% становништва Руанде; стога неће бити предмет анализе у даљем тексту. Од 2004. године почела кампања одбацивања етничких идентитета под називом „*Ndi umunyarwanda*“, што у слободном преводу значи „ја сам грађанин Руанде.“ Циљ је био да се етнички, племенски, клански идентитет потисне у корист националног. Ипак, свако је слободан да се изјашњава као Хуту, Тутси, или Тва. али се ове одреднице не смеју користити са циљем било какве дискриминишуће компарације (Golooba-Mutebi, 2. Мај 2020).

мешани бракови били честа појава. Како је време пролазило, снажнија група (сточари) желела је да потчини слабију (ратаре). Сточари су себе назвали Тутси, што значи „богати стоком“ док су ратарима наденули назив Хуту, што значи слуга или пратилац (Ibid). Статус се могао мењати стицањем или губљењем богатства као и склапањем брака.³⁷ Када су Белгијанци дошли у Руанду 1919. године, њихова главна брига био је проналазак ефективног начина владавине и коришћење људи и ресурса на начин који је њима погодно. Први циљ у овом поступку је идентификација владајуће класе. У тренутку доласка, Белгијанци су на власти (можда је боље рећи у привилегованом положају) затекли народ Тутси. Белгијанцима нису биле јасне порозне границе раздвајања Хуту и Тутси народа. Због тога су употребили френолошке методе, конкретно „назални индекс“ који је мерио дужину носа и према томе сврставао становништво у Тутси (људи са равним, дугачким носем налик европском који је гарантовао супериорност) и Хуту (спљоштеним типично афричким носем). За додатно утврђивање разлике између Хутуа и Тутсија послужили су и други еугенички критеријуми попут нијансе коже, висине, дебљине усана (Mamdani, 2001). Све карактеристике које су подсећале на Европљане су биле пожељне. Владајуће структуре унутар Тутси етничке групе су одобравале методе Белгијанаца јер су им оне омогућавале да задрже доминантан положај.

С обзиром на то да су етнички тј. еугенички аргументи ипак били непоздани (јер се у ствари ради о јединственој етничкој групи) Белгијанци су додали још два индикатора према којима су вршили класификацију становништва. Први се односио на имовинско стање тако да је свако са десет или више грла стоке могао да „конкурише“ да буде Тутси. Други индикатор била је спремност за покрштавање. Констатовано је да су Тутси спремнији да прихвате хришћанску веру. За нешто више од десет година овај систем је био чврсто кодификован створивши дубоке поделе међу становништвом које су створиле предуслове за геноцид који ће се догодити 60 година касније (Steiner, Aston, Goodman, 2007).

Непосредно пре и за време самог геноцида Белгија се понашала незаинтересовано као и остатак међународне заједнице. Белгијски војници су били додатно пасивнији у односу на остале војнике из мировне

---

37 Начине промене статуса на релацији Хуту - Тутси су законом кодификовали Белгијанци 1933. (Steiner et al. 2007).

мисије УН због чињенице да су били изразито неомиљени у локалном становништву. Белгијски војници су скидали своје инсигније, или пак стављали француске и представљали се као Французи. Након егзекуције десет белгијских војника 7. априла 1994. године Белгија је повукла целокупан контингент својих трупа. Целокупан контингент мировне мисије УН смањен је са 2500 на 250 трупа (Dallaire, Beardsley, 2003).

У вези са геноцидом постоји и куриозитет да је Џорџ Руђиу (*George Ruggiu*), радио-водител злогласног „радија мржње“ РТЛМ, био једини не-африканац (Белгијанац) осуђен за геноцид у Руанди. Он је признао кривицу 15.05.2000. године по оптужбама да је учествовао припреми геноцида. Осуђен је на благау казну од 12 година затвора јер је пристао да сведочи против још тројице оптужених. Званична Руанда је оштро протествовала против овакве пресуде. С обзиром на то да је имао и италијанско држављанство, Руђиу је пребачен у Италију у фебруару 2008. на издржавање казне. Међутим, он је ослобођен 21. априла 2009. године супротно инструкцијама Међународног кривичног суда за Руанду (*ICTR*) (Trial International).

Након геноцида, Руанда је успела да се трансформише у стабилно и успешно друштво у односу на земље региона. Сваке године након геноцида економски раст је био позитиван, у просеку изнад 7% БДП на годишњем нивоу (*The Global Economy*). Руанда је уз Ботсвану и Намибију једна од најбезбеднијих афричких земаља. Ипак, сигурност, стабилност и просперитет Руанде могу бити мехур од сапунице; њихов једини гарант је ауторитарна персонална владавина харизматичног Пола Кагамеа. Ружичаста слика пост-геноцидне Руанде тек треба да буде тестирана транзицијом власти. Чињеница да се Кагаме још увек није повукао упркос жељи да то учини (за потребе ове дискусије претпоставићемо да Кагаме говори истину и заиста жели да се повуче) сведочи о томе да није успео да пронађе довољно доброг наследника, а можда говори и о његовом страху да „Руанђанско чудо“ неће преживети његов одлазак са власти.

Деколонизација белгијске политике, културе и јавног дискурса

Губитак Конга је у Белгији доживљен као незаслужен крај настојања да се промовишу цивилизација, просветитељство и напредак у „мрачном срцу Африке“. Носталгија и приче о хероизму су биле доминантан наратив када се говорило о колонијализму. Исељавање белгијских држављана након 1960. године је послужило Белгијанцима да себе представе као жртву уместо локалног становништва. Кратка империјална епизода пружила је маленој европској нацији осећај величине и ојачала крхки национални идентитет те је због тога Белгија невољно критички преиспитивала своју колонијалну прошлост. Насиље над Белгијанцима је послужило као изговор од одговорности Белгије за све што се догађало у Конгу након проглашења независности. Теза о невиности Белгије се савршено уклопила у позитивну самоперцепцију белгијске нације као мале европске земље, насилно нападнуте у оба светска рата, држави која ни на који начин није могла да утиче на крупан политички изазов какав је деколонизација. Многи Белгијанци су били убеђени да њихов народ није имао никакву улогу у насиљу и злочинима пре и након независности Конга, као и да Белгија ни на који начин није учествовала у дестабилизацији независног Конга. Сматрали су да је за Конго било боље да је остао под белгијском управом (Verbeek, 2019: 4).

Свака дебата о броју мртвих у Конгу за време белгијске владавине је изазивала огромне и оштре реакције јавности. Иако већина историчара оповргава тезу да се ради о геноциду у ужем смислу, они су једногласни у осуди јасних убилачких намера режима Леополда II. Хочхилд га је назвао једним од највећих покоља у људској историји (Hochschild, 1998: 281-282). Према белгијском историчару и писцу Дејвиду ван Рејбруку (*David Van Reybrouck*) „то је била масовна гробница, покољ запањујућих размера који није био намеран, али је могао бити препознат много раније као колатерална штета перфидне политике експлоатације“ (Van Reybrouck, 2014: 95). Страдање је свакако било у размерама Холокауста, али злочини почињени од стране Белгијанаца не могу бити окарактерисани као геноцид услед техникације у самој дефиницији геноцида. Наиме, злочини Белгијанаца нису били систематични, није постојала намера о уништењу локалне популације која је кључни аргумент да се неки злочин прогласи геноцидом. Уништење локалне

популације није био циљ већ само средство доласка до профита. Многи смртни исходи су настали услед немара Белгијанаца који нису били заинтересовани да сузбијају епидемије или да асистирају приликом неке природне катастрофе. Иако је по својој бруталности режим присилног рада био једнако смртоносан, можда чак и бруталнији од геноцида, ипак се од њега разликује (Stapleton, 2017: 88-89).

С обзиром на чињеницу да формално-правно злочини Белгијанаца не могу бити проглашени геноцидом, то је утишало расправу о одговорности Белгије за те злочине. О евентуалној моралној одговорности Белгије за догађаје у Руанди се није ни расправљало с обзиром на временску дистанцу између белгијске владавине у Руанди и извршења геноцида.

Супротно увреженом мишењу, Белгија није мирно дочекала независност својих колонија. Само пет дана након проглашења независности (5. јула) одређене јединице војске Конга (*Force publique*) су се побуниле. Разлог је била недовољна „африканизација“ официјерског кадра. Командант формације, Белгијанац генерал Јенсенс је намерно успоравао напредовање у служби локалних војника. Побуна је постала насилна и белгијски држављани у Конгу били су нападани и пљачкани. Белгијска влада је одлучила да пошаље војску да заштити имовину и држављане Белгије. Из угла Конга ово је посматрано као напад на суверенитет. Нови проблем се појавио 11. јула, провинција Катанга је прогласила независност уз јасну подршку Белгије. Почетком августа провинција богата дијамантима Касаи такође је прогласила независност уз белгијску подршку.

Књига фламанског социолога Луда де Вита (*Ludo De Witte*) „Убиство Лумумбе“ (*The Assassination of Lumumba*) снажно се успротивила тези која је до сада била доминантна, а која каже да је Лумумба био жртва домаћих непријатеља без мешања спољних фактора. Де Вит је изнео доказе који сведоче о намерама високог белгијског руководства да се Лумумба ликвидира и подрива новонастала независна држава (Verbeesk 2019: 7). Лумумба је сматран опасним „крипто комунистичким“ лидером. Белгија је уз помоћ ЦИА-е организовала убиство Лумумбе, а егзекутори су били Белгијанци. То је потврдила и белгијска државна комисија 2000. године (Venthemsche, 2012: 95). Након званичне истраге, Белгија је признала своју одговорност у ликвидацији и издала званично извињење 2002. године. У погледу репарација, упркос обећањима о

оснивању посебног фонда који би радио у сфери социјалне политике, ништа није урађено. Али се макар одмакло од стандардне негације за време колонијалног периода (Verbeeck, 2019: 8-9).

Поред политичке одговорности, још већи проблем представља главни ток белгијске културне мисли који још увек није деколонизиран. Еклатантан пример неуспеха деколонизације културе је Краљевски музеј Централне Африке у Тервурену. Леополд II је музеј направио у жељи да представи своју цивилизаторску мисију и економска достигнућа домаћој и међународној јавности. Од самог почетка стална поставка приказивала је етнографске објекте, препарирани животиње и различите извозне артикле из Конга као што су кафа, какао и дуван. Међутим, и после Леополда музеј је остао нем у погледу мрачних страница белгијске историје у Конгу. Улазећи у музеј посетиоци су и даље могли да виде призоре који говоре о сусрету супериорне европске културе и технологије и примитивних афричких домородаца. Централни мотив музеја је Белгија која доноси цивилизацију, сигурност, добробит, прогрес и просперитет у Конго. У музеју се посвећује велика пажња белгијским жртвама у Конгу, док су конгоанске жртве готово потпуно занемарене. Африканци су приказани као примитивна створења окружена лепотом и мистериозношћу предивних афричких пејзажа. Статуе Леополда II и даље су присутне свуда у музеју (Verbeeck, 2019: 9).

Музеј је затворен 2013. у циљу реновирања и проширења. Поново је отворен 9. децембра 2018. године. Пројекат је назван „деколонизација“ и афрички уметници су били позвани да допринесу реновирању, а вредност извршених радова је износила преко 75 милиона евра. Међутим, афрички уметници и активисти су истицали да се мало тога променило с обзиром на то да су украдени експонати и даље били присутни у сталној поставци и на тај начин одржавали колонијални континуитет. Они су истицали да нема деколонизације без реституције отуђених уметнина. Уједињене нације су сматрале да Белгија треба да се извини за своју колонијалну прошлост и жестоко су критиковале реновирану афричку музеј, јер није довољно учинио на суочавању са колонијалном прошлошћу. Констатовано је и то да се у њему и даље налази 180.000 предмета украдених из Африке и око 500 препарираних животиња (James Crisp, 12.02.2019.).

Како истиче директор Музеја Гвидо Гриселс (*Guido Gryseels*), и музеј је спреман да врати неке отуђене уметнине. Анализирајући интервјуе

које је дао директор можемо закључити да је пројекат реновирања Музеја био скуп добрих намера без суштинске садржине. Наиме, људи задужени за реновирање су имали везане руке с обзиром на чињеницу да су сви експонати као и сам Музеј третирани као културно добро. Самим тим могућности за уклањање експоната и темељно мењање изгледа музеја су били ограничени. Једина преостала могућност је и реализована: експонати који одражавају афричку културу и одају помен афричким жртвама су постављена напореда са белгијским. Тако се спомен плоча Африканцима који су страдали у оквиру пројекта људског зоо врта налази паралелно са погинулим Белгијанцима у Конгу.³⁸ Ипак, уравнотежење које се желело постићи реновирањем је било недовољно без обзира на све објективне отежавајуће околности. Но и оваква козметичка промена била је довољна да краљ Филип одбије позивницу да присуствује отварању Музеја, што сведочи о чињеници да краљевска породица и даље не жели да се суочи са суровом реалношћу коју је њихов предак починио у Конгу.

Белгија касни у сучељавању са својом колонијалном прошлошћу поготово у сегменту популарне културе. Као примере за то можемо узети стрип јунака Тинтина и „Црног Петра“ (*Zwarte Piet*). Посебно је проблематична стрип едиција Тинтин у Конгу (*Tintin au Congo*) у коме су Африканци физички представљени са минималном разликом у односу на мајмуне, а карактерно као добродушни, лењи и глупи. Уобичајени коментар на који можемо наићи у Белгији је да стрип није био намерно расистички, већ је одржавао дух времена и став просечног Белгијанца према црнцима (Thomson, 1991). Упркос разним тужбама из различитих земаља, стрип није забрањен, већ је наводно његова дистрибуција ограничена на начин да не долази у контакт са децом. Ипак, стрип је релативно лако наћи на интернету или у антикварницама. Суд је 2012. одлучио да поменути стрип није расистички већ патерналистички (Verbeek, 2019: 11).

„Црни Петар“ представља помоћника Светог Николе. Први пут се појавио у дечијој књизи 1850. године. Он је црне коже јер је по легенди пореклом Мавар³⁹. Проблем са овим измишљеним ликом је у томе што је представљен као „дворска луда“ Светог Николе и предмет подсмеха.

38 Погледати на: <https://www.youtube.com/watch?v=PYxWXdFBykw>

39 По другој верзији црн је зато што се спушта низ димњак.

Он је један од омиљених дечијих ликова у Белгији и Холандији и самим тим има огромну моћ утицаја на децу којој ствара предрасуде према црнцима. Центар за једнаке шансе и борбу против расизма (*Centre for Equal Opportunities and Opposition to Racism*) у Белгији је закључио 2014. године да слика Црног Петра није дискриминишућа, већ је само издата препорука да се овај лик не представља као глуп, сервилан и агресиван црнац (*The Brussels Times*, 08.05.2020.). Ипак, требало би истаћи да је јавност Белгије (и Холандије) подељена око лика Црног Петра.

Закључак

Белгија несумњиво касни у суочавању са колонијалном прошлошћу. Кампања Великог заборављања коју је спроводила белгијска дубока држава давала је добре резултате све до почетка 2000-тих. Ипак, белгијско друштво се полако буди из колективне амнезије. Злочини почињени у Конгу више не могу да се негирају, пре свега захваљујући омладини која је пореклом из Конга. Ипак, постоји још много питања која би тек требало отворити. О реституцији културних добара се говори веома стидљиво, док се о евентуалним репарацијама чак ни не говори. У белгијском друштву и даље постоји снажан отпор када је у питању спознаја да су национални симболи попут Тин-Тина, Црног Петра и самог краља Леополда II заправо есенција расизма. Споменици поменутом краљу су мегаломански и могу се видети широм Белгије иако је за време његовог режима погинуло више људи него у Холокаусту. Може ли било ко да замисли Хитлеров споменик у центру Берлина? Не, зато што се Немачка одрекла Хитлера, а Белгија се није одрекла Леополда II – напротив Белгија се њиме и даље поноси. Џозеф Конрад је Конго назвао срцем таме; али она није долазила из Конга већ од Леополда II, чија тама се и даље надвија и над Белгијом и над Конгом.

Литература

1. Ascherson, Neal (1999): *The King Incorporated: Leopold the Second and the Congo*, London: Granta Books
2. Crisp, James, (12.02.2019.) "UN tells Belgium to apologise for its colonial past in Congo", <https://www.telegraph.co.uk/news/2019/02/12/un-tells-belgium-apologise-colonial-past-congo/> приступљено 03. 03.2020.
3. De Witte, Ludo (2001): *The Assassination of Lumumba*, London/New York: Verso Books
4. Gibbs, David N. (1991): *The Political Economy of Third World Intervention: Mines, Money, and U.S. Policy in the Congo Crisis. American Politics and Political Economy*. Chicago: University of Chicago Press. ISBN 9780226290713.
5. Global economy https://www.theglobaleconomy.com/Rwanda/economic_growth/ приступљено 20.04.2020.
6. Hochild, Adam (1999): *King Leopold's Ghost: A Story of Greed, Terror and Heroism in Colonial Africa*, London: Mariner Books
7. Jeal, Tim (2007): *Stanley: The Impossible Life of Africa's Greatest Explorer*. London: Faber & Faber. ISBN 978-0-571-22102-8.
8. Konrad, Džozef. (2017): *Srcе tame*, Beograd: Kontrast izdalaštvo
9. Markovitz, Irving L. (1977): *Power and Class in Africa*. Englewood, New Jersey: Prentice Hall Inc.
10. Ngozi, Caleb Kamalu (2019): "British, French, Belgian and Portuguese models of colonial rule and economic development in Africa", *Annals of Global History* Volume 1, Issue 1, 2019, pp. 37-47
11. Renton, David; Seddon, David; Zeilig, Leo (2007): *The Congo: Plunder and Resistance*. London: Zed Books. ISBN 978-1-84277-485-4
12. Slade, Ruth M. (1962): *King Leopold's Congo: Aspects of the Development of Race Relations in the Congo Independent State*. Institute of Race Relations, Oxford: Oxford University Press
13. Stapleton, Timothy J. (2017): *A History of Genocide in Africa*. ABC-CLIO. ISBN 9781440830525
14. Stengers, Jean (1969): "The Congo Free State and the Belgian Congo before 1914". In Gann, L. H.; Duignan, Peter (eds.). *Colonialism in Africa, 1870–1914*. I. Cambridge: Cambridge University Press. pp. 261–92
15. Thompson, Harry (1991): *Tintin: Hergé and his Creation*. London: Hodder and Stoughton

-
16. The Brussels Time 08 May 2020, <https://www.brusselstimes.com/brussels/110449/garbage-collection-in-brussels-back-to-normal-from-11-may/> приступљено 15.05.2020.
  17. Trial International <https://trialinternational.org/latest-post/georges-ruggiu/> приступљено 15.04.2020.
  18. Van Reybrouck, David (2014): *Congo: The Epic History of a People*, London: Fourth Estate. ISBN 978-0-00-756290-9.
  19. Vansina, Jan (2010): *Being Colonized: The Kuba Experience in Rural Congo, 1880–1960* Madison: University of Wisconsin Press. ISBN 978-0-299-23644-1.

Danilo Babić

Belgian Colonial Model and its Consequences on the Society of Colonies and Metropolises

In this paper we discuss the Belgian colonial model, its characteristics and modus operandi. We then turn to the analysis of Belgium's behavior in the Congo, stating the motives, ways of exploitation and repressive measures implemented in the colony by the Belgians. We also analyze the personal stamp that King Leopold II of Belgium left in Congo. After Congo, we turn to the analysis of Belgium's actions in Rwanda and establish the link between the divisions established by the Belgians during colonialism and the contemporary problems that Rwanda is facing. Finally, we analyze the attitude of modern Belgian society towards its colonial past. We acknowledge the unwillingness of modern Belgian to remove the relics of colonialism from public life.

Keywords: Belgium, colonialism, Congo, free state, Leopold II

Михаел АНТОЛОВИЋ⁴⁰
Универзитет у Новом Саду
Педагошки факултет

У потрази за „местом под сунцем“: немачки колонијализам (1884–1919)

„Сада хоћемо да бродовима пловимо по мору, и овде и тамо да оснујемо младу Немачку. Урадићемо то боље од Шпанаца којима је Нови свет постао поповска кланица, и другачије од Енглеза за које је он ковчег с благом. Учинићемо то на немачки и величанствен начин!“

Рихард Вагнер, 1848. године

Сажетак: Полазећи од резултата остварених у савременој немачкој историографији током претходне три деценије, у раду су приказана главна обележја немачког колонијализма на прелазу 19. и 20. века. Посматрајући немачки колонијализам у контексту међународних односа током епохе империјализма, у раду су истакнуте особене одлике немачке власти у колонијама, друштвена структура колонија и њихов економски значај, сукоби између колонијалних власти и домородачког становништва, те укупни резултати немачког колонијализма.

Кључне речи: Немачка, колонијализам, империјализам, друштво, економија.

Колонијална прошлост Немачке дуго времена представљала је за- постављену тему не само унутар немачке историографије, већ и унутар колективног сећања обележеног трауматичним искуствима везаним за одговорност за покретање два светска рата, нацизам и Холокауст. При томе, неопходно је поменути да се и претходна генерација историчара у СР Немачкој (која је својим деловањем обележила немачки историографију током последње трећине 20. века) дотицала теме немачког колонијализма, али у склопу у радова посвећених изучавању немачког империјализма и немачком „посебном путу у модерност“ који је довео до „немачке катастрофе“ (Berger, 2011). У теоријско-методолошком погледу, колонијализам је посматран првенствено са друштвено-историјског становишта – тзв. „социјални империјализам“, односно, решавање нагомиланих унутрашњих политичких и друштвено-економских противречности посредством империјалистичке политике, представљао је непосредни израз „структуралне кризе модернизације“ са којом се суочио Немачки рајх непосредно након свога оснивања (Wehler, 1970; Wehler, 1973). Подстицај проучавању колонијалне прошлости Немачке коинцидирао је са наступањем „постнационалне констелације“ почетком 1990-их година у Немачкој и снажењем глобализације која је условила потребу за истраживањем тзв. „прве глобализације“ под хегемонијом европских великих сила на прелазу 19. и 20. века (Habermas, 2002; Igers, 2014: 121–125). Стогодишњице немачких „колонијалних ратова“ у Западној и Источној Африци послужиле су, на почетку 21. века, као повод за истраживање великим делом маргинализоване историје немачког колонијализма. Насупрот радовима претходне генерације, теоријски приступи истраживању ове теме били су обележени постколонијалним дискурсом који је увео Едвард Саид (Edward Said) својом књигом *Оријентализам* (1978), која је у међувремену постала „класично“ дело постколонијалних студија (Said, 2008). У склопу ове „смене парадигме“ променио се и приступ изучавању немачког колонијализма у коме током протекле три деценије преовлађује културно-историјски приступ који своје тежиште усмерава на различите дискурсе, праксе, знања и колективне представе о „другима“ (Berk, 2010).

Иако су се поједине немачке државе још током Раног новог века укључиле у борбу за стицање колонија у прекоморским земљама, то је, међутим, представљало краткотрајну и пролазну епизоду: најпознатија међу њима везана је за територије у Западној Африци (на простору

данашње Гане, Мауританије и Бенина) које је 80-их година 17. века стекао бранденбуршки „велики изборник“, кнез Фридрих Вилхелм (*Friedrich Wilhelm*), а које су, након неколико деценија, биле продате Холандији (Weindl, 2001; Heyden, 2001). Стога, права историја немачког колонијализма почиње након завршетка ратова за немачко уједињење, успостављањем Немачког рајха 1871. године. Ипак, предисторија немачке колонијалне експанзије везана је за деловање немачких истраживача (географ Хајнрих Барт (*Heinrich Barth*) и лекар Густав Нахтигал (*Gustav Nachtigal*) који су од средине 19. века организовали истраживачке експедиције у Африку и Азију. У својим извештајим они су подстицали интересовање немачке јавности за удаљене земље и њихове егзотичне културе, али су, истовремено, указивали и на економске могућности које би стицање колонијалних поседа пружило Немачкој (Speitkamp, 2008: 15–16). Међутим, канцелар Бизмарк, усредсређен на национално уједињење, а затим, током 1870-их, и на унутрашњу консолидацију Немачког рајха као и његово позиционирање у Европи, није био заинтересован за стварање немачког колонијалног царства. Крајем 1870-их година трговац и мисионар Фридрих Фабри (*Friedrich Fabri*) покренуо је јавну дебату својим списом: „Да ли су Немачкој потребне колоније?“ (1879). У делу које је убрзо постало „катехизам колонијалног питања“, Фабри је истакао главне мотиве у прилог успостављања немачког колонијалног царства – од привредних разлога, преко простора за исељавања демографског вишка немачког становништва до „цивилизацијске мисије“ Немачке у прекоморским земљама (Fabri, 1879; Joch, 2004). У друштвеном погледу, заговорници немачког колонијализма потицали су из изразито хетерогених друштвених група али је, међу њима, ипак, преовладавало грађанство. Стицање колонија чинило се и као решење нагомиланих друштвених проблема у Немачком рајху (подстакнутих, пре свега, економском кризом средином 1870-их и растућом политичком мобилизацијом немачког радништва), док се могућност исељавања становништва у будуће колоније чинила као одговарајући начин за очување „немства“ које не би изгубило своје националне одлике (као што је био случај са немачким исељеницима у САД-у).

Водећи заступник стварања немачког колонијалног царства било је Немачко колонијално друштво (*Deutsche Kolonialgesellschaft*) настало 1887. фузијом два колонијална друштва основана неколико година раније. Окупљајући утицајне представнике првенствено привредног,

финансијског и политичког живота (међу њима и истакнутог политичара и историчара деснолибералних схватања Хајнриха фон Трајчкеа (*Heinrich von Treitschke*), друштво је иницирало стварање прекоморских поседа. При томе, оно се није руководило само економским интересима, већ и потенцијалном биолошком и духовном обновом немачке нације схваћене великим делом у социјалдарвинистичким категоријама. Иако је уживало скромнију подршку јавности у односу на идеолошки блиска интересна удружења попут Удружења за изградњу ратне морнарице (*Flottenverein*), те Пангерманског савеза (*Alldeutscher Verband*), Немачко колонијално друштво је током читавог вилхелминског раздобља било водећи промотер немачке колонијалне политике чије се чланство од првобитних 14.000 чланова утростручило до Првог светског рата (Speitkamp, 2008: 20; Conrad, 2012: 104).

Конкурентска борба великих европских сила за стицање нових извора сировина и тржишта за индустријске производе (којој је стварање Немачког рајха 1871. дало додатни подстицај) била је током последње четвртине 19. века усмерена првенствено ка Африци. Упркос свом неповерењу према колонијалној политици, канцелар Бизмарк је прихватио закључке међународне конференције у Берлину посвећене Африци 1884/1885. којима је било предвиђено поштовање начела слободне трговине и стварање протектората тј. „заштићених области“. На тај начин, Немачки рајх се, заједно са Великом Британијом, Француском, Шпанијом, Португалијом и Белгијом укључио у „отимачину за Африком“ (Robinson, 1962). Након тога уследила је формализација немачког присуства у Африци: територије у југозападној Африци где су раније била присутна немачка привредна и трговачка друштва (данашња Намибија), Камерун, Того и Немачка источна Африка (данашње Танзанија, Бурунди и Руанда) стављене су под „заштиту“ Немачког рајха, а затим и Нова Гвинеја у јужном Пацифику. Након Бизмарковог повлачења с власти протекторати тј. заштићене области (*Schutzgebiete*) и формално су биле претворене у колоније (Aydelotte, 1937; Wehler, 1973: 175-176). Завршни талас колонијалне експанзије Немачког рајха наступио је током последњих година 19. века: прво је, на темељу уговора о закупу, 1897. запоседнута лука Кјаучоу (данас Ђингдао у Кини) као полазиште за будућу економску пенетрацију Немачке у унутрашњост Кине. Ова лука представљала је једину колонијалну област којом је управљало министарство ратне морнарице (а не Колонијална служба

рајха). Након пораза Шпаније у рату са САД-ом, Немачка је преузела Каролинска, Маршалска и Маријанска острва (1898/1899), а затим и део острва Самоа (1899/1900) чиме је немачка колонијална експанзија била, уједно, и заокружена. По величини запоседнутих територија Немачки рајх је почетком 20. века представљао четврту по реду колонијалну силу (иза Велике Британије, Француске и Холандије) са колонијалним царством чија је површина износила скоро три милиона квадратних километара и са становништом од око 13,5 милиона становника. Са друге стране, у Немачком рајху, чија је површина била шест пута мања живело је око 65 милиона становника. Иако је стицање територија у Африци и Азији отварало нове перспективе за економску експлоатацију оно је, у првом реду, било ствар престижа и чин самопотврђивања Немачког рајха као велике светске, а не само европске силе. Стога је колонијална експанзија представљала непосредан израз преласка на тзв. „светску политику“ 1897. којом је Немачка за себе затражила „место под сунцем“ (Mommsen, 1995: 75-100). Ова политика уживала је широку подршку у немачком друштву, те је нужност империјалистичке политике доказивао и либерално оријентисани Макс Вебер (*Max Weber*) залажући се за прерастање Немачке из европске у светску силу (Weber, 2006: 32). Ваља поменути и тзв. неформални империјализам који је, у склопу „светске политике“ представљао успостављање блиских политичких, војних и економских веза са Османским царством. Као резултат ове политике „продора на Исток“ настао је и пројекат изградње Багдадске железнице која би успоставила непосредну саобраћајну везу између Берлина и Багдада. Покренут од стране немачке *Deutsche Bank* почетком 20. века са циљем отварања пространих тржишта на Блиском истоку, те Средњој Азији и Индији за немачку индустрију, пројекат је завршен тек током међуратног раздобља.

Изразито обележје колонијалне владавине јесте да је она била присутна у колонијама искључиво у оној мери колико је то било потребно да се заштите њени првенствено економски и трговачки интереси. То значи да је колонијална власт била снажно присутна у административним средиштима смештеним већином на обалама Атлантског, Индијског и Тихог океана док у удаљеном залеђу она, практично, није постојала. Друго обележје колонијалне владавине представљао је тзв. „извоз“ европских политичких и културних традиција. Ова пракса била је нарочито видљива у организацији власти у колонијама и

повлачењу њихових граница. Чињеница да је већина колонија била ретко насељена као и да се становништво често селило није погодовала стварању територијалних заједница са јасно утврђеним границама. Одатле су европске колонијалне силе, а са њима и Немачка, повлачиле границе у складу са својим интересима (Conrad, 2012: 68–69). Осим тога, будући да држава у европском смислу није постојала у Африци (постојање јасно одређене територије, монопол над физичком силом, бирократски апарат), колоније су организоване следећи принципе рационалног организовања власти.

Од нарочитог значаја била је чињеница да Немачка, попут осталих колонијалних сила, у управљању колонијама није била ограничена било каквим одредбама међународног права, односно, немачког законодавства. У уставно-правном погледу, колоније нису представљале део Немачког рајха, а тиме ни немачког правног система. Одатле ни Рајхстаг није имао надлежности над организацијом и вршењем власти у колонијама у којима је сва власт припадала немачком кајзеру, односно, канцелару. Управљање колонијама се одвијало посредством Министарства спољних послова да би тек 1907. сви колонијални поседни (изузев луке Кјаучоу) биле стављене под управу новоуспостављене Колонијалне службе рајха на чијем челу се налазио богати банкар и стручњак за управљање Бернхард Дернабург (*Bernhard Dernburg*) (Speitkamp, 2008: 42–43). На челу бирократског апарата у колонијама налазили су се гувернери који су, услед спорих комуникационих веза, били практично независни од власти метрополе која их је постављала. Припадници чиновничког апарата били су прави носиоци колонијалне политике будући да су они организовали власт у колонијалним областима и ступали у непосредне везе са локалним становништвом. Полазећи од пруског управног система, они су управу у колонијама прилагођавали локалним особеностима. При томе они су у организацију управе уносили лична схватања, те је управа у појединим колонијама имала специфичне облике који су умногоме одражавали личност гувернера као што је то био случај са гувернерима у Немачкој југозападној Африци, Камеруну или на Самои (Теодор Лојтвајн, Јеско фон Путкамер, Вилхелм Золф) (Speitkamp, 2008: 46). У целини, бројчано присуство немачког војног и административног особља (које се, у зависности од колоније, кретало у распону од неколико стотина до неколико хиљада људи) било је више него скромно и није могло да обезбеди ефикасну извршну

власт на читавој територији колоније. Стога су се немачке колонијалне власти ослањале на постојеће затечене носиоце власти успостављајући са њима неку врсту симбиозе, док је у војне јединице било регрутовано домородачко становништво под командом немачких официра. Слично томе, и закони у колонијама били су прилагођени локалним приликама – немачки правни систем односио се искључиво на досељене белце док је „урођеницима“ суђено на темељу локалног обичајног права и у складу са схватањима гувернера колоније. На темељу убеђења да домородачко становништво није довољно зрело да би се понашало у складу са нормама европске цивилизације, нарочит значај придаван је забранама и казнама као виду васпитног средства (Speitkamp, 2008: 60-61). Према томе, у немачким колонијама за огромну већину становништва није важила начелна једнакост пред законом, нити је у њима постојала подела власти – извршна, законодавна и судска власт биле су сједињене у личности чиновника колонијалне управе. Имајући у виду ову чињеницу, у колонијама је великим делом била суспендована европска правна традиција и отворена могућност за читав низ правних експеримената који су, пре свега, имали за циљ учвршћивање позиција немачке колонијалне управе.

Легитимитет поретка успостављеног у колонијама немачке власти су настојале да успоставе позивањем на „цивилизацијску мисију“, представљајући себе као носиоце напретка и модернизације „примитивним“ друштвима „племенитих дивљака“. Стога је успостављање немачке власти у колонијама у Африци, Азији и на Пацифику подстакло разградњу традиционалних друштава. Планско насељавање немачког становништва било је предвиђено искључиво у Немачкој југозападној Африци, док су су осталим колонијама, поред чиновника и војника, били присутни и власници плантажа, трговци, представници немачких компанија, католички и протестантски мисионари, као и припадници покрета за укидање ропства. Када је реч о мисионарима, од важности је поменути да су они одиграли значајну улогу у промовисању немачког колонијализма. Ширећи хришћанство међу народима Африке и Азије, они су, истовремено, били надахнути верским али и социјално-економским разлозима – они су гајили неповерење према модернизацији, либерализму и капитализму док су им се у колонијама отварале могућности не само за живот у складу са традиционалним хришћанским вредностима, већ и за социјалну мобилност и стварање

бољих животних прилика од оних у Немачкој (Speitkamp, 2008: 91-92). У немачким колонијама у Африци, хришћанске мисије имале су једну врсту посредничке улоге између домородаца на једној, те колонијалних власти на другој страни. Као и у случају организације власти, тако је и образовање било организовано на темељу европских схватања. У склопу мисионарске делатности, у колонијама су основане бројне школе за доморадачко становништво које су, осим христјанизације и пружања елементарног образовања, настојале да ученике оспособе за низ стручних занимања (првенствено за бављење сточарством и пољопривредом у складу са европским стандардима) и да код њих развију радну дисциплину. Упркос релативној бројности мисионарских основних школа (уочи Првог светског рата нешто преко 2.500 основних школа посећивало је приближно 142.000 ученика), њихов утицај на развој домородачких друштава био је врло ограничен. Ово посебно услед структуре наставног програма чије је тежиште било на верској настави и учењу немачког језика, као и због чињенице да је наставом био обухваћен недовољан број деце. Упоредо са успостављањем школског система, хришћанске мисије одиграле су кључну улогу и у оснивању првих здравствених установа (болница) чија је делатност била посвећена, првенствено, сузбијању заразних болести попут богиња, куге, лепре, сифилиса и болести спавања (Speitkamp, 2008: 98-101, 104-105).

Територије које су ушле у састав немачких колонија биле су, по правилу, аграрног карактера и на њима је живело готово искључиво сеоско становништво. Међу немачким колонијама су, ипак, постојале значајне разлике у том погледу – док у Немачкој југозападној Африци није постојао урбани живот, другачија је била ситуација у Источној Африци и Кини где су постојала релативно велика урбана средишта као што су Дар ес Салам и Кјаучоу и која су доживела динамичан развој током раздобља краткотрајне немачке владавине. Тако се број становника Кјаучоуа готово учетворостручио за свега десет година и 1913. у њему је живело преко 55.000 становника, док је у Дар ес Саламу исте године живело преко 22.000 становника. Карактеристично за оба града јесте да су они представљали војна и управна средишта и да су у њима у огромној већини били припадници аутохтоног становништва – у првом случају Кинези (преко 95%), а другом случају Африканци (преко 90%). Сличан убрзани развој доживела је и Дуала у Камеруну у којој је крајем колонијалне владавине живело око 20.000 становника. Колонијални

градови су у архитектонском погледу грађени по узору на архитектуру немачких градова из вилхелминске епохе са свом пратећом урбаном инфраструктуром која је на прелазу векова представљала стандард европских метропола (од поплочаних улица, преко канализације до уличне расвете). При томе, основу урбане структуре представљале су управна зграда, војно утврђење и црква, „тројство колонијалне власти“ (Spreitkamp, 2008: 109-110, 119). Важна је чињеница да су у колонијалним градовима квартави у којима су живели и радили Немци и, уопште, Европљани, били јасно одељени од квартава насељених аутохтоним становништвом. На тај начин, просторна подела одражавала је и строгу социјалну дистанцу између ових двеју категорија становништва. Ово посебно будући да је основно обележје друштвених односа у немачким колонијама (као што је то био случај и у колонијалним поседима других великих европских сила) била оштра подела између колонизатора и домородачког становништва које је и само, по правилу, представљало хетерогену друштвену групу подељену различитим језицима и културолошким традицијама. У поменутиим урбаним средиштима са неколико десетина хиљада становника постојала је издиференцирана социјална структура. Поред немачких досељеника, она је осим припадника различитих домородачких народа који су били ангажовани од стране колонијалних власти у војним јединицама, на нижим нивоима управе или, пак, као посредници и преводиоци у комуникацији са локалним становништвом, укључивала и имигранте из Индије (као што је био случај у Немачкој источној Африци) (Conrad, 2012: 102-103). Према томе, друштвена структура колонијалних градова била је изразито хетерогена, захваћена динамичним променама и снажном културном разменом између различитих културолошки и социјално диференцираних група становништва.

Истовремено, и немачки колонизатори били су хетерогена друштвена група коју су сачињавали војници и официри, државни чиновници, трговци и мисионари. Иако су често имали различите (и међусобно супротстављене) интересе, они су делили сличну буржоаску „слику света“. Удаљени од матице, они су били упућени једни на друге и успостављали су блиске односе. Ипак, кључну линију раздвајања између колонизатора и домородачког становништва представљала је расна припадност из које је проистицала подела на „супериорне“ белце и „примитивне“ тј. инфериорне домороце. Ова начелна биологистичка подела

детерминисала је и поделу читавог друштва на две одвојене сфере. Осим у просторном смислу где је била најочљивија (живот у физички одељеним градским четвртима), она је била нарочито изражена и у домену различитих правних система који су примењивани на белце и домороце. Повезана са привредном стурктуром и експлоатацијом домородачког становништа, расна подела послужила је као основа за успостављање чврсте хијерархије друштвених односа у немачким колонијама. На њеном врху налазили су се представници колонијалних власти, већина домородачког становништа, ангажована за обављање најтежих послова била је на дну док су, као посредници између врха и дна друштвене лествице, поједини домороци заузимали различите средишње положаје у друштвеној хијерахији обављајући различите послове у колонијалној служби. О размерама изразите социјалне неједнакости сликовито сведочи чињеница да је нижи немачки колонијални чиновник зарађивао 40 пута више од примања Африканца помоћног службеника у колонијалној управи (Speitkamp, 2008: 117). Са друге стране, очувању социјалне хијерахије придаван је нарочити значај – колонијалне власти су враћале у Немачку оне досељенике који се нису снашли у новој средини како не би, својим сиромаштвом, угрожавали постојећи расни поредак. Истовремено, постојале су и иницијативе усмерене ка томе да се немачким насељеницима пружи финансијска подршка како би сачували своја имања и како би се, на тај начин, спречило њихово економско пропадање. На тај начин настојала се онемогућити „пролетаризација“ немачког становништва, а тиме избећи и друштвени сукоби у колонијама који су, истовремено, постајали све заостренији у Немачком рајху (Conrad, 2012: 122; Speitkamp, 2008: 83).

Будући да су економски интереси представљали основни разлог стварања немачких колонија, експлоатација сировина и јефтине радне снаге, монопол над трговином и убирањем пореза представљали су изразита обележја привредног живота у колонијама. Трагајући за начинима који би били најподеснији за стицање профита у колонијама, немачке власти су примениле различите стратегије од којих су све биле ограниченог дмета – од увођења радне обавезе, плаћања пореза за сваку кућу до увођења још јефтине радне снаге из Азије. Иако је ропство формално било забрањено, у Немачкој источној Африци је почетком 20. века још увек било око 400.000 робова док је, начелно слободно, домородачко становништво било подвргнуто тешкој

експлоатацији (Conrad, 2012: 92). Иако је у појединим областима очуван континуитет у пољопривредној производњи и сточарству, истовремено су колонијалне власти извшиле дубоке захвате у постојеће својинске односе, првенствено над обрадивим земљиштем. Наиме, за потребе плантажерске привреде усмерене, првенствено, на производњу кафе, какаоа, кокоса и каучука створени су велики земљопоседи у власништву појединих хришћанских мисија и привредних друштава. Док су прве настојале да на тај начин обезбеде материјалне основе свога деловања међу домороцима, привредна друштва су, примењујући различите шпекулативне послове, остваривале велике приходе. О размерама ових поседа сведочи податак да су до 1913. у Камеруну 53 друштва располагала са укупно 115.000 хектара обрадивог земљишта (Speitkamp, 2008: 75). Иако је плантажерска производња упошљавала бројну домаћу радну снагу она је, истовремено, условила одузимање земље од домородачког становништва. Наиме, немачка колонијална управа руководила се намером да обезбеди рационално коришћење ресурса посредством организације привреде на капиталистичким основама. Будући да доморадачко становништво није било спремно да се подвргне европским нормама привређивања нити је, из немачке перспективе, било способно да самостално обрађује земљу на ефикасан начин, колонијалне власти сматрале су да се оно мора ставити под строгу контролу како би се искористило као радна снага. Ова политика, заједно са одузимањем земље од аутохтоног становништва, представљала је стални извор сукоба у немачким поседима у Африци и била је један од главних узрока два велика устанка вођена против немачке колонијалне власти почетком 20. века (Хереро и Нама, односно, „Маји-Маји“). Други облик привредне активности била је фармерска пољопривреда којом су се бавили немачки досељеници понајвише у Немачкој југозападној Африци која је била предвиђена као једина област у колонијама погодна за насељавање немачког становништва, те је до Првог светског рата у њу насељено око 14.000 немачких грађана. Упркос намерама заговорника колонијалне политике, већина исељеника из Немачког рајха је, имајући у виду сурове услове живота у Африци, радије бирала за своје одредиште Сједињене Државе. Трећи облик привредне активности заснивао се на трговини пољопривредним производима које је производило и продавало домаће становништво – у првом реду, тропско воће, кафу, палмино и кокосово уље, сусам, кикирики, урме, зачине, дуван,

слонову кост, памук (Африка), односно, банане, кокосове орахе, палмину рижу, дуван (Пацифик). Коначно, упркос намерама да се у колонијама створе тржишта за немачке индустријске производе, оне су тек мањим делом реализоване будући да је у колоније првствено извожен алкохол (Speitkamp, 2008: 73, 79).

У непосредној вези са привредном експлоатацијом колонија било је стварање саобраћајне инфраструктуре како би се омогућио несметани приступ сировинама у унутрашњости континента и како би се створили услови за трговину већег обима. Стога је, након почетног оклевања услед високог ризика који су ови пословни подухвати носили са собом, започела изградња железничке мреже која је требала да лучке градове на обалама океана повеже са тржиштима у залеђу. Међутим, услед читавог низа чинилаца (недостатак одговарајуће радне снаге, географска сложеност терена, екстремни климатски услови, високи трошкови), планови о изградњи железничке мреже у немачким колонијама у Африци никада нису били у потпуности реализовани (Speitkamp, 2008: 85). Резултати немачке привредне политике у колонијама су, дакле, били амбивалентни – док је у појединим областима попут Камеруна, становништво прихватило нове тржишне односе, већина домородачких друштава, ипак, није била укључена у привредне односе које су наметали немачки колонизатори и наставила је да привређује на традиционалан начин. Са друге стране, упркос настојањима власти да повећају економску експлоатацију колонија она је све до Првог светског рата дала крајње скромне резултате: од укупне количине робе која је увожена у Немачки рајх свега 0,5% долазило је из немачких колонија док је у њих извожен само 1% укупног немачког извоза (Conrad, 2012: 97). Са изузетком немачких колонија у Пацифику које су имале позитиван трговински биланс и које су биле економски самоодрживе, у свим осталим колонијама увоз је, по правилу, премашивао вредност извезене робе, те је влада Немачког рајха била принуђена да финансира трошкове колонијалне управе (Speitkamp: 2008, 87-88).

Експлоатација од стране колонијалних власти и, пре свега, присвајање обрадивог земљишта у Африци били су узроци незадовољства домородачког становништва и бројних сукоба у које су, често без знања власти у Немачкој, ступали немачки војници, примењујући најгрубље насиље. Размере насиља биле су нарочито видљива у три велика војна сукоба у којима су учествовале немачке јединице: у тзв. Боксерском

устанку у Кини (1900/1901), током кога су устаници настојали да окончају присуство великих сила, убијен је немачки посланик у Пекингу што је подстакло слање војне експедиције под командом генерала Алфреда фон Валдерзеа (*Alfred von Waldersee*). Подстакнути говором кајзера Вилхелма II (*Wilhelm II*) који се јавно zaloжио за бруталан обрачун са „жутом опасношћу“ тј. са, наводно, расно инфериорним Кинезима (*Sösemann, 1976*), немачки војници су починили бројне злочине над устаницима. Још бруталнији био је обрачун немачких војних јединица током устанка народа Хереро (коме се, потом, придружио и народ Нама) у Немачкој југозападној Африци (1904–1907). Устанак је био подстакнут одузимањем земље од локалног становништва на коју се се насељавали досељеници из Немачке, док је домаће становништво затварано у резервате. Сматрајући да се војна победа може остварити искључиво „бруталним терором и чак свирепешћу“, заповедник немачких војних јединица генерал Лотар фон Трота (*Lothar von Trotha*) је тврдио да „истребљује побуњеничка племена потоцима крви и потоцима новца“ (*Davidson, 1984: 193*). У рату против устаника који је уследио, Трота је, полазећи од идеје о „борби раса“, применио стратегију потпуног уништења непријатеља. Будући да су убијани не само устаници, већ и да су жене и деца затварани у концентрационе логоре или протеривани у пустиње, рат је преживело око 20.000 припадника народа Хереро или свега једна четвртина, док је народ Нама преполовљен. Ипак, бројни злочини које је починила немачка војска над устаницима били су предмет оштре критике у либералној и социјалдемократској штампи у Немачкој рајху. Насупрот томе, тзв. „Маји-Маји рат“ који је истовремено вођен у Немачкој источној Африци против устаника уједињених на верској основи (заједничко им је било веровање у анимистичко божанство вода „Маји“) у борби против страних освајача прошао је готово незапажено у немачкој јавности. Ово упркос разорним последицама рата у коме је живот изгубило између 80.000 и 100.000 Африканаца док их је, услед глади и немаштине која је затим уследила, страдало још око 300.000 (*Schaller, 2004; Schaller, 2010*).

У целини, резултати тродеценијске немачке владавине у колонијама у Африци, Азији и на Пацифику оповргли су наде у то да ће се у Новом свету „на величанствен начин“ основати Нова Немачка. Науспротив Рихарду Вагнеру (*Richard Wagner*) и другим заговорницима колонијалне политике, немачки прекоморски поседи показали су се као економски

неодрживи – финансијске инвестиције у колоније, а посебно изузетно високи трошкови одржавања чиновничког апарата, војних јединица, те вођења ратова, вишеструко су премашивали износ профита који је у њима оствариван. Истовремено, број немачких грађана који су живели у колонијама никада није премашивао 20.000 што је, у поређењу са више од два милиона грађана који су се, погођени економском депресијом, почетком 1880-их иселили у САД, представљао готово занемарљиви постотак. Са друге стране, могуће је уочити и одређене тековине немачког присуства у колонијама које су, првенствено, везане за успостављање урбане инфраструктуре, изградњу путева и железничке мреже, отварање школа и описмењавање становништва, здравствених институција и увођење нових технологија (што је увек било подстакнуто економским разлозима). Постојао је, међутим, и повратни утицај колонијалног искуства на политичку културу у Немачком рајху – у првом реду, немачки национализам је током две деценије које су претходиле избијању Првог светског рата попримио радикалнија обележја у којима су се истицали расистички, еугенички и социјалдарвинистички мотиви. Присуство ових мотива било је великим делом последица „колонијалног дискурса“ тј. јасног разграничавања на расној основи између Немаца и оних „других“. Напоследку, једну од трагичних заоставштина овог дискурса представља и пракса потпуног уништења непријатеља каква је, попримивши размере геноцида, примењена од стране немачких колонијалних власти током устанка народа Хереро и Нама у југозападној Африци почетком 20. века. Ова пракса представљала је, несумњиво, један од узора којима су се руководиле нацистичке власти приликом спровођења „коначног решења“ и, уопште, у њиховој политици према „расно инфериорним народима“ током Другог светског рата (Zimmerer, 2019; Gerwart and Malinowski, 2007).

Почетак првог светског рата означио је крај немачког колонијалног царства – будући да није постојала могућност да се колонијални поседи ефикасно бране од надмоћнијих противника, немачке колоније су током првих ратних месеци потпале под власт Француске, Британије, Јапана и Аустралије. Версајским мировним уговором 1919. Немачкој су одузети сви колонијални поседи над којима су, у виду „мандатних територија“, власт у име новооснованог Друштва народа вршиле силе-победнице: Велика Британија, Француска и Јужноафричка унија над некадашњим немачким поседима у Африци, а Јапан, Нови Зеланд

и Аустралија над територијама у Кини, односно, Пацифику (Treaty of Versailles, art. 119-158; Authaler, 2019). Коначно, тужба коју су 2017. потомци народа Хереро и Нама покренули против СР Немачке захтевајући обештећење за геноцид над њиховим прецима показује да немачка колонијална прошлост још увек није постала историја (Schult und Titz, 2017; Zimmerer, 2019). Напротив, политичке и економске последице колонијализма и данас су присутне у немачком друштву представљајући предмет огорчених расправа.

Литература

1. Aydelotte, William Osgood (1937). The First German Colony and Its Diplomatic Consequences. *The Cambridge Historical Journal*, 3: 291–313.
2. Authaler, Caroline (2019). Das völkerrechtliche Ende des deutschen Kolonialreichs. *Aus Politik und Zeitgeschichte*, 40-42: 4–10.
3. Berger, Stefan (2011). From the Search for Normality to the Search for Normality: German Historical Writing. In *Oxford History of Historical Writing*. Vol. 5, ed. by Axel Schneider and Daniel Woolf, 220–242. Oxford: Oxford University Press.
4. Berk, Piter (2010). *Osnovi kulturne istorije*. Beograd: Clio.
5. Conrad, Sebastian (2012). *German Colonialism. A Short History*. Cambridge: Cambridge University Press.
6. Davidson, Basil (1984). *Afrika u povijesti. Teme i osnove razvoja*. Sa engleskog prevela Višnja Špiljak. Zagreb: Globus.
7. Fabri, Friedrich (1879). *Bedarf Deutschland der Colonien? Eine politisch-ökonomische Betrachtung*. Gotha: Perthes.
8. Gerwarth, Robert and Stephan Malinowski (2007). ‘Der Holocaust als “kolonialer Genozid”? Europäische Kolonialgewalt und nationalsozialistischer Vernichtungskrieg’. *Geschichte und Gesellschaft*, 33: 439–466.
9. Habermas, Jirgen (2002). *Postnacionalna konstelacija. Politički eseji*. Sa nemačkog preveli Đorđe Vukadinović i Aleksandra Kostić. Beograd: Otkrovenje.
10. Heyden, Ulrich van der (2001). *Rote Adler an Afrikas Küste. Die brandenburgisch-preußische Kolonie Großfriedrichsburg in Westafrika*. Berlin: Selignow.
11. Joch, Markus (2004). Der Katechismus zur Kolonialfrage. In *Mit Deutschland um die Welt: Eine Kulturgeschichte des Fremden in der Kolonialzeit*, hrsg. von Alexander Honold und Klaus R. Scherpe, 51–58. Stuttgart: J. B. Metzler.
12. Robinson, R. E. (1962). The Partition of Africa. In *New Cambridge Modern History*, Vol. XI, ed. F. H. Hinsley, 593–640. Cambridge: Cambridge University Press.
13. Said, Edvard (2008). *Orijentalizam*. Sa engleskog prevela Drinka Goković. Beograd: XX vek.

14. Schaller, Dominik J. (2004). «Ich glaube, dass die nation als solche vernichtet werden muss»: Kolonialkrieg und Völkermord in «Deutsch-Südwestafrika» 1904–1907. *Journal of Genocide Research*, 6: 395–430.
15. Schaller, Dominik J. (2010). Genocide and Mass Violence in the ‘Heart of Darkness’. Africa in the Colonial Period. In *The Oxford Handbook of Genocide Studies*, ed. by Donald Bloxham and A. Dirk Moses, 345–364. Oxford: Oxford University Press.
16. Schult, Christoph und Christoph Titz (2017). Herero und Nama verklagen Deutschland. *Der Spiegel*. <https://www.spiegel.de/politik/deutschland/voelkermord-nachkommen-der-herero-und-nama-verklagen-deutschland-a-1128885.html> (приступљено 1. 10. 2020).
17. Sösemann, Bernd (1976). Die sog. Hunnenrede Wilhelms II. *Historische Zeitschrift*, 222, 1: 342–358.
18. Speitkamp, Winfried (2008). *Deutsche Kolonialgeschichte*. Stuttgart: Philipp Reclam.
19. *Treaty of Versailles by the Allied and Associated Powers and Germany* (1919).
20. https://en.wikisource.org/wiki/Treaty_of_Versailles (приступљено 2. 10. 2020).
21. Veber, Maks (2006). *Politički spisi*. Sa nemačkog prevela Aleksandra Kostić. Beograd: Filip Višnjić.
22. Wehler, Hans-Ulrich (1970). Bismarck’s Imperialism. *Past and Present*, 48, 1: 119–155.
23. Wehler, Hans-Ulrich (1973). *Das Deutsche Kaiserreich 1871–1918*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
24. Weindl, Andrea (2001). Die Kurbrandenburger im ‘atlantischen System’, 1650–1720. *Arbeitspapiere zur Lateinamerikaforschung*, II-03, hrsg. von Christian Wentzlaff-Eggebert und Martin Traine. Köln: Universität zu Köln.
25. Zimmerer, Jürgen (2019). Deutschland, Namibia und der Völkermord an den Herero und Nama. *Aus Politik und Zeitgeschichte*, 40-42: 23–27.

Michael Antolović

**In Search for “a Place in the Sun”:
German Colonialism (1884-1919)**

Following the results of the contemporary German historiography, the paper presents the main features of German colonialism at the turn of 19th and 20th century. Analyzing German colonialism in the context of international relations in the age of imperialism, the paper discusses the German rule in the colonies, their social structure and economic importance, conflicts between colonial authorities and indigenous populations as well as the legacy of German colonial policy.

Key words: Germany, colonialism, imperialism, society, economy.

Други део

**ОТПОРИ СУОЧАВАЊА С ПРОШЛОШЋУ,
ОБЛИЦИ РЕВИЗИОНИЗМА**

Јелена ВИЋЕНТИЋ⁴¹

докторанд Факултета политичких наука,
Универзитет у Београду

„Нешто као тамна мрља“ – холандски колонијализам: корени модерног капитализма и свакодневног расизма

Сажетак: Рад омогућава увид у историјат ширења холандске колонијалне империје и методологије колонијалног управљања, које укључују трговину поробљеним људским бићима за рад у колонијама у Јужној Америци, Карибима и Индонезији, принудни рад стотина хиљада азијских радника кулија, измештених ради рада на плантажама, као и спречавање побуне и отпора обесправљених. Богатство стечено експлоатацијом колонија омогућило је остварење благостања у матици, док 'предузетнички дух' уграђен у темеље колонијалне империје и данас представља извор националног поноса. Имплицитно или експлицитно расистичке представе произведене у време колонијализма и ропства имају непрекинут утицај на производњу знања. 'Европска колонијална граматика' још увек пречишћава доживљај историје и стварности од негативних конотација (Gouda, 2000). Коначно, брисање расе и расизма као релевантних друштвених фактора доводи до отварања могућности за самоидентификацију Холанђана као „мале, али праведне и часне нације, слепе за боју и самим тим без расизма, инхерентно надмоћне у моралном и етичком погледу, и тиме природно водиље другим народима и нацијама“ (Wekker, 2016: 2).

Кључне речи: колонијализам, ропство, деколонизација, расизам, колонијалност.

---

41 jelenavicentic@live.com

Увод

На интернет презентацији Холандске туристичке организације посебан простор додељен је Миделбургу, идиличном градићу на самом југозападном крају државе Зеланд. Миделбург је, како ту стоји, у XVI и XVII веку представљао трговинску силу одмах иза Амстердама. Холандска источно-индијска компанија (*Vereenigde Oost-Indische Compagnie, VOC*), иначе прва транснационална компанија која удара темеље модерног капитализма, имала је седиште и у овом граду. Миделбург је у такозваној Златној ери био центар бродоградње, трговине зачинама и текстилом и непрекидних веза са Африком, Азијом и Америком. Ипак, како страница наводи, у историји града постоји „нешто као тамна мрља“: Миделбург је, наиме, играо улогу у међународној трговини робљем. Ближе информације, међутим, о природи, трајању и последицама ове активности туристичка организација не износи. Наместо тога, нуди нам се појашњење да је град од тада постао заговорник људских права, у чије име додељује и годишњу награду (NBTC 2020).

За почетак неопходно је разјаснити следеће: колико год да је опскурним представљено, „нешто као“ у овој причи означава три века трговине робљем и праксе ропства у којима Холандија не само да учествује, већ и предњачи⁴². Ропство је као пракса у различитим формама опстајало у свим холандским карипским колонијама све до друге половине XIX века и представљало основну друштвену и економску карактеристику ових простора. Најдрастичнији је случај Суринама, где су сурови услови узгајања шећерне трске, кафе и памука проузроковали висок морталитет и потребу за константним увозом нове робовске радне снаге – у периоду од XVII до XIX века сматра се да је у Суринам допремљено 213.000 људи. О смртности на плантажама говори забележени број робова у тренутку када је тридесетих година XIX века успостављен власнички регистар: Африканаца, као и оних који су на плантажама рођени у том тренутку нема више од 46.000 (Van Galen, 2018).

Циљ овога рада је да омогући увид у историјски карактер и последице ове „тамне мрље“: хронолошки преглед развоја и простирања

---

42 У питању је период од XVII-XIX века. Трговина робљем се у источноиндијским колонијама укида 1859. године, док се у Холандији ропство забрањује 1844. године, али са дејством одложеном читавих осамнаест година. Тек 1862. године доноси се одлука о еманципацији која на снагу ступа годину дана касније (Krus, 2008b).

холандске колонијалне империје уз навођење специфичних методологија и зона колонијалног управљања; трговину људским бићима, њихов присилни рад у колонијама (од којих су неке и данас у статусу холандских колонија), али и принудни рад бројних азијских радника 'кулија' (*coolies*) измештених ради рада на плантажама; значај колонијалног профита за остварење благостања у матици; утицај расистичких представа произведених у време колонизације и ропства на производњу знања; и коначно, брисање расе и расизма као релевантних друштвених фактора како би се омогућила самоидентификација Холанђана као „мале, али праведне и часне нације, следе за боју и самим тим без расизма, инхерентно надмоћне у моралном и етичком погледу, и тиме природно водиле другим народима и нацијама“ (Wekker, 2016: 2). У светлу чињенице да на уласку у XXI век Холанђани од премијера Балкенендеа добијају савет да се угледају на величанствену прошлост и поступају у духу Холандске источноиндијске компаније (Salverda, 2008c: 378), важно је сагледати начине на који се колонијална прошлост филтрира и производи у насиљем неукаљану, прогресу и цивилизацији окренуту најбољу верзију себе.

Холандски колонијализам – историјски преглед

„Куд јод нас јрофий одведе, до свакој мора и обале сваке, људав јрема добити оно је шито нас води у широкој светиа луке.“

Јуст фан ден Вондел⁴³

Холандски колонијални подухват везан је за ток осамдесетогодишњег рата за независност од Шпаније (1568–1648), а започиње предузимањем португалских колонија. Управо се чињеница продуженог рата са Шпанијом и неопходност јачања морнарице сматрају исходистем холандске колонијалне амбиције. Холандска источноиндијска

43 Јуст фан ден Вондел (*Joost van den Vondel*), холандски „принц поезије“ из XVII века, посветио је песму Холандској источноиндијској компанији (*Op het OostIndischhuis*, 1639). Преведено на основу енглеског текста песме објављеног у С.Р. Вокер, *The Dutch Seaborne Empire, 1600–1800*, London: Hutchinson, 1977 (Koekkoek, 2019).

компанија⁴⁴, основана 1602. године, успоставља оквире холандске поморске владавине и трговине зачинима у широкој зони Источноиндијског архипелага, источно од Рта добре наде или „од Дешиме у Јапану, до Короманделске обале, од Цејлона до Молучких острва“ (Allofs, 2008: 315). У Азији преузимају португалске колоније: данашњу Индонезију и колонијална утврђења на Тајвану, Цејлону, у Индији и Јапану. У Америци, сем Суринама и колонија у Карибима, још раније заузимају делове Бразила и на северноамеричком континенту долину Хадсона.

У Африци успостављају низ утврђења дуж обале Западне Африке као центре трговине робљем, а на југу континента, код Рта добре наде, заснивају насеобину под Јан ван Рибеком (*Jan van Riebeeck*) 1652. године. У датом тренутку је саобраћање Холандске источноиндијске компаније захтевало испоставу ове врсте за потребе обнављања залиха на рути према Азији. Временом се холандско-афричка група колониста издваја под именом Бури. У одговор на јачање британског колонијалног присуства и утицаја, Бури се шире ка другим територијама Јужне Африке, науштрб индигене популације. Већ 1658. године почиње увоз робовске радне снаге са Мадагаскара, а затим са простора данашњег Мозамбика и из Индије и тзв. Источне Индије. У XIX веку проналазак драгог камења и злата доприноси још већем приливу радне снаге, принудне и имигрантске. Након успостављања Уније Јужне Африке као независне државе унутар Британске империје 1910. године, долази до поделе власти између Британаца и Бура, док афрички народи остају искључени. Бурски национализам временом јача и 1948. године званично се успоставља апартхејд, обухватни поредак сегрегације, који траје све до 1989. Овај текст се неће бавити дуготрајним и комплексним питањима колонијализма и апартхејда у Јужној Африци. Разлог је с једне стране формалне природе – Јужна Африка излази из оквира 'званичног' холандског колонијализма, док са друге стране, заслужује исцрпнији и обухватнији увид од онога који оквир овога рада може да дозволи. Неопходно је, међутим, истаћи непобитну историју злочина над староседелачким становништвом у најразличитијим формама: од крвопролића над индигеним становништвом приликом ширења 'трекера' ка североистоку, преко рутинских кршења људских права, до случајева

---

44 Компанија делује као транснационални пословни подухват све до 1799. године.

тортуре и дехуманизације за потребе еугеничког пројекта⁴⁵. У периоду апартхејда Холандија избегава сваку асоцијацију са тада већ озлоглашеном Јужном Африком, упркос традиционалним везама са бурском заједницом и чињеници да још од времена прве колонизације постоји континуирани прилив холандског становништва (Allofs, 2008).

И поред промене статуса неких од територија током времена услед преузимања од стране других европских колонијалних нација⁴⁶, базу холандске колонијалне империје и утицаја коначно, а у дужем периоду сачињавају следеће територије: карипска острва Свети Мартин (1630), Курасао (1634), Бонер и Аруба (1636), Саба и Статија⁴⁷; Суринам, на територији Јужне Америке; Индонезија, а у XIX веку се проширује на целокупну територију Индонежанског архипелага; и коначно, након што су утврђења дуж западноафричке обале повучена под притиском Британије и Француске, на југу Африке остају холандски колонисти Бурри, који и под британском влашћу настављају ширење и стичу независност као Трансвал (1852), а затим и друге независне бурске републике.

Значај прихода из колонија скоро да је непроцењив: трошкови изградње железничке мреже у Холандији покривени су зарадом из колонија. Власници карипских плантажа и робовласници из Суринама приликом укидања ропства 1863. године репарације добијају из истих фондова (Allofs, 2008). Компанија Шел, већ годинама једна од највећих или чак највећа од енергетских компанија на свету, иницијални профит стиче у колонијама. Првобитно *Краљевска холандска компанија за експлоатацију нафтолеја у холандској Источној Индији*, од 1907. године у партнерству са британском транспортном компанијом формира *Royal*

---

45 О 'трекерима' више у Allofs & van Niekerk (2008). Еугеника и френологија као 'научни' тренд пристижу из Енглеске и већ у првом таласу уживају популарност у Јужној Африци, у једнакој мери међу свим белачким групама (Bank, 1996). Ипак, резултати јужноафричке Комисије за истину и помирење говоре о томе да еугеничке демографске политике и праксе, укључујући покушаје смањења фертилитета црне популације, нису престале до последњих деценија XX века (Singh, 2008).

46 Крајем XVII века Холандија губи све азијске колоније сем Индонезије, као и америчке, сем Суринама и Антила. Јужна Африка дефинитивно потпада под британску управу почетком XIX века (Allofs, 2008). Британски настрати на Курасао одвијају се у неколико наврата (1801-1803; 1807-1816). Кејп колонија (1652-1795) у Јужној Африци је од 1815. године у оквиру Британске империје.

47 Холандска западноиндијска компанија овим острвима управља до 1791. године, након чега потпадају под директну управу државе.

Dutch Shell, у којој је и данас највећи појединачни деоничар холандска краљевска породица (Martone, 2008: 331). Коначно, материјална корист није једини вид профита који односи колонизатор. Оријентализам и данас може бити једнако инструментализован и профитабилан у пословној сфери. У холандском колонијалном предању, наиме, постоји појам 'скривене силе' као мистични концепт малајске магије креиран у време врхунца холандског источноиндијског оријентализма⁴⁸. Холандска АБНАМРО банка (*ABNAMRO Bank*) користи овај концепт у рекламирању својих азијских испостава и пословних пројеката. Чак иако оставимо оријентализам по страни, колонијални континуитет је евидентан у историјату саме банке. АБНАМРО води порекло од колонијалног трговинског друштва које Вилем I – познат као краљ-трговац – оснива краљевским декретом 1824. године ради подстицања робне размене између матице и Источноиндијских колонија (*Nederlandsche Handel Maatschappij*) (Salverda, 2008d). Друштво у колонији делује као државна банка, пореска служба, трговинско представништво и шпедитерска агенција, а од средине века и само поседује неколицину плантажа. Од локалног становништва убира порез у износу петине приноса у роби – кафа, шећер и чај – које затим аукцијски продаје. Холандско трговинско друштво остварује огромну зараду и подстиче развој пословне делатности у колонији у тој мери да их одмила називају „Малом компанијом“ („*KompenieKetjil*“), наследником Холандске источноиндијске компаније (ABN-AMRO, 2020).

Ропство, Суринам и карипске колоније⁴⁹

Неки историчари и данас промовишу идеју о холандској прошлости на Атлантику као 'експанзији без империје', искључиво меркантилном ширењу, без централне улоге државе матице у формирању поморске

48 О специфичном источноиндијском оријентализму више у одељку о Индонезији.

49 Карипски регион код различитих аутора подразумева различите појмове: неки га схватају као острва која улазе у ову групу (укупно их је око 2.000, а педесетак насељивих) или као регион у ширем смислу, који обухвата и државе које излазе на Карипско море. Неки, међутим, примењују критеријум историјског заједничког именитеља и Карипским регионом сматрају територије на којима је била заступљена плантажна производња и ропство (Rutgers, 2008).

империје. Чињенице говоре да Холандска западноиндијска компанија (основана 1621. по моделу источне претходнице) није успела да задржи монопол и моћ, па већ у XVIII веку губи ексклузивна права на трговину робљем. Највећи удео у трговини задржавају приватни актери, чак до 70%⁵⁰. Ипак, моћ државе и државна контрола над територијама, и поред значајног удела приватног предузетништва, остају одлучујући фактор. Држава ипак игра одлучујућу улогу у решавању кључног проблема: проблема радне снаге (Brandon, 2015). У раној фази војног преузимања португалских поседа на просторима данашњег Бразила (1629), Холанђани уредбом владе нуде слободу индигеним и поробљеним припадницима португалских јединица уколико се придруже холандским. Како Бандон и Фатах-Блек истичу, ово је било обећање које је било тешко испунити, јер су потребе плантажне економије у изградњи биле велике. Недовољан увоз робовске радне снаге доводи до отмица и поробљавања индигеног становништва у Карибима, дуж обале Гвајане и шире. Средином XVII века Холанђани, дакле, активно учествују у трговини староседелачким карипским и јужноамеричким становништвом и поред званичних политика које су индигеном становништву гарантовале слободу. У светлу новијих истраживања, сматра се да је злостављање и експлоатација индигене популације резултирало побунама које су временом постале главни фактор у потискивању Холанђана из Бразила (Brandon, 2015: 94).

Холанђани се убрзо након пораза у Бразилу усмеравају на развој трговине робљем. До 1675. године задржавају централну улогу у овој делатности. Фатах-Блек наглашава да је неопходно не губити из вида чињеницу да су сва ова дешавања – стицање и губљење колонија, развијање плантажних економија и центара за трговину робљем – праћена жестоким и непрекинутим оружаним сукобима⁵¹. Први који поробљеним радницима снабдевају Шпанце и Португалце јесу приватни

---

50 Примера ради, Миделбуршка трговинска компанија (*Middelburgse Commercie Compagnie*) у периоду од 1732–1807. године купује и у Карибима продаје 31.095 отетих Африканаца. Приход од трговине људима улаже у шећер, какао и дуван, које затим превози у Европу. Архив Миделбуршке трговинске компаније је од огромног значаја за истраживања холандске трговине 'Златног доба' због изузетно детаљне администрације и добро очуване документације (Zeeuws Archief, 2015).

51 Увиди у континуирани војни ангажман и продужени карактер сукоба за територијалну превласт су значајни како би се избегло продужење мита о мирољубивом ширењу предузетничке делатности и трговине.

предузетници, а од 1635. се укључује и Холандска западноиндијска компанија. Поробљени Африканци су допремани у холандске колоније како би радили на плантажама (Суринам и плантаже Гвајане), или на Курасао, где су продавани британским, француским или шпанским колонистима. Трговина робљем се није одвијала само у колонијама: Елмина, седиште холандске Златне обале (данашња Гана) такође је била центар за дистрибуцију и продају поробљених људи трговцима других нација (Brandon, 2015). У периоду 1612–1872, Холандија на Златној обали располаже са десет утврђења из којих се редовно упућују пошилке робова у правцу Јужне Америке и Кариба. Процењује се да је у овом интервалу холандски удео у трговини робљем око 7% или 550.000–600.000 Африканаца⁵². Смртност при транспорту је 17%, уз тенденцију да се двоструко увећа уколико се обухвати смртност заточеника непосредно по искрцавању (Postma, 1975).

Ропство у холандским колонијама се сматра посебно окупним. Иако је до побуна често долазило, холандске власти би их брутално гушиле уз помоћ локалних милиција. На Курасау 1795. године избија побуна инспирисана идејама о једнакости и укидању ропства. Након почетних успеха побуњеника, колонијалне трупе ипак успевају да их савладају и без одлагања извршавају погубљење десетина побуњеника. Преостали побуњеници се предају након обећања амнестије, али већ наредне недеље још 30 предводника побуне бива погубљено у најстрашнијим мукама. Један од вођа побуне, Тула, у разговору са католичким свештеником задуженим да побуњенике наговори на предају, саопштава да „сви људи деле исте родитеље, Адама и Еву, а да ропство значи злостављање, такво да и животиње добијају бољи третман од робова“ (Oostindie, 2011: 9). Овај догађај се и данас сматра једним од најзначајнијих у историји острва, а немири се настављају и 1799–1800, да би коначно били угушени британском и америчком војном интервенцијом и враћањем контроле над територијом Холандији⁵³.

52 Према подацима које је прикупио Центар за афричке студије Универзитета у Лајдену, доступно на <https://www.ascleiden.nl/content/webdossiers/dutch-involvement-transatlantic-slave-trade-and-abolition>.

53 Побуна, инспирисана Хаићанском револуцијом, наилази на широк одјек и учешће више од једне шестине поробљеног становништва. Ранији покушаји побуне (1716, 1750. и 1774. године) крваво су угушени (Oostindie, 2011).

Под утицајем Буржоаске револуције и нових схватања вредности и права, крајем XVIII века појављују се снажне осуде ропства свуда у Европи. Британија прва уводи забрану увоза 1807. године (тек 1834. забрана ступа на снагу широм Британске империје), а француске колоније 1848. године. Холандија је међу последњима, са забраном из 1848. и одложеним дејством све до 1863. Закон у Суринаму предвиђа и десет година 'транзиције', па тако радници остају у статусу *de facto* ропства још једну деценију. Након укидања ропства, Елмина у Гани губи значај за империју. Неуспели покушаји преласка на плантажну производњу памука и индига, а затим и експлоатацијељуди за потребе колонијалне војске⁵⁴, завршавају се колонијалном разменом са Британцима. Златна обала се размењује за Северну Суматру и право регрутовања радне снаге у Индији (Oostindie, 2014).

Појам 'Холандски Антили', који је у често у употреби, порекло има у уобразиљи, или како Рутгерс сматра, „хиру европског колонизатора“. У питању је, наиме, шест различитих острва – Аруба, Бонер, Курасао, Саба, Статија (Свети Еустахије) и Свети Мартин – које спаја искључиво историја холандске колонизације, а ова подразумева злоупотребу поробљених и експлоатацију територије и ресурса (Rutgers, 2008). Острва су заузета тридесетих година XVIII века, за потребе корсарских база и ради експлоатације соли, неопходне за усољавање харинге, и њима до краја века управља Холандска западноиндијска компанија. Нека од острва су предмет спора и сукоба међу европским супарницима у колонијалном подухвату, као локације од значаја, као трговински центри, места за робну размену и дистрибуцију робова. Од почетка су острвске територије биле везане за Суринам, плантажну колонију на територији Јужне Америке, где је колонијална управа била централизована у Парамарибу све до средине XIX века. Суринам и карипске колоније су од 1848. године као зависне територије уједињене под управом круне, све до 1958. године.

Индигено становништво Антила је са првобитним доласком Европљана највећим делом уништено или расељено, стога Холанђани острва насељавају у почетку Северноевропљанима и Сефардима, а истовремено

---

54 У периоду 1831-1872. Холанђани су регрутовали становништво Елмине, али је овај потез критикован, будући да су војници били у статусу делимичног ропства. Пракса се обуставља, јер се у Индонезији проналази повољније и јефтиније решење (Oostindie, 2014: 316).

из Западне Африке доводе поробљену радну снагу. Администратори су чинили језгро беле елите, док су Сефарди представљали трговачку елиту. Постојала је и мала средња креолска класа која се састојала од сиромашних белих имиграната и ослобођених људи афричког порекла. Састав становништва колонија временом укључује и раднике-кулије транспортоване из Индије, Индонезије, Сингапура. Функција колонија се разликује – Курасао и Статија су у дужем периоду регионални центри трговине робљем, али и илегалне трговине и гусарења. Свети Мартин и Бонер су значајни због рудника соли, док је Суринам првенствено плантажна колонија. И поред колониста из Европе, према доступним подацима, 90 посто становништва Суринама чинили су све до XIX века поробљени радници афричког порекла⁵⁵. Распољиви подаци о Антилима указују да је пракса ослобађања или откупа слободе била посебно честа у време економских криза, као практичан вид ослобађања плантажера од одговорности за збрињавање робова. Истовремено, из сачуваних извора је јасно да су разлике у статусу поробљених и ослобођених практично непостојеће у контексту урбаног ропства на острвима: с једне стране, поробљени су имали привид слободе кретања, док су ослобођени остајали у својеврсној сивој зони закона, без јасно дефинисаних права (Vance Roitman, 2017).

У Холандији преовлађује став да је у случају карибских колонија процес деколонизације спровођен на најисправнији и инклузивнији начин, као 'примерна' или 'мирољубива деколонизација'. Спровођена у неколико фаза, деколонизација најпре подразумева промену статуса из колонија у 'прекоморске територије', као и укључење представника Суринама и Антила у Холандски савет министара (1947), а неколико година касније и проширење аутономије. Статут Краљевине Холандије (1954) изједначава права у свим деловима државе, па тако уводи парламентарну демократију, право гласа, уједначену администрацију и обавезу развојне помоћи, али истовремено ограничава овлашћења прекоморских територија у погледу одбране и иностраних послова. Развојна помоћ у наредном периоду ставља Суринам и Антиле у посебно рањиву позицију крње аутономије, а зависност установа просвете и културе од 'матице' проузрокују холандски утицај на сферу образовања и културног развоја.

---

55 Становништво Суринама укључује и значајан број припадника индигених народа.

Суринам је једина од холандских колонија у овом региону која добија потпуну независност. Национална струја афро-суринамске заједнице временом задобија све већи утицај и захтева аутономију у питањима спољне политике и чланства у регионалним и међународним организацијама. Независност добија 1975. године, након чега су уследиле године друштвене нестабилности и сукоба. Стога и данас процес деколонизације Суринама доживљава критику као преурањен, убрзан и недовољно усмерен на заштиту интереса различитих група становништва, где се притом уважава заштита интереса 'матице'. Током првих пет година од стицања независности, око 80.000 Суринамаца је емигрирало у Холандију као одговор на неизвесност, политичку нестабилност и бројна нерешена питања која је независност отварала⁵⁶. Курасао је 1969. године доживео крваве протесте за права радника, који су довели до интензивирања консултација о независности, али се ипак завршавају заједничком одлуком холандских Антила о фазној деколонизацији (Krus, 2008a). Аруба је остварила статус потпуне аутономије унутар Холандије.

Холандски Антили, који су кроз историју прошли као корсарске базе, тржнице поробљених Африканаца, трговински центри или, неки од њих, плантажне колоније, данас су модерна друштва. Откривањем нафте Шел отвара погоне за прераду почетком XX века на Курасау и Аруби, чиме започиње и њихова трансформација у индустријска друштва. Главни извор зараде за острва је туризам, док нека од острва након вишегодишњег пословања као 'порески рајеви', сада пружају финансијске услуге у складу са међународним стандардима.

Холандска источна Индија (Индонезија)

„Холанђани су дошли у земљу исџод дуџе да ѿрџују зачинима. Али ѿохлеџа их је заслеџела и нису видели кулџуру, досџојансџво и осећај за часџи Индонежана, доносили су унишџење и смрџи свему шџо им се нађе на ѿуџу, као да су зайоседнуџи.“

Мохтар Лубис(*Mochtar Lubis*), историчар

---

56 Седамдесетих година овај број представља више од једне петине суринамског становништва. Данас у Холандији живи више од 200.000 Суринамаца и њихових потомака, афричког, креолског, азијског и другог порекла (Krus, 2008a).

Индонезија је од централног значаја за развој технологије холандског колонијализма у једнакој мери као што је значајна за холандски економски успон. Став о инхерентном праву Холандије на Индонезију и поимању природности овог односа експлоатације добро је изражен у изјави холандског гувернера тридесетих година XX века: „Ми Холанђани, овде смо већ три стотине година; потребно је да прође још три стотине година да одавде одемо“ (Salverda, 2008: 343).

У сегменту о Индонезији, неопходно је у самом почетку осврнути се на лик и дело – или како неки аутори кажу, на 'икону холандског колонијализма', гувернера Куна. Јан Питерсон Кун (*Jan Pieterszoon Coen*), први представник Холандске источноиндијске компаније на Јави, виђен као оснивач холандске колонијалне империје на истоку и Батавије као њене престонице, историјски је значајан и као немилосрдни колонизатор и организатор масакра 1621. године на острву Банда Неира. Злочин се сматра првим 'комерцијалним геноцидом' у историји, јер у овом случају није створен чак ни привид да за насиље постоји друга мотивација сем жеље да се оствари монопол у трговини зачинима (Salverda, 2008). На хиљаде становника Банде је убијено, погубљено или одведено у робље на Јаву ради стицања ексклузивног права Холандије на мускатни орашчић (Johnson, 2014). На сличан начин су уништена села и усеви, а популација неких од Молучких острва десеткована због каранфилића (Kreike, 2012).

Плантажна производња дувана, кафе, чаја, шећера, индига, кинина и зачина, производа од кључног значаја за холандску економију, од XIX века је регулисана тзв. системом култивације (*cultuurstelsel*, 1830–1870). Систем је подразумевао обавезу узгајања производа тражених на европском тржишту, и то на најмање 20% обрадивог земљишта, да би се затим на име намета предавали холандским институцијама⁵⁷. Када је у питању плантажна производња у 'Холандској Индији', занимљиво је истрајавање предрасуде о одсуству ропства. Поред класичних форми ропства, у источноиндијским колонијама је забележена присилна обавеза учешћа у 'јавним' радовима; прихватање и формализација зависних статуса (кметства) затечених у индонежанском друштвеном систему; доследна пракса принудног рада и зависни положај кулија. Кулији у другој половини XIX века постају доминантна радна снага на

⁵⁷ Види ранији опис делатности Холандске трговинске компаније.

плантажама. Регрутовање се обавља у провинцијама или увозом кинеских кулија из Сингапура. Омасовљење кулија у плантажној производњи је резултат промена у холандском приступу. За разлику од првих векова холандског присуства на Јави, где је производња шећерне трске била везана за руралне заједнице и становништво долина, касније ширење ка 'спољашњим' провинцијама које обилују слободним земљиштем захтева нову радну снагу. Како Бремман закључује, необуздани капитализам захтева мобилну и флексибилну радну снагу, а држава то омогућује креирањем адекватног законског оквира (Уредба о кулијима из 1880. године, Bregman, 1989). Форма је законита, јер постоји формални уговор о запослењу, међутим статус у пракси подразумева неслободу по питању избора места или врсте рада, па тако кулији дивају, без права да о сопственом кретању одлучују, транспортовани да раде на плантажама од Суматре до Кариба⁵⁸. Послови поверени кулијима су исцрпљујући, а покушаји бекства чести. Овде наступа институција тзв. пољопривредне полиције (*Cultuurpolitie*), која патролира плантажама у потрази за бегунцима и кажњава их бичевањем или погубљењем. Опијум, клађење, зајмови и алкохол су део свакодневице кулија, као начини да се обезбеди њихова зависност од послодавца и продужење уговора (Krus, 2008b).

Предмет колонијалне фантазије и фасцинације или специфично холандски вид оријентализма се манифестује као такозвани јаванизам. Јаванизам је оставио велики траг у уметности, књижевности и науци. Заснован је на холандској пројекцији хијерархијски устројеног система вредности и естетике, са акцентом на дворској култури хиндуистичке Јаве и Балија. Изузетно плодно деловање холандских научника колонијалног периода и њихова достигнућа, међу којима су и светски призната етнографска, антрополошка, историјска, археолошка дела, проблематична су из позиције постколонијалне критике и сагледавања оријентализма. У новије време се све више оставља питање у којој мери су 'објективни' исходи научног деловања или су суштински производ

---

58 Бремман описује и стање 1902. године, када на Суматри у условима принудног рада борави око 100.000 кулија, без могућности да се ослободе својих уговора. Јоханес ван ден Бранд (*Johannes van den Brand*) пише памфлет „Милиони из Делија“ (*De millioenen uit Deli*), који поред Мултатулијевог романа „Макс Хавелар“ (*Max Havelaar*) из 1860. године представља једну од најзначајнијих критика колонијалних политика тог времена (Bregman, 1989).

колонијалне уобразиље (Salverda, 2008d). Дискурс јаванизма – узвишене и мистичне аристократске културе домаћих елита која је софистицирана, крхка, вредна заштите и научног проучавања – постављен је наспрам схватања народа као примитивног, опасног, окрутног, у незнању огрезлог. Историчарка Френсис Гауда ово објашњава применом концепта колонијалне мимикрије и пројекције. Холанђани долазе из контекста мале европске земље једанообразног уређења и састава, а у источноиндијском региону се суочавају са непојмљивим и надмоћним мноштвом и разноликошћу народа, језика, обичаја, уметничких форми, традиција, како културних, тако и пољопривредних. Холандски 'поглед' обухвата само један део овог вишеличја и колонијални посматрач идентификује одређене узорке као преовлађујуће и значајне одлике. Пренос упрошћених и пројектованих сазнајних матрица у колонијалној пракси – међу колонизаторима, али и на колонизоване – Гауда назива европском колонијалном граматиком која узима право да 'коригује' стварност колонизованих. На овај начин се измирују развојна морална мисија са насилним праксама колонијалне управе (Gouda, 2000).

По питању језичке политике, постоји одређена разлика у односу на друге колонијалне поретке. Холандски језик је у XIX веку повучен из употребе као званични језик администрације, што неки од аутора сматрају позитивним развојем, тумачећи ову праксу као прогресивнију и толерантнију према различитости у поређењу са француским језичким политикама или британским лингвистичким империјализмом. Том приликом је малајски идентификован као регионални језик и наметнут као званични, док су сви остали језици или креолске варијанте холандског сматрани нижим формама. Ово се пре може сматрати доследном инструментализацијом језика као средства друштвене контроле и искључења, него прогресивном мултикултуралном мером (Salverda, 2008b). Истовремено, не треба изгубити из вида већ поменути опсервацију о јаванизму као холандском оријентализму, који поред мистификације подразумева и мере за очување и стандардизацију одређеног вида идеализоване културне и језичке чистоте (Salverda, 2008a).

Од почетка XX века на сцену ступа етичка политика (*ethische politiek*), идеја да колонијама треба вратити део профита кроз развојну делатност. Потреба за развојном делатношћу, парадоксално, сада постаје разлог за продужење холандског присуства. Истовремено – неки аутори сматрају, лицемерно – покрети за права и једнакост, али и било

који вид отпора колонијалној управи доживљавају насилно гушење. На примеру дуготрајне војне кампање ради освајања султаната Аћех на Суматри крајем XIX века види се примена бескрупулозних мера и метода спаљене земље. Након уништавања села, усева и извора хране, у поодмаклој фази кампање, Холанђани предузимају селективне акције терора над становништвом и тактику спаљене земље. У свакој од непокорних области би одређена села била одабрана за пример, па би становништво у потпуности било истребљено, а затим би се уништавале и скупине избеглица које би покушале да се сакрију у шумама на планинама. Десетине хиљада људи је убијено, на стотине села уништено, а најгоре и најдугорочније су биле последице систематског уништавања природне инфраструктуре. Уништена села, оранице, системи за наводњавање, као и сви извори прехране, довели су до небројених смрти од глади и болести. Како Крајке истиче, ово су жељени исходи, а не колатерална штета, што је и забележено у војним приручницима тог времена. Методологија уништења природне инфраструктуре за преживљавање, без обзира на дугорочне последице по живот, станишта и пољопривреду, иако узрочник индиректног геноцида, саставни је део колонијалног ратовања (Kreike, 2012).

Почетком XX века, колонијална управа задржава право да све који су схваћени као претња јавном реду и миру приведе и казни без судских гаранција. Управо овакав однос арбитрарног насиља и неумерених казнених мера доприноси конструисању популарне идеје мучеништва националистичког покрета и пожртвованог вођства Сукарна, Хате и Шахрира. Поменута сентиментална везаност Холандије за Индонезију – “незамисливост Холандије без Индонезије” – манифестује се појачаним насиљем. Међутим, како бројни аутори истичу, осамостаљење Индонезије је за Холандију неочекивано, јер у холандској уобразиљи и након завршетка II светског рата фигурира вековна мистична веза са источном колонијом и лојалност њених елита. Реално, утицај Холандије је ослабио услед година ратне окупације. Сукарно и Хата проглашавају независност Републике Индонезије 17. августа 1945, а Холандија, противно реалним околностима, инсистира на свом праву над индонежанским територијама. Уследили су насиље и репресивне мере, такозване 'полицијске акције' (1947-1948) којима је Холандија покушала да поврати контролу. Злочини почињени над индонежанским

становништвом у овом периоду и данас чекају на разрешење. Холандија одустаје од даљих потраживања тек 1949. године⁵⁹.

До сада је за злочине и страдања индонежанског становништва упућено неколико парцијалних извињења, а процес прихватања и расветљавања холандске одговорности је у току⁶⁰. Четворогодишњи рат за контролу над Индонезијом је изазвао најмање 150.000 погибија и небројене случајеве силовања, мучења и погубљења индонежанских цивила (Tasevski, 2020). Новије студије указују на раширену примену силовања колонизованих жена као методе ратовања, нарочито присутну у Индонезији и Алжиру (Scagliola, 2020). Покољ у Равагедеу је однео на стотине цивилних живота⁶¹. У Јужном Сулавесију је 1946-1947. године у 'противтерористичким' акцијама арбитрарно погубљено на хиљаде људи (тзв. "Вестерлинг метод", види Luttikhuis, 2012). Терор и репресалије над становништвом су укључивали испитивања читавих села и моментално стрељање осумњичених, као и уобичајену праксу јавног погубљења лица затечених у затворима на одслужењу казне за друга кривична дела (Luttikhuis, 2012: 268). Тек 2011. и 2013. холандска влада издаје званично извињење за два масакра и касније по налогу суда породицама додељује компензације (Tasevski, 2020).

И друге групације су оштећене четворогодишњим ратом и његовим исходом: Индо-холанђани и индонежански војници који служе у холандској војсци након деколонизације остају без службе и прибежишта. Више од 300.000 људи временом проналази уточиште у Холандији⁶².

59 Америка прети да ће Холандија себе дисквалификовати из програма помоћи учешћем у обухватним и финансијски захтевним војним акцијама у Индонезији, па се овај фактор сматра пресудним за престанак насиља у Индонезији (Emmer, 2012). Неки аутори, међутим, сматрају да су примарну улогу овде одиграли унутрашњи фактори холандске економије (Van Der Eng, 1988).

60 Холандски краљ је у марту 2020. године упутио прво званично извињење за „прекомерно насиље“ у периоду 1945-1949. Занимљиво је да раније намере представника краљевске породице о званичном извињењу нису спроведене у дело јер Холандија „није била спремна“ (Gorbiano, 2020).

61 Када је у питању Равагеде, према холандским подацима, ради се о 150 људи, према индонежанским 431. У случају Јужног Сулавесија, акције спровођене од децембра 1946. до фебруара 1947. укључују насиље и поступке идентичне онима које је Холандија доживела као неправду и кршење правила ратовања од стране немачких војника током окупације (Luttikhuis, 2012).

62 Холандија покушава да задржи Нову Гвинеју како би спречила премештање великог броја Индо-холанђана и индонежанских војника у Европу, међутим, индонежан-

Посебно је тешка ситуација групације молучких војника и њихових породица, који су у Холандију транспортовани док се не пронађе трајније решење. Смештени су у кампове где живе у изолацији од холандског друштва, стављени под заштиту посебно оформљених институција, а статус њиховог држављанства, па тако и грађанских права, остаје нерешен све до осамдесетих година (Manuhutu, 1991).

ДекOLONIZацијом Папуе Нове Гвинеје 1962. године коначно се завршава процес ослобођења некадашњих холандских територија.

Завршна разматрања: заштита незнања и 'бела невиност'

Истраживање на тему колонијализма спроведено 2019. године међу грађанима Велике Британије, Холандије, Белгије и Немачке показало је да једино грађани Холандије имају већу дозу поноса на колонијалну прошлост своје земље од Британаца – више од 50% испитаника је сматрало да је империјална прошлост искључиво извор поноса, док је свега 6% у прошлости проналазило разлоге за стид. Поред тога, свега 17% је изразило мишљење да је колонизација изазвала штетне последице по друге народе и земље (Henley, 2020). Као што изјава премијера Балкенендеа из увода наговештава, однос према колонијалној прошлости за велики број Холанђана подразумева филтрирање и одбрану онога што се сматра позитивним наслеђем, „раздвајање 'златних дана' од 'тамних страница'“ (Koekkoek, 2019: 3). И без дубље анализе можемо да приметимо да овај приступ занемарује комплексност колонијалних интеракција и резултирајућих идентитета.

Основе холандског идентитетског идеала – „Батавијски мит“ – негују се и одржавају још од почетка колонијалног подухвата. Могу се запазити и код Хуга Гроцијуса, који описује национални тип честитог Холанђанина, једноставног, вредног, трпељивог и богобојажљивог, окренутог ка трговини, праву и закону (Salverda, 2008c). У јавном дискурсу се данас, као и некада, негује представа о углађеном, просвећеном колонијализму 'за пример'. Ово схватање, колико год да није

ски отпор овој идеји, као и бројне отежавајуће околности намећу трајно измештање у матицу (Manuhutu, 1991).

утемељено у стварности, чини део културног наслеђа. Историчар Рем-ко Рабен наглашава да је неопходно темељно сагледавање холандске улоге у светској империјалној историји у целини, без есенцијализације холандског 'идентитета' и предрасуде 'изузетности' (Koekkoek, 2019).

Глорија Векер, суринамско-холандска антрополошкиња, са исходиштем у Сесеровом *Дискурсу о колонијализму* и тези о немогућности невиног и некажњивог колонизовања, наглашава да четири стотине година колонијалног управљања мора да се одрази на процесе формирања смисла, али да је у контексту Холандије овај резервоар знања и осећања непризнат и притајен (Wekker, 2016). Она налази три доминантна парадокса у доминантној саморепрезентацији Холанђана, где је први негативна перцепција миграција тј. имиграције и апсолутни отпор према идентификацији са мигрантима, упркос чињеници да већина холандског становништва вуче корене из других европских држава. У околностима где је више од 20% становништва 'алохтоно' (са пореклом у другој земљи, насупротив 'аутохтоном'; ипак, под аутохтоним се подразумева бело становништво западноевропског порекла), упечатљива је истрајност концепта мигранта, као и поимање имиграције као аномалије, појаве која захтева корекцију. Како Векер примећује, досељеници из некадашњих колонија, са Блиског Истока, Источне Европе и Северне Африке су обележени овом ознаком и до четврте генерације. Други парадокс је историјска фиксација на раздобље Другог светског рата као формативног идентитетског момента, из чега произилази доживљај Холандије као невиних жртве окупације, лишен историје насиља над другима. Трећи парадокс се односи на познавање империјалне прошлости и одсуство информација о колонијализму и ропству у образовном систему Холандије. Генерације су обликоване научним колонијализмом, европским господарским наративом уз истовремену операционализацију и негирање расе (Weiner, 2014). Стога је централан концепт беле невиности као епистемологије незнања: наставак уживања у привилегијама које нуди расно хијерархијски поредак је могућ услед одсуства знања и свести о системском расизму (Wekker, 2016: 17).

Случај Црног Петра (*Zwarte Piet*) указује на механизме заштите незнања и беле невиности⁶³. И поред протеста великог броја грађана у

---

63 Иако је у питању измишљена традиција која потиче из средине XIX века, присуство лика Црног Петра је постало неизбежни део предбожићне празничне атмосфере од

последњој деценији, петиција, студија и јавних наступа у којима су јасно предочени аргументи о Црном Петру као понижавајућем стереотипу и ритуализованој деградацији, 'традиција' се наставља уз покровитељство државе (Wekker, 2016). Одбрана ове популарне праксе је агресивна – сваки од покушаја протеста је доживео бурну реакцију расистичког и ксенофобног говора мржње. Активиста Квинси Гарио бива притворен за нарушавање реда и мира због ношења мајице са натписом „Црни Петар јесте расизам“⁶⁴. У јавности се, међутим, одбрана ове праксе представља као заштита слободе изражавања и верске толеранције. Векер у овоме проналази елементе постколонијалне меланхолије и анксиозности, страха од текућих демографских промена, које од Црног Петра производе симбол вредан очувања по сваку цену. Друштвена норма толеранције и слободе изражавања се овде претвара у право увреде, слободу да се наруши достојанство 'других', уз имплицитно позиционирње Црног Петра као критеријума за припадност холандској нацији (De Jong, 2019).

Последњих деценија је дебата о питањима колонијалне прошлости, расизма, противљењу имиграцији, као и нови научни осврти на избрисане историјске сегменте ропства, трговине робљем и насилне колонијалне експанзије омогућила значајне друштвене и академске помаке. Музеј града Амстердама је од 2019. године укинуо употребу термина 'Златно доба', како би дао свој допринос исправљању историјске неправде. Како кустос поставке о XVII веку објашњава, појам Златног доба креира низ позитивних асоцијација благостања, обиља и напретка, а занемарује рат, ропство и принудни рад и цену небројених људских живота који су благостање у матици омогућили (Voffey, 2019). Ипак, став о неопходној и сврсисходној суровости колонијализма

октобра до децембра (5. децембра се обележава дан Светог Николе). Црни Петар, слуга Деда Мраза (*Sinterklaas*) или Светог Николе, појављује се међу маскираним учесницима празничних поворки зацрњеног лица, црвених усана, са афро-периком и у 'маварској' одећи. Приликом уласка поворке Деда Мраза у град, неколицина учесника поворке костимираних у Црног Петра, публику увесељава игром, песмом и неразговорним језиком, који је у новије време замењен говором са мароканским или суринамским акцентом.

64 Од 2013. године Гарио започиње акцију тужби провив Н.Н. лица за нарушавање приватног и породичног живота ширењем негативних стереотипа (Gario, 2018). Окупљања активиста против Црног Петра дочекана су расистичким насиљем и хапшењима. Парадоксално, активисти против расизма бивају окарактерисани као кривци за распиривање расистичких сентимената и поларизацију у друштву (De Jong, 2019).

како би се омогућио цивилизацијски искорак и даље је присутан у јавном дискурсу. Премијер Марк Руте изјављује: „Уклањање споменика контроверзним личностима из прошлости, како се догодило у другим државама, неће решити проблем расизма у модерном друштву, јер прошлост је прошлост“ (Dutch News, 2020). Истовремено, кампање грађана за промену назива улица, уклањање споменика колонијалним господарима и раскид са расистичким традицијама настављају се са повећаним интензитетом.

Литература

1. ABN-AMRO. 2020. "NederlandscheHandel-Maatschappij, 1824-1964." *ABN AMRO Historisch Archief*. [https://www.abnamro.com/en/images/Documents/010_About_ABN_AMRO/History/NHM_\(UK\).pdf](https://www.abnamro.com/en/images/Documents/010_About_ABN_AMRO/History/NHM_(UK).pdf).
2. Allofs, Luc; Annemie van Niekerk, Reinier Salverda and Theo Dh'aeen. 2008. "The Netherlands and Its Colonies: Introduction." In *A Historical Companion to Postcolonial Literatures – Continental Europe and Its Empires*, Edinburgh: Edinburgh University Press.
3. Bank, Andrew. 1996. "Of 'Native Skulls' and 'Noble Caucasians': Phrenology in Colonial South Africa." *Journal of Southern African Studies* 22(3): 387-403.
4. Boffey, Daniel. 2019. "End of Golden Age: Dutch Museum Bans Term from Exhibits." *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/world/2019/sep/13/end-of-golden-age-amsterdam-museum-bans-term-from-exhibits>.
5. Brandon, Pepijn & Karwan Fatah-Black. 2015. "'For the Reputation and Respectability of the State' Trade, the Imperial State, Unfree Labor, and Empire in the Dutch Atlantic." In *Building the Atlantic Empires*, Brill, 84-108.
6. Breman, Jan. 1989. *Taming the Coolie Beast: Plantation Society and the Colonial Order in Southeast Asia*. Oxford: Oxford University Press.
7. Dutch News. 2020. "Tearing down Statues Is Not the Answer, Says Dutch Prime Minister." *Dutch News*. <https://www.dutchnews.nl/news/2020/06/tearing-down-statues-is-not-the-answer-says-dutch-prime-minister/>.
8. Emmer, Pieter. 2012. "Decolonization of the Dutch East Indies/Indonesia." *Encyclopedia of European History*.
9. Van Der Eng, Pierre. 1988. "Marshall Aid as a Catalyst in the Decolonization of Indonesia, 1947-49." *Journal of Southeast Asian Studies* 19(2): 335-52.
10. Van Galen, Cornelis W. & Maurits S. Hassankhan. 2018. "A Research-Note on the Slave Registers of Suriname, 1830-1865." *The History of the Family* 23(3).
11. Gario, Quinsy. 2018. "'Zwarte Piet Is Racisme.'"
12. Gorbiano, Marchio Irfan. 2020. "Dutch Monarch Offers Apology for Past 'Excessive Violence.'" *The Jakarta Post*. <https://www.thejakartapost>.

com/news/2020/03/10/breaking-dutch-monarch-offers-apology-for-past-excessive-violence.html.

13. Gouda, Frances. 2000. "Mimicry and Projection in the Colonial Encounter: The Dutch East Indies/Indonesia as Experimental Laboratory, 1900-1942." *Journal of Colonialism and Colonial History* 1(2).
14. Henley, Jon; Philip Oltermann and Daniel Boffey. 2020. "European Colonial Powers Still Loth to Admit Historical Evils." *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/world/2020/mar/11/european-colonial-powers-still-loth-to-admit-historical-evils>.
15. Johnson, Lisa. 2014. "Renegotiating Dissonant Heritage: The Statue of J.P. Coen." *International Journal of Heritage Studies* 20(6): 583-98.
16. De Jong, Anne. 2019. "Gaza, Black Face and Islamophobia: Intersectionality of Race and Gender in (Counter-) Discourse in the Netherlands." In *Relating Worlds of Racism - Dehumanisation, Belonging, and the Normativity of European Whiteness*, eds. Philomena; Karen Farquharson Essed and Kathryn Pillay and Elisa Joy White. Palgrave Macmillan, 271-99.
17. Koekkoek, René; Anne-Isabelle Richard & Arthur Weststeijn. 2019. *The Dutch Empire between Ideas and Practice, 1600-2000*. Palgrave Macmillan.
18. Kreike, Emmanuel. 2012. "Genocide in the Kampongs? Dutch Nineteenth Century Colonial Warfare in Aceh, Sumatra." *Journal of Genocide Research* 14(3-4).
19. Krus, Patricia. 2008a. "Decolonisation in the Dutch Caribbean." In *A Historical Companion to Postcolonial Literatures – Continental Europe and Its Empires*, ed. Prem; Rajeev S. Patke & Lars Jensen Poddar. Edinburgh: Edinburgh University Press.
20. ———. 2008b. "Slavery and Abolition." In *A Historical Companion to Postcolonial Literatures – Continental Europe and Its Empires*, ed. Prem; Rajeev S. Patke and Lars Jensen Poddar. Edinburgh: Edinburgh University Press.
21. Luttikhuis, Bart & A. Dirk Mose. 2012. "Mass Violence and the End of the Dutch Colonial Empire in Indonesia." *Journal of Genocide Research* 14(3-4): 257-76.
22. Manuhutu, Wim. 1991. "Moluccans in the Netherlands: A Political Minority?" *L'émigration politique en Europe aux XIXe et XXe siècles*: 497-511.
23. Martone, Eric. 2008. "Counts of Orange." In *A Historical Companion to Postcolonial Literatures – Continental Europe and Its Empires*, ed.

- Prem; Rajeev S. Patke and Jens Larsen Poddar. Edinburgh: Edinburgh University Press.
24. NBTC; Netherlands Bureau for Tourism and Congresses. 2020. "Middelburg's Trading Legacy." *Holland.com*. <https://www.holland.com/global/tourism/destinations/provinces/zeeland/middelburg-in-the-dutch-gold-en-age.htm> (September 10, 2020).
  25. Oostindie, Gert. 2011. "Slave Resistance, Colour Lines, and the Impact of the French and Haitian Revolutions in Curaçao." In *Curaçao in the Age of Revolutions, 1795-1800*, ed. Wim & Gert Oostindie Klooster. Brill.
  26. ———. 2014. "Dutch Atlantic Decline during 'The Age of Revolutions.'" In *Dutch Atlantic Connections, 1680-1800: Linking Empires, Bridging Borders*, eds. Gert Oostindie and Jessica V. Roitman. Brill.
  27. Postma, Johannes. 1975. "The Dutch Slave Trade. A Quantitative Assessment." *Fait partie d'un numéro thématique : La traite des Noirs par l'Atlantique : nouvelles approches*: 232-44.
  28. Rutgers, Wim. 2008. "The Dutch in the Caribbean." In *A Historical Companion to Postcolonial Literatures – Continental Europe and Its Empires*, ed. Prem; Rajeev S. Patke & Lars Jensen Poddar. Edinburgh: Edinburgh University Press.
  29. Salverda, Reinier. 2008a. "Anthropology and Ethnography." In *A Historical Companion to Postcolonial Literatures – Continental Europe and Its Empires*, ed. Prem; Rajeev S. Patke and Lars Jensen Poddar. Edinburgh: Edinburgh University Press.
  30. ———. 2008b. "Creolisation and Creoleness." In *A Historical Companion to Postcolonial Literatures – Continental Europe and Its Empires*, ed. Prem; Rajeev S. Patke and Lars Jensen Poddar. Edinburgh: Edinburgh University Press.
  31. ———. 2008c. "Historiography." In *A Historical Companion to Postcolonial Literatures – Continental Europe and Its Empires*, ed. Prem; Rajeev S. Patke and Lars Jensen Poddar. Edinburgh: Edinburgh University Press.
  32. ———. 2008d. "Orientalism/Exoticism." In *A Historical Companion to Postcolonial Literatures – Continental Europe and Its Empires*, ed. Prem; Rajeev S. Patke & Lars Jensen Poddar. Edinburgh: Edinburgh University Press.
  33. Scagliola, S.; N. Vince. 2020. "Verkrachting Tijdens de Indonesische En Algerijnse Onafhankelijkheidsoorlogen. Motieven, Contexten En Politiek." *BMGN - Low Countries Historical Review* 135(2): 72-92.

34. Singh, Jerome Amir. 2008. "Project Coast: Eugenics in Apartheid South Africa." *Endeavour* 32(1).
35. Tasevski, Olivia. 2020. "The Dutch Are Uncomfortable With Being History's Villains, Not Victims." *Foreign Policy*. <https://foreignpolicy.com/2020/08/10/dutch-colonial-history-indonesia-villains-victims/>.
36. Vance Roitman, Jessica. 2017. "A Mass of Mestiezen, Castiezen, and Mulatten': Contending with Color in the Netherlands Antilles, 1750-1850." *Atlantic Studies*, 14(3): 399-417.
37. Weiner, Melissa F. 2014. "(E)Racing Slavery Racial Neoliberalism, Social Forgetting, and Scientific Colonialism in Dutch Primary School History Textbooks." *Du Bois Review* 11(2): 329-351.
38. Wekker, Gloria. 2016. *White Innocence - Paradoxes of Colonialism and Race*. Durham and London: Duke University Press.
39. Zeeuws Archief. 2015. "Slave Trade of the MCC." *Trans-Atlantic Slave Trade*. <https://www.zeeuwsarchief.nl/en/zeeland-stories/trans-atlantic-slave-trade/slave-trade-of-the-mcc/>.

Jelena Vićentić

**“Something of a dark spot” – Dutch colonialism
and the roots of modern capitalism and everyday racism**

The paper provides insight into expansion of the Dutch colonial empire and the methodologies of colonial governance, including trading with enslaved people for exploitation in the colonies of South America, Caribbean and Indonesia, indentured labor of the hundreds of thousands of ‘coolies’ from Asia, displaced for the purposes of plantation work, and the violent techniques of prevention of resistance and rebellion of the dispossessed. The wealth acquired through the colonial enterprise enabled achievement of prosperity in the ‘motherland’, while the ‘entrepreneurial spirit’ built into the foundations of the colonial empire presents a source of national pride. Implicitly or explicitly, racializing, and racist imagery constructed in the course of the colonial era and slavery uninterruptedly influences the production of knowledge. ‘European colonial grammar’ continuously at work, cleanses the perception of history and the presence from negative connotations (Gouda, 2000). Finally, erasure of race and racism as relevant societal factors leads to the opening of the possibility for self-identification of the Dutch as „small, but just, ethical nation; color-blind, thus free of racism; as being inherently on the moral and ethical high ground, thus a guiding light to other folks and nations.“ (Wekker, 2016: 2).

Key words: colonialism, slavery, decolonization, racism, coloniality.

Жан КАЗИМИР

Факултет друштвених наука

Државни Унверзитет Хаитија

(са француског превео Милош Спасовић)

Деколонијално тумачење историје народа Хаитија од 1697. до 1915.

Сажетак: Тумачење посебне историје хаићанског народа показује каква је његова држава, у каквим је односима са влашћу и какав је њен суверенитет. Народ, односно, нација у својој жељи да живи настаје крајем 18. века (Dussel, 2006). Тај народ се рађа са доласком великог броја људи који су се у то време искрцали из Африке и значајним бројем Креола који су уско повезани са њима. Голо насиље нагони ту разнолику скупину људи да се повинују правилима власника плантажа. Ти људи не чине једну хомогену целину, те стога морају да откривају и упознају једни друге како би учинили један заједнички напор за преживљавањем. Изоловани појединци почињу постепено да се групишу и формирају заједнице у оквиру којих се суочавају са наметнутим тешким животним условима и уче да их превазилазе. У овом процесу они успостављају норме и принципе солидарности са којима се нису упознали ни у Африци ни у Европи и на тај начин формирају нацију и народ. Стварају ентитете независне од колоније, суверене и аутономне, у конфликту са управом територија и плантажа за које су везани. Како би од њих направили робове, представници јавне и приватне власти морају најпре да обезбеде подршку метрополе на овај или онај начин. Они не представљају власт нације у настанку, не појављују се као одговор на јарам спољне силе. Колонизовани народ нема владу. Он има угњетаче.

Кључне речи: Хаити, Креолци, плантажа, Француска, солидарност.

Увод

Као датум настанка народа Хаитија може се сматрати свеопшта побуна у Северној равници 17. августа 1791. године. Држава коју овај народ потпомаже да стане на ноге постаје независна 1804. године. Током периода који започиње Петионовом владом (1807), учвршћује се након самоубиства Анрија Кристофа (1820), доживљава процват под Жефраровом владавином (1859), властодршци настоје да ту регију врате под француску управу. Али, широке народне масе настављају да теже аутономији након Десалиновог убиства, са Гомановим покретом, затим са Пике (*Piquet*) побуном предвођеном Акаом 1843. године, а та тежња још више долази до изражаја приликом полагања заклетве Силвена Салнава 1867. године. Од тог датума све до пада Нор Алексиса 1908. године, односно током процвата империјалистичког капитализма, саставни елементи државе - сеоско становништво, олигарси и Јавна управа – успостављају, са извесним успехом, облик владавине који одговара одликама и околностима њихове нације која плута непријатељским морем међуимперијалистичких борби.

Прободј хегемоније Сједињених Америчких Држава у 20. веку довео је до краја ривалства великих сила у региону. Они заузимају земљу 1915. године, уништавају напоре за институционализовање друштвеног дијалога и обнављање првобитне ситуације, наметнувши сувереном народу Јавну управу која стоји искључиво њима на услузи. Француска пре 1791. и САД после 1915. године намећу своју историју историји народа Хаитија. Између та два датума, народне снаге самостално одређују пут којим ће поћи и остају први и основни извор своје историје. Они уче да побеђују неприлике, да савладају своје окружење и да преговарају са влашћу.

Намењено пре свега читаоцима из земље а потом и читаоцима са Кариба, истраживање које представљам развија се са становишта хаитијанске промисли која гласи: *tout moun se moun*⁶⁵. Да бисмо се бавили националним суверенитетом, истраживање се може посматрати као резултат политичке последице која произилази из овог суштинског принципа по коме је суверен народ одговоран само себи, или на креолском *pèpsouvrengranmoun tèt-li*. Ови постулати фаворизују међуљудске односе и одбацују тврдње које имају за циљ да државу сместе у оквир једне наводно универзалне историје.

65 Сви смо људи

Сувереност појединца и заједнице

Продор Европе на Карибе одговара њеним потребама и циљевима. Велика царства одређују како треба искористити Нови свет. Са друге стране, на Карибима, људи граде свет како би задовољили своје потребе. Хаићанин настаје из борбе за ослобођење од политичког ауторитета и класа које настоје да га поседују (у буквалном смислу те речи). Зато он свој однос са њима сматра несрећом. Све док одржава ову несрећу и улаже све напоре у жељи да је преокрене, његова искуства и сећање на те борбе се једнолично понављају и гасе се, а да при том не успевају да промене конститутивну асиметричност тог односа: увек га “поједу” они који се хране његовим напорима за преживљавањем. У модерном колонијалном друштву његова злоупотребљена личност нема права на надоканду штете; он нема где да пронађе и добије обештећење, нити где да разговара и преговара – цивилизовано – са узрочницима његове несреће.

Особе које проживљавају такву ситуацију се називају несрећници (*malere*) (DeVastey, 1814). Несрећа о којој је реч је стабилан и нелогичан однос снага, који измиче њиховим делањима и који савладавају само срећом, тј. другом незгодом, овог пута повољном. Сећање на отмицу на афричком тлу и на поробљавање, заједно са уоченом крхкошћу наспрам колонијалног царства, захтева од њих паралелан и независан живот, потпуно заштићен од утицаја представника власти који су крајње непријатељски настројени према њима.

Ропство и они који га спроводе долазе из света који је ван домета Хаићана. Заробљеници могу да пониште тај погубни однос индивидуалним или колективним самоубиством, или да се заштите и бране како знају и умеју од злочина. Они могу да користе репресивни систем само да би поново постојали у вечитој несигурности и нестабилности. Уколико се поистовете са системом, постају Французи и престају да буду Хаићани. Перверзна природа колонијализма – несреће – не оставља други излаз његовим мученицима. Његова неизбежна и неконтролисана доминација их доводи у истрајно и продужено стање немилости и срамоте. Хаићани постају „презрени на свету“.

Трговина црначким становништвом доводи у Санто Доминго људе који ће лако бити претворени у робове мучењима и злостављањима. Колонијално друштво сматра да располаже средствима којима ће то ново црначко становништво натерати да поштује закон јачег, као што

то чини на острвима-плантажама већ од почетка 17. века. Побуњенике који ропство у потпуности и бескомпромисно одбацују то друштво тлачитеља проглашава дивљацима и без милости их прогони правдајући ово истим разлозима којима правдају и њихову отмицу.

Побуњеник (*marron*), главни архитекта отпора колонијализму (Madiou, 1847, ТП:322), искључен је из историје Француске на Хаитију. Тај непознати побуњеник би се пре могао назвати непризнатим побуњеником. Историја Санто Доминга обилује расправама између ројалиста и републиканаца, између оних који су ослобођени по закону (рођени пре 1791) и оних које је ослободила криза (после 1791), између црнаца и мулата и сличном проблематиком која не би могла да заинтересује народ који је сведен на ропство (DeVastey, 1814). Према званичним историјским чињеницама, насеље Санто Доминго настаје са стабилизацијом положаја колонијалних плантажера и плантажних друштава (Beckles, 1984). Креолизација придошлица се наводно одвија аутоматски, а државна служба према сопственој уобразиљи за трен ока асимилиује две трећине *Босала*⁶⁶, од којих се мноштво поробљених састоји.

Уз лоше односе са империјалном владом у позадини, заробљеници чине усмерене напоре да се преобрате у суверен народ и изграде своју модерност за себе. Од 1791. године, ово већинско становништво организује своју економију и друштво – своју контра-плантажу – а да притом не мора о томе да преговарај са властима. Обнављање њихове личности, оскрнављене трговином робљем и ропством, дело је друштвених односа које развијају још од времена овог концентрационог логора. Лепота и победа те обнове их усмеравају ка циљевима супротстављеним етосу плантаже и капитализма, који жртве трговине робљем не разумеју и не могу да разумеју. Још мање су у стању да деле моралне вредности капиталистичког система. Оно што могу да појме од начина живота који се намеће и опседа их са свих страна, приморава их да се удаље колико је год могуће и што је могуће брже.

Задовољавање потреба заједнице путем узајамно солидарних односа преовлађује над потребама личног богаћења и гомилања добара. Они започињу један комплексан сеоски живот који замењује механизам модерног агроиндустријског предузећа и фрагментацију земљишта

---

66 Босал, француски *Bossale* од шпанског *bozal*, новопристигли заробљеник, човек рођен у Африци и заробљен за рад на плантажи.

(Anglade, 1982); проширене породице, лакуи (*lakou*)⁶⁷ и сеоске заједнице преузимају функцију демографске обнове, долазећи на место које је у западној модерности заузимала трговина робљем. Од 1791. године, становништво коме је намењено ропство почиње да гради своје сеоско друштво и намеће суверенитет, супротно дејству и без управљања модерне колонијалне државе.

Контрадикторни суверенитет модерне колонијалне државе

Европска друштва под суверенитетом подразумевају једну суштински грађанску власт која се заснива на законима и на односу према праву. У Америци, а пре свега на Карибима, тај термин се првенствено употребљава када се говори о суверенитету над освојеним територијама. Одреднице које се односе на колонизоване субјекте присутне су у оној мери у којој не ремете колонизаторски дизајн. На империјалистичким језицима је постојање евентуалног суверена поред нових власника апсурдно, јер се супротставља њиховом освајачком праву и ономогућава управљање краљевским поседом. Поштовање његове имовине се у колонијама намеће као окосница јавног поретка.

У својим свакодневним борбама заробљеник непрестано указује на постојање логике другачије од краљеве, а самим тим и на постојање другачије моћи налик оној која одликује прве Французе који се настањују у Санто Домингу. Ти људи са маргине друштва метрополе: пирати и друмски разбојници, корсари, буканири, проститутке, хугеноти и други изгнаници попут Јевреја и Мавара, склањају се од краљевске свемоћи, када непокретна имовина, онаква каквом су је успоставиле велике комерцијалне компаније којима су поверени интереси круне, мења из корена њихове навике. Побуна првих становника претходи модерном јавном поретку колонијалног друштва. Они остављају у наслеђе свој језик, а са њим и сећања, потчињеним друштвеним слојевима који ће изградити колонију и независни Хаити.

⁶⁷ Креолска реч *лаку* (*lakou*) од француског *l'acour*, означава сеоску заједницу једне или више породица окупљених око једног централног дворишта.

Господари плантажа у Санто Домингу немају политичку моћ, а ни елан који се примећује на Малим Антилима, Барбадосу или Мартинику. Колонијална влада и бирократија, уз подршку трговинске политике увоза и извоза, остају средишњи елемент дисциплине потребне за експлоатацију радне снаге, док јавни ред поверавају *ослобођеним робовима*, унапређеним у управнике Бисера Антила.

Историја последње француске колоније на Карибима има успоне и падове, у зависности од тога да ли ратови у Европи олакшавају контролу над морима и учешће метрополе у економском развоју, или захтевају већу аутономију потчињених класа као што су ослобођени робови. Они се истичу у одржавању реда и у одбрани суверенитета Француске, тако да се власници плантажа хвале да поседују највећу, најбогатију, најнасељенију и најмирнију колонију у региону (Dubois, Geggus, 2006).

Али, у јеку превирања изазаваних Револуцијом 1789. године, велики власници плантажа се мало по мало повлаче са острва, а многи од њих се настањују у другим земљама у региону. Истовремено *креолски џлан-џажери* и *ослобођени робови*, свесни своје повећане политичке моћи, захтевају више привилегија, што Наполеон сматра крајње неприкладним. Први конзул им шаље експедициону војску која има задатак да поново врати на снагу поредак из времена пре Француске револуције. Ова политика доводи до побуне редовне колонијалне војске. Коалиција побуњених заробљеника и колонијалне војске сасекла је у корену експедиционе трупе. Одметнути војници, који су оформили „Индигену војску“, преузимају власт, и након што су убили вође побуњеника⁶⁸, они узурпирају име државе (Constitution de 1817).

Та влада која жели да буде призната као држава се показује као република власника-земљопоседника (Blancpain, 2003). Али, за разлику од колонијалних система карипског архипелага, ови самозвани земљопоседници нису у стању да потврде своја имовинска права до те мере да приморавају сиротињу да се прихвате земљишта на њиховим поседима. Они беспомоћно присуствују заузимању земље од стране побуњеника

---

68 Под побуњеницима подразумевам оно што традиционална историографија назива групацијама тзв. *marron*-а, а устаницима сектор колонијалне војске која се супротставила експедиционој војсци која је дошла из Француске.

и њиховом присвајању израза становник (*habitant*), дајући речи њено етимолошко значење⁶⁹.

Како би земљораднике (*cultivateurs*), како називају становништво, натерали да раде, влада би морала да рачуна на једну фантастичну репресивну силу која би могла бити само европска или уско повезана са европским царствима. Већина чак ни не оспорава такозвана имовинска права наводних наследника Француске. Све чешће потезање оружја у први план истиче мото: „Слобода или смрт“, на уштрб латиноамеричког поклича: „Земља и слобода“ (Castor, 1971: 142). Не зна се поуздано да ли мисле да земља може да буде предмет личног или заједничког присвајања, будући да ваздух, вода, ватра и остали елементи природе то нису.

Напоследку, капитал, знања и техника управљања плантажама као и покровитељство велеградске буржоазије недостају олигарсима који преживљавају ратове за независност. Они су приморани да се прилагоде моделу наполичарског рада који уништава производњу коју је требало да реактивира. Плантаже тропских извозних култура нестају са трговинске сцене земље, а са њима и Бисер Антила. Контрадикторни модерни и колонијални суверенитет који пропагира влада повиновао се суверенитету побуњеника, гласноговорника сувереног народа. Међународно окружење тог времена олакшава пољопривредни развој окренут унутрашњем тржишту.

Јавни ред и међународна заједница

Историју заробљеника причају колонизатори и ослобођени робови, они који су одговорни за трансформацију заробљеника у робове. У њиховим обраћањима на скуповима у метрополи, ови поробљивачи отворено показују презир и мржњу према несрећницима које немилосрдно експлоатишу (Julien Raimond, 1791). Притом, они воде рачуна да код њих не изазову гађење, о чему сведочи Де Васте (1814).

Након независности, званични говори не указују на чињеницу да је победа над Француском резултат уговореног брака са онима које су само деценију раније локални олигарси клеветали на сва уста. Ови олигарси прикривају чињеницу да се држава којом верују да управљају

69 На шпанском: *colono*, на енглеском: *settler*

рађа из савеза два друштвена слоја које се међусобно презиру. Они су свесни да као стари ослобођени робови чине водећу групу народа афричког порекла која се присилно креће ка нечему што они сматрају цивилизацијом. Они се не устежу да оправдају ропство, еманципацију коју сматрају да заслужују, као и колонијални систем у свој својој окрутности која у читавом народу изазива одбојност.

У 19. веку, држава гарантује територијални интегритет, а да се притом влада уопште и не ослања на мобилисану војску и полицију. Они стога нису у могућности да обезбеде коришћење земље у складу са својим декларисаним циљевима оживљавања садње извозних добара. Тај циљ је наведен у законским актима, написаним на језику колониста или тачније на језику привредних друштава и краљевог двора, у корист метрополе и у духу 17. века. Ни у једном тренутку влада не тврди да управља суверенитетом контра-плантажне, антиколонијалистичке и антирасистичке државе (Nector, 2006). Држава и влада делују у неспојивим логичким просторима.

Упркос њиховој декларисаној посвећености поправљању односа са западним силама, у она времена тријумфа империјализма, ови предводници су, вољно или невољно, доведени у ситуацију да у постојећој политичкој структури обезбеде доминантно место сеоским заједницама које су настањене на тој територији, међусобно повезане у пуној аутономији. Колонијална друштвена хијерархија подразумева само робове, земљораднике и побуњенике; сељаци не постоје у том простору који је створен да прими „велику културу“. Сељаштво, усредсређено на развој приватне сфере, повлачи ресурсе који су намењени за развој модерне колонијалне економије. У фагментисаном простору плантаже (Anglade, 1982), званичници немају намеру да изграђују односе између града и села налик на европске или латиноамеричке руралне просторе.

Као у најбољим данима колоније, хаићанске власти 19. века, дакле, не покушавају да организују и промовишу институције које помажу или управљају приватним животом становништва. Ово претходи плантажном систему историјски и логички, па тако није кодификовано ни уобличено у званичној форми. А чим је плантажна производња извозних сировина нестала из националног видокруга, приватни живот је еволуирао паралелно са јавним поретком, без било каквог интерференције са било које стране.

Много пре успостављања система плантажа, поредак у оквиру заједница се одвијао на креолском језику при чему се у највећој могућој

мери избегавало било какво сучељавање са владиним деловањем. Овај језик монополизује сферу приватног живота од 17. века. Он потискује француске провинцијалне дијалекте, и са масовним приливом афричких заробљеника тај језик постаје у потпуности језик свакодневне комуникације и своди утицај француског језика искључиво на област активности јавне управе. Број људи који се изражавају на француском језику се, по свему судећи, своди искључиво на неколицину бирократа и њихових породица.

Овај језик служи пре свега неколицини писмених људи из великих комерцијалних компанија за одржавање односа са метрополлом и међународном заједницом уопште. Чак се и међу већином великих земљопоседника приватни живот одвија према обрасцима поретка у заједници, једином простору у којем се пружају услуге које су им потребне, по Десалиновим сведочењима које је пренео Декуртил (1809: 281). Штавише, према Мадијуу, у то време није постојала разлика између обичаја градског и сеоског становништва (Мадију, В:107), такозваних франкофона и креолофона. У 19. веку, употреба француског језика, ограничена на контролисање кретања намирница добијених са сељачких фарми и на преговарање о њиховом пласману на међународно тржиште, резервисана је за неколицину бирократа и њихових породица.

Ипак, у 19. веку, током експанзије великих колонијалних царстава и хегемоније њиховог необузданог расизма, писмени људи и конституисане власти не усуђују се да износе на видело културне одлике које земљу приближавају нацијама које су мета империјализма. Док се локална национална култура развија без велике помпе, тај друштвени слој се све више понаша као елита и пренаглашава значај латинске културе за земљу. Ово се спроводи са намером да, у оној мери у којој је то могуће, странцима буду видљиви само сфера јавног живота и поретка.

Тај опортунистички боваризам служи интересима бирократа писара који живе од државне службе ишчекујући поновно покретање производње на колонијалним плантажама. Неписменост остатка становништва им обезбеђује релативну аутономију и хегемонију, без икаквог осујећења у спровођењу њихових интереса. Такође се ништа не предузима да се смањи неписменост, првенствено због недостатка правих франкофона или странаца ангажованих у ту сврху, а потом и због бескорисности тог језика у области материјалне производње.

Неизбежни народни суверенитет

1791. године природа колонијалне државе почиње да се мења. Њен суверенитет, који је дефинисан као имовинско право Француске, оспоравају супраничке силе што ослабљује државу и омогућава поробљенима да све отвореније дају израз свом отпору. Од овог датума почиње низ промена, док државна управа – влада – безуспешно покушава да исправи брод који тоне. Принудна еманципација *робова* није замишљена тако да неизоставно утиче на монопол над имовином, а ослобођени људи – пре него слободни – требало је да вечно остану заробљени оковима које им намећу велики земљопоседници.

Али у току последње деценије 18. века, услед смањења економских активности и престанка долажења нових Црнаца, киднаповани досељеник (који чини две трећине популације) као и креолски роб су, у складу са околностима, приморани да појачају продукцију и репродукцију своје личности и свог приватног живота. Допринос непокретне имовине и експлоатисања радне снаге економији земље се смањује, као и залихе које прате економске активности.

Радници реорганизују свој приватни живот по принципу производног модела који за циљ пре свега има задовољење њихових личних потреба (Debien, 1949. и 1974). Они настоје да избегну ограничења и препреке које се издвајају из нормативног оквира који је још увек био на снази пре 1791. године и развијају заматак сељаштва који ја више волим да називам „контра-плантажом“. Она се заснива на недељивој породичној имовини и на систему вредности који је окренут заштити заједнице и њеном умножавању. Непрестана производња робе која је својствена капиталистичком систему је непознаница у овом новом свету.

Како постају све лошији, радни односи својствени ропству не доводе до напретка у капиталистичком предузећу. У тренутку када роб преокреће однос снага који га повезује са газдом, он нема на уму развијање бољег облика подређености. Он замишља другачији начин живота, док власник плантаже одлази да улаже новац у неке друге крајеве, а „ослобођени слуга“ наставља да сања о оживљавању застареле пољопривреде коју не може поново да покрене.

Траба правити разлику између „еманципованог“ и „ослобођеног“ роба. Еманциповани роб је још увек слуга који поштује свог газду, а његова потчињеност је загарантована поседовањем имања које се не

може оспорити. Свечаност у Боа-Кајману и побуна која започиње уништавањем колонијалних добара су догађаји који се намећу на путу који води ка освајању слободе. То што колонијална управа грчевито настоји да добијену слободу извојевану тешком борбом преобрати у ослобађање или еманципацију не мења ништа.

Они који из овога покрета излазе као *ослобођени кризом* замењују ропство милитаризацијом пољопривреде, односно пољопривредним капорализмом од којег зависи њихов статус. Наполеон Бонапарта покушава да наметне стање какво је било пре 1791. и предлаже масакр побуњених робова и депортовање њихових тамничара, ослобођених робова, за које се сумња да су заведени лошим примером промовисања побуне. Извршење инструкција првог конзула навело је репресивне снаге колоније на побуну. Отуда и савез који је довео до отцепљења. Савез ослобођених робова и побуњеника се јавља као решење које није резултат било какве заједничке идеологије осим потребе да се избегне смртна опасност.

Ако Наполеонова војска нема довољно снаге да победи побуњеничку војску, бољи резултати се тешко могу очекивати од њеног изданка, умањене „Индигене војске“. Пораз оних који се баве производом извозних добара, било да је реч о Французима или ослобођеним робовима, једино се може објаснити обимом народног суверенитета. Не може се очекивати да они које је ослободио колонијални поредак то признају, а још мање институционализују и пренесу у правне текстове или у друштвену реалност. Сама помисао на контра-плантажу потпуно је дотукла метрополу, њене заплашене и ревносне поданике.

Неизбежно противљење побуњених заробљеника модерном, колонијалном пројекту плантажног друштва сматра се препреком на путу за добијање независности. Познати Црни Јакобинци сматрају да се сукоб решава чистком побуњеничких вођа који имају намеру да примењују „гвинејску традицију која се коси са свим цивилизацијским тековинама“ и представља сметњу плановима за стицање независности (Madiou II, 1847: 322; Ardouin T2, 1853: 361). Међутим, са или без побуњеничких вођа, ти традиционални системи представљају једини облик економије и друштва који су заступљени у 19. веку.

Независност Хаитија резултат је савеза из интереса између две супротстављене друштвене класе које се уједињују како би обезбедиле опстанак. Њихово привремено савезништво ни на који начин не мења

њихово непознавање међусобних потенцијала: једних који су од суштинског значаја за производњу материјалних добара и других неопходних за преговоре са колонијалним царствима који опседају са свих страна њихову државу и владу.

Почев од 1817. године, када Енглеска забрањује трговину црним робљем, судбина традиционалних плантажа у карипској области је запечаћена. Неспособности хаићанске владе да се наметне новоослобођенима, додаје се неефикасност класичне плантаже у 19. веку – веку индустријског развоја и империјалистичког капитализма. Вође Индигене војске немају средстава да измене начин вођења политике. Њихове услуге одржавања колонијалног реда нису више потребне. Сам геополитички положај земље привлачи царства која која немају колоније у региону, на шта њихови претходници не гледају благонаклоно. Хаићанско сељаштво искоришћава њихово посредовање које штити независност државе и омогућује продор на међународно тржиште.

Два сећања се упоредо развијају, а да се притом међусобно не ометају. Заговорници пропалог поретка не могу себи да приуште материјализацију својих хирова. Постепено их упија нов начин живота који подстиче растуће сеоско друштво. Стари заробљеници постају становници; њихов језик, знања, обичаји, духовност одликују све више начин живота како одмиче 19. век.

Та два друштвена елемента су приморана да споразумно живе у савезу из интереса. Олигарси, који и даље држе монопол над државном службом, настављају да одржавају односе са спољним светом. Али, без чврстих економских основа, они не могу да одговоре на друштвене потребе које захтева свакодневни живот. Управо отуда и важност *ивинејске традиције*. У сваком случају, у то време империјализма и расизма који буја, олигарси трубе на сав глас да су они највећи западњаци од свих Африканаца. Њима не одговара да навуку на себе гнев Гобиноових следбеника.

Код олигарха, као и код читавог хаићанског народа, поштовање локалне традиције и обичаја припада приватном животу. Хаићанско друштво живи тако током читавог 19. века у неизбежном суживоту и толеранцији. На Карибима, плантажна колонијална држава која је успостављена захваљујући трговини црним робљем не може више у 19. веку да репродукује своје становништво. Хаити све више привлачи становнике околних острва која живе у великом сиромаштву.

Закључак: суверени народ без владе

Суверени народ остаје неприметан на Хаитију, уколико их заменимо за владу и државу као што то жели колонијализам и устав из 1807. године у члану 6. Суверенитет се у колонијама пре свега односи на велепоседнике, а не на колонизовани народ. Суверенитет није мерило којим се може мерити њихова моћ деловања. Нарочито уколико немају поимање власништва над земљом, ваздухом, водом и ватром.

Тек када се схвати да је Хаићанска револуција у ствари трансформација експлоатишуће колоније у друштво које се заснива на структурама насеобина, могу се кодификовати облици учешћа сувереног народа у преговорима са олигарсима и органима власти. Структуре острвских насеобина цветају и намећу се у току деценије која претходи 1804. години. Оне се развијају без значајнијих ограничења након овог датума.

Рашчлањени на мноштво несрећних појединаца и прогоњени без разлога, Хаићани су народ који је настао склапањем солидарних односа. Њихов раскид са Западом је питање опстанка, а не питање услова за опстанак. Они се боре да не би нестали, како би очували сећање на њихове свакодневне победе над неоправданим невољама. Они су остварили две одвојене победе: с једне стране победу структурисаних заједница заснованих на односима солидарности и узајамности, а с друге стране победу ослобођених робова која се заснива на предузимању опортунистичких тежњи у оквиру колонијалног система.

Од 1791. године, род и породица, као стожер и примарно језгро друштва, се постепено дефинишу у потлаченој култури и у систему контра-плантаже који са променама цвета. Процват свакодневног живота даје смисао постојању. Олигарси, стари ослобођени робови, одржавају крхку слободу под окриљем државних служби, далеко од пољопривредне производње. Па ипак, као и целокупно становништво у заточеништву, они благостање дефинишу као управљање приватним животом, док су успеси на радном месту секундарни.

Будући да стеге које се намећу народу намењеном за ропство проистичу из јавног живота и његове интеграције у међународну заједницу, представници тог народа са својим потомцима не могу да подрже колонијалистичке принципе који њих усмеравају. Народ покушава да их игнорише и настоји да их избегава кад год је то могуће. Ове две димензије: јавни живот и његови односи са међународном заједницом,

као и приватни живот који проистиче из сеоског друштва, рефлектују специфичан систем вредности, независно од чињенице да његови носиоци, нарочито у градској средини и међу олигарсима, могу да буду исте особе.

Од убиства Силвена Салнава 1870. године до пада Нор Алексиса 1908. године, стабилизује се однос између олигарха и сувереног народа. Тај однос одаје утисак потпуног одсуства контроле и упућује на једну хаићанску изреку која гласи: *Иди својим путем, а ја ћу својим; не сметам ти, не сметај ми (Fè chimen w, m ap fè pa m ; M pa detounen w, pa detounen m)*. Овај однос се заснива на чињеници која се провлачи кроз још једну изреку: *Миш и мачка су обавештени, бачва остаје нетакнута (sourit konnen, chat konnen, barik mantèg-la rete la)*.

О праву на постојање различитих социјалних ентитета или класа се не може преговарати. Не видим како би се од Сан-Сусија или Ламур Деранса могло тражити да постану Креоли, или од Кристофа и Петитјона да постану Босали. Са становишта државе, односно савеза који води независности, наш начин преживљавања у околностима које нас превазилазе је једина тема о којој се може дискутовати, с обзиром на нашу изворну слабост и крхкост. Није реч о спајању или интегрисању у доминантни систем, већ само о томе како избећи да нас тај систем не уништи.

Олигарси и народне масе коегзистирају у потпуном непознавању и презирању међусобних врлина, и нестрпљиво ишчекују да влада предузме мере како би се попунила празнина на којој се заснивају; а влада је ништа друго до закржљали изданак империјалистичке власти. Она је део нашег друштвеног уговора и није у могућности да реши тај недостатак. Тај уговор подразумева међусобно избегавање које може трајати бесконачно, а влада има улогу да одуговлачи захтеве које јој поставља народ, али не и да их испуни.

Са друге стране, како је усавршио одржавање привида још од времена ропства, народ спроводи јединствени облик економије и грађанског друштва који га обухвата у целини. Народ препушта олигарсима евентуалне преговоре са међународном заједницом и њиховим тржиштем. У 21. веку, све је теже остати Хаићанин, пошто је међународна заједница организована тако, да сваког дана, са све више похлепе асимилује велики део ослобођених робова. Али, изворно ми нисмо били Хаићани, нити смо изабрали да то будемо. Како бисмо превазишли

своју изолованост и слабост, морали смо да оформимо солидарне групе пације, сеоске заједнице, а потом и нацију. Свакодневно гажени од наших наводних добротвора, цивилизатора и пријатеља, морали смо у једном тренутку да покажемо присуство на политичкој сцени.

Нисмо настали сваљивањем кривице само на Француску, него мерећи се према модерном, колонијалном свету у целости. Наш суверенитет није датост, није чињеница која постоји као таква. Ми смо је освојили. Можда је суверенитет право које треба да се поштује, али, што се нас тиче, он остаје подвиг који непрестано треба да се усавршава.

Наша земља живи своја модерна времена. Хаићански модернизам је спој олигархије и сувереног народа, односно дијалог глувих. Искуство нас учи да *Mondye bay chenyoumaliydèyè tèt-li pou li pa ka niche-70*. Рана – колонијализам и колонијално управљање – не дефинише пса; она је, сасвим једноставно, недаћа. Можда је недаћа и велика, али ипак је секундарна. Ствара нелагоду, али не показује пут који треба пратити.

---

70 Бог псу подари рану на потиљку, како не би могао да је лиже.

Литература

1. Anglade, Georges, Atlas Critique d'Haïti, Montréal, Groupe d'Études et de Recherches Critiques d'Espace et Centre de Recherches Caraïbes de l'Université de Montréal, 1982.
2. Beckles, Hilary (1984): *Black Rebellion in Barbados, The Struggle Against Slavery, 1627-1838*, Bridgetown: Antilles Publications.
3. Blancpain, François (2003): *La Condition des Paysans Haïtiens, du Code noir aux Codes ruraux*, Paris: Karthala, 2003.
4. Castor, Suzy (1971): *La Ocupación Norteamericana de Haití y sus consecuencias*, México: Siglo XXI Editores.
5. Debien, Gabriel, « Aux origines de l'abolition de l'esclavage », in Revue d'histoire des colonies, tome 36, nos 127-128, troisièmes et quatrièmes trimestres 1949, pp. 348-423.
6. Debien, Gabriel, Les Esclaves aux Antilles Françaises (XVIIe-XVIIIe Siècles), Basse-Terre, Fort de France, Société d'Histoire de la Guadeloupe, Société d'Histoire de la Martinique, 1974.
7. Dubois, Laurent and Garrigus, John D. (2006): *Slave Revolution in the Caribbean, 1789-1804, A Brief History with Documents*, Boston, New York, Bedford:St. Martins.
8. Dussel, Enrique, 20 Tesis de Política, (versión electrónica) 2006.
9. Hector, Michel, « Réflexion sur les particularités de la Révolution haïtienne », in La Révolution et l'Indépendance Haïtiennes : Autour du Bicentenaire de 1804, Histoire et Mémoire, Actes du 36e Colloque de l'Association des Historiens de la Caraïbe, Barbade, mai 2004, Bulletin de la Société d'Histoire de la Guadeloupe, Numéro spécial, Novembre 2006, p. 7-13).
10. Julien Raymond (1791): Réponse aux Considérations de M. Moreau, dit Saint-Méry, Député à l'Assemblée Nationale, sur les Colonies; Paris Imprimerie du Patriote Français.
11. M. E. Descourtilz, Voyages d'un Naturaliste, et ses observations, Tome troisième, Paris, Dufart, père, Libraire- Éd., 1809).
12. Madiou, Thomas (1847): *Histoire d'Haïti, Tome II*, Port-au-Prince: Imprimerie Jh. Courtois.
13. Madiou, Thomas (1847): *Histoire d'Haïti, Tome V*, Port-au-Prince, Éditions Henri Deschamps, 1988

14. Manigat, Leslie, *Éventail d'Histoire Vivante d'Haiti, Des préludes à la Révolution de Saint Domingue jusqu'à nos jours (1789-1999), Une Contribution à « la Nouvelle Histoire » Haïtienne*, Port-au-Prince, Collection du CHUDAC, 2001.

Jean Casimir

Non-colonial Interpretation of the History of the Haiti People From 1697 to 1915

The interpretation of the special history of the Haitian people describes their state, it shows its relations with the government and what is the sovereignty of that state. The people, that is, the nation in its desire to live, emerged at the end of the 18th century (Dussel, 2006). These people are born with the arrival of a large number of people who landed from Africa at that time and a significant number of Creoles who are closely connected with them. Naked violence forces this diverse group of people to obey the rules of plantation owners. These people do not form one homogeneous group and therefore have to discover and get to know each other in order to make one joint effort to survive. Little by little, these lonely individuals are beginning to group themselves into communities that face difficult living conditions together they learn to overcome them. In the process, they establish norms and principles of solidarity that they were not acquainted with in Africa or Europe, and thus form a nation. They create completely independent communities that are different from the colony and that maintain only conflicting relations with the government and the landowners on whose estates they are limited. In order to enslave them, representatives of public and private authorities must first secure, in one way or another, the support of the metropolis. They do not represent the people's government in the process of formation that is developing precisely because they are enslaved by unknown force from outside. The colonized people have no power. They have oppressors.

Key words: Haiti, Creoles, plantation, France, solidarity.

Јелена ВИЋЕНТИЋ

докторанд Факултета политичких наука,
Универзитет у Београду

„Незамисливи“ колонијализам и његови одједи – нордијске државе у колонијалном подухвату

Сажетак: Колонијална прошлост Данске, Норвешке, Шведске и Финске чини се неспојивом са популарним виђењима нордијског региона као упоришта државе благостања, демократских вредности и људских права, егалитаризма и мултикултуралности. У раду ће бити представљена кратка историја нордијског колонијализма, а затим и спона између колонијалне прошлости и савремене развојне делатности. Деколонијално читање историјских наратива „беневоолентног“ или „недужног колонијализма“ и данашњих политика и пракси развојне помоћи омогућава увид у континуирано присуство колонијално-хијерархијских представа као интегралног дела нордијског културног архива. Овај рад ће представити искорак који је неколицина нордијских научника – историчара, антрополога и социолога – последњих деценија учинила у примени постколонијалног и деколонијалног приступа на нордијски историјски и друштвени контекст.

Кључне речи: колонијализам, колонијалност, индигени народи, ропство, Нордијски регион.

Увод

Државе Севера Европе и у време глобалне кризе демократије и повлачења социјалне државе настављају да наступају као шампиони људских права и развојне помоћи, наизглед постојани у мисији ширења

демократских вредности, владавине права, егалитаризма и мултикултуралности. Нордијска 'изузетност', популарно схваћена као комбинација лутеранске етике, способности за опстанак у условима сурове нордијске климе и специфичних културних вредности, прећутно или експлицитно, и поред инхерентне стереотипије, често је објашњење за истрајност нордијских држава⁷¹.

Док мигрантска криза изнова отвара недовршена колонијална поглавља историје држава Западне Европе, нордијски север као да је „незамислив“ у колонијалном контексту (Fur, 2013: 18). Ипак, Данска, Шведска, Норвешка, па и Финска носе терет колонијалног наслеђа које није нимало 'изузетно': окарактерисано је насиљем, експлоатацијом и дехуманизацијом у једнакој мери као и други колонијални подухвати. Расистичка заоставштина колонијализма се негира и брише, а појаве попут масакра на острву Утеја у јавности се третирају као аномалије у друштвима иначе неспојивим са расизмом (Seierstad, 2014). Инциденти као што су напад на Ал-Нур џамију у Беруму (Норвешка), спаљивање џамије у граду Еребро или напади у школи у Тролхетану (Шведска) у медијима се представљају у поређењу са другим „далеко горим“, „највећим“ или „учесталијим“ инцидентима у државама „које се заправо носе са проблемом“ верске нетолеранције или расизма (Bondesson, 2015; Elster, 2019).

Развојни ангажман на тзв. Глобалном Југу је још један упечатљив моменат и елемент релевантан за анализу: нордијске државе су 'брендиране' као идеалистички миротворци и дарежљиви донатори. Преовлађујући део данашњих истраживања и уз уважавање историјских чињеница колонијализма, ипак занемарује директан утицај колонијалних фантазија – и реалности – на развојни дискурс (Jensen, 2018: 105). Развојно-индустријски комплекс је значајан за одржање политичке стабилности и грађанских елита, у исто време указујући на не тако очигледне, али ипак присутне континуитете у односу на колонијалну прошлост у Африци, Азији и Америци. Истовремено, хуманитарно-развојни ангажман невидљивим чини колонијални третман над Сами народима, индиגעном

---

71 У раду ће бити размотрено колонијално наслеђе које укључује данашње државе Норвешку, Шведску, Данску и Финску. Појам 'нордијски регион' (*Norden*), иако не сасвим адекватан, коришћен је као историјско-географска одредница наместо појмова Скандинавија или Феноскандија. У савременој употреби појам подразумева и територије некадашњих и садашњих колонија Исланда, Гренланда и Фарских острва.

популацијом Севера на просторима Шведске, Норвешке и Финске, док даје хуманији привид непрекинутом колонијалном ангажману Данске на територијама Гренланда и Фарских острва.

У овом раду ћемо се осврнути на колонијалну прошлост нордијских држава, а затим указати на везу између некадашњег колонијалног деловања и савременог развојног ангажмана уз сажети увид у порекло расистичких представа које и данас обликују свест о онима који су схваћени као „други“. Примена деколонијалног читања у анализи историјских наратива колонијалне прошлости, а затим и споне између колонијалне прошлости и развојне делатности, омогућава увид у континуирано присуство колонијалних – и расистичких – представа као интегралног дела нордијског културног архива. Норвешка, Шведска и Финска, као Холандија или Данска бирају позицију „беле невиности“, начина постојања или жељеног стања свести где се прибегава безбедности позиције не-знања и одсуства жеље да се зна, при чему се ојачава структурни расизам и структурно насиље (Wekker, 2016). Овај текст се надовезује на искорак који је неколицина нордијских научника – историчара, антрополога и социолога – последњих деценија учинила у примени постколонијалног и деколонијалног приступа на нордијски историјски и друштвени контекст (Kjerland, 2014; Lien, 2011; Loftsdóttir, 2012; Keskinen, 2009; Höglund and Andersson Burnett, 2019).

Народи Севера и њихов допринос колонијалном пројекту

Нордијске земље, и поред разлика по питању трајања и развоја државности, у колонијалном контексту треба посматрати и анализирати збирно, што због преклапања у територијалном и државном статусу, што због заједничких економских и верских иницијатива. Коначно, овде ће бити представљено заједничко и продужено учешће нордијских актера у различитим колонијалним подухватима.

Данска и Норвешка се крајем XIV века спајају у унију два краљевства⁷². Нешто касније са Шведском улазе у Калмарску унију (1397-1523),

---

⁷² Спајају се у време краља Олава IV Хоконсона 1380. године, а под владавином регенткиње-краљице Маргарете I, која је идејни творац Калмарске уније.

која укључује придружене територије под норвешком контролом Исланд, Фарска острва и Гренланд, финске територије под шведском контролом⁷³, и грофовије на острвима Шетланд и Оркни (SNL, 2020). Са јачањем Шведске и отпором данској надмоћи, унија престаје да постоји, при чему долази до промене статуса Норвешке, која постаје провинција интегрисана у дански државни систем. Ипак, модели владавине, статус Норвешке и степен норвешког утицаја под данском управом у периоду 1537-1814, временом варирају (Weidling, 2019).

Данска од XVII века поред територија преузетих од Норвешке (Исланда, Фарских острва, Гренланда), долази у посед острва Сент Томас (1672.), Сент Џон (1718.) и Сент Крој (1733.) у Карибима, као и територија у Индији (Транкебар на југоисточној обали 1620. године и Сермапореу Бенгалу 1755.) и данашњој Гани (Златна обала, од 1658.) (Gøbel, 2016). Гренланд и Фарска острва и данас чине део територије Данске и поседују ограничену аутономију, док се Гренланд и даље носи са заоставштином колонијалне управе. Данска парадоксално и даље негира негативне последице колонијалне прошлости. Како Ипсен примећује, историјски увиди у ово раздобље, ропство на карипским плантажама третирају као егзотику и бенигни део данске прошлости, а јавни дискурс испољава носталгију према некадашњим колонијама у Индији или Карибима као 'изгубљеном рају' (Ipsen, 2009: 11). Податак да је Данска озваничила укидање трговине робљем 1803. године, користи се као потврда данског „хуманитарног духа“ (Ipsen, 2009; Naum, 2013).

Прекоморске колоније у којима се одржава плантажна производња заснована на поробљавању и принудном раду Африканаца су једнако део данско-норвешке и шведске историје. Три земље узимају учешће у трговинској размени у Западној Африци, где је у почетку у питању злато, а затим трговина робљем. У овом економском подувату су учешће имали бројни дански и шведски владари и трговци из свих нордијских крајева. Шведска у Северној Америци оснива Нову Шведску 1638. године за потребе трговинске размене, а једна од функција колоније Сент Бартелеми (1784-1848) је трговина робљем (Ipsen, 2009). Ренбек кроз анализу шведске трговине шећером указује да шведска трговина у значајној мери профитира од европске потражње за колонијалним

---

73 Швеђани се шире на Оланд и западне пределе Финске са Туркуом као центром још од XII и XIII века.

производима, тако да фокус усмерава на пословна улагања у колонијама пре него на проширивање колонијалних територија, које повлаче додатне трошкове. Тиме постаје интегрални део колонијалне економије (Broberg, 2019; Rönnbäck, 2007).

О спонама са европским колонијалним подухватима сведочи оснивање Данске источноиндијске компаније 1616. године. Замишљена је по узору на холандску Источноиндијску компанију, па тако и управа бива делом поверена холандским стручњацима. Холандске банке дају финансијски подстицај плантажама у данским Западноиндијским острвима, а холандска улагања подржавају Шведску афричку компанију, Јужну компанију и Компанију Нова Шведска у Америци (Ipsen, 2009).

Учешће Уније Шведске и Норвешке на Берлинској конференцији (1884-1885) сведочи о колонијалним амбицијама, али и о значају који нордијски актери имају у међународном промету колонијалне робе (Angell, 2015). Документована је жеља да се максимизују могућности сарадње у колонијама без провоцирања европских сила („ми као сила другог или трећег реда“) и ојачају везе са Немачком (Мако, 2014: 511). О Берлинској конференцији и исходима нордијска штампа извештава као о „братској и мирољубивој сарадњи међу европским нацијама“ (Мако, 2014: 512).⁷⁴ О продуженим колонијалним амбицијама сведочи каснији захтев Норвешке да за претрпљену штету у Првом светском рату добије компензацију у виду колоније на тлу данашње Танзаније.

Атлантска троугаона трговина – Златна обала, Антили, Скандинавија

Данско-норвешко учешће у трговини робљем, иако нешто мањег обима у поређењу са другим колонијалним државама, како историчари истичу, ипак не представља изузетак: руте, методе, услови трговине, роба коришћена за размену на Златној обали (данашња Гана), дужина транспорта, смртност током транспорта робова у колоније, као и услови живота преживелих робова у колонијама данских Западноиндијских

⁷⁴ У прилог тези о континуитетима: колонијалне интересе Шведско-норвешке државена Берлинској конференцији заступа дипломата (касније премијер) Јилис Билт (*Gillis Bildt*), иначе чукундеда Карла Билта, првог високог представника за БиХ.

острва⁷⁵ (*Dansk Vestindien*, данашња Девичанска острва) исти су као и код других европских колонијалних држава (Gøbel, 2016).

Од средине XVII века до почетка XIX века Данско-норвешка краљевина са својом ратном и трговачком морнарицом учествује у трговини робљем⁷⁶. Чак и трговина која се обавља у азијским колонијама, поред текстила и зачина укључује и робље. Ипак, трговина људима постаје један од главних видова размене након установљавања краљевских испостава на Златној обали шездесетих година XVII века, где у почетку злато и слоновача имају значајан удео, док на прелазу векова заробљени Африканци постају главна роба. Према Данском државном архиву, 1760. године зеландски бискуп се залаже за трговину људским бићима (Rigsarkivet, 2017b). Изграђују се утврђене насеобине Каролусборг, Фредриксборг и најдуготрајнија, Кристијанборг, као централе трговинске делатности. Током XVII века се изграђује и низ мањих утврђења ближих току Волте. Гебел помиње и стално присуство мањих пловила која покривају различите делове обале и преузимају мањи број заробљених мушкараца, жена и деце, које затим пребацују у централе ради даљег транспорта (Gøbel, 2016). Данско-норвешка трговина поробљеним становништвом Африке 1780. године достиже више од 10% укупног извоза са Златне обале (Gøbel, 2016: 5). Према државном архиву, 120.000 људи је поробљено и одведено у америчке колоније бродовима под данском заставом (Rigsarkivet, 2017b). Приликом транспорта поробљених, који је трајао и до три месеца, према државном архиву 16% је умирало од болести, дехидрације или самоубиства услед неподношљивих услова на бродовима⁷⁷.

Западноиндијска острва Сент Томас (1672) и Сент Џон (1718) у власништво узима Западноиндијско-гвинејска компанија (*Vestindisk-guineisk Kompagni*), а Сент Крој (1733) купује од Француске. Касније острва доспевају под директну управу краља. Норвешке трговачке елите узимају учешће у овом пројекту напоредо са данским (Lien, 2011; Loftsdóttir, 2012). Данско-норвешка држава спроводи нехуману праксу

75 Код нас је уобичајена употреба назива Антили (у овом случају Дански Антили).

76 У периоду 1650-1803. данско-норвешка морнарица представља четврту по величини у Европи (Gøbel, 2016).

77 „Највећа смртност од 45% забележена је на броду Акра 1781. године. ... Неки од бродова су нестајали без трага током пловидбе, па би тако и сви на бродовима преминули.“ (Rigsarkivet, 2017d)

троугаоне тровине на исти начин као и остале колонијалне државе. Са Златне обале одводе заточено афричко становништво у америчке колоније, одакле се затим шећер произведен на плантажама превози у Копенхаген. Плантажна производња је доносила изузетан профит, јер није подразумевала никаква значајна инфраструктурна улагања (Rönnbäck, 2007). У другој половини XVIII века трговина шећером представља одлучујући фактор у урбанизацији и развоју града Копенхагена, а извоз шећера чини 90% нето вредности целокупног индустријског извоза (Ipsen, 2016). Једини је изазов, како Гебел истиче, чињеница да је смртност међу поробљеном популацијом која на плантажама ради увек већа од прираштаја, што је захтевало стални принос нових поробљених радника за плантаже (Gøbel, 2016). Поробљено становништво је живело у условима непрекидног принудног рада, ригорозног кажњавања, апсолутне обесправљености, болести проузрокованих нехигијеном и пренасељеношћу принудног смештаја, инвалидитета проузрокованог болестима и повредама на раду. Сурове околности рада на плантажама шећерне трске су често доводиле до смрти или ампутација. Смртност међу децом узраста до пет година је прелазила 40%. Старија популација је умирала од туберкулозе, богиња и инфекција услед повреда на раду. Болести су се приписивале предиспозицијама афричке популације, мада су, примера ради, европски колонисти ипак користили друге изворе пијаће воде и живели у другачијим условима који су омогућавали одређене видове превенције и хигијене (Rigsarkivet, 2017e).

Национална забрана трговине робљем доноси се краљевским едиктом 1792. године, али са одложеним дејством на период од десет година (са ступањем на снагу 1803. године). Податак државног архива указује на то да се, парадоксално, у међупериоду популација поробљених интензивираним увозом повећала са 28.000 на 36.000 људи (Rigsarkivet, 2017b). Првобитна намера је била да се ропство забрани касније, опет уз одложено дејство, како би се регулисало питање компензација власницима плантажа. Ипак, 1848. године, гувернер фон Шолтен доноси одлуку о укидању ропства како би зауставио побуну⁷⁸. И поред „разумних мера“

---

78 Покушаји побуне нису били ретки, упркос нечовечним казнама. Покушај из 1759. је решен на следећи начин: „Тринаестиорица су погубљени варварским методама. Неки су затворени у мале гвоздене кавезе и остављени да након неколико дана на усијаном сунцу умру. Други су мучени ужареним кљештима, а затим живи спаљени или обеше-

које Данска већ 1853. године предузима како би обештетила власнике плантажа – власницима су исплаћене компензације у износу од 50 долара по човеку – они нису задовољни. Радници новим прописима остају везани за плантажу и имају фиксну плату, која остаје номинално право. Животна ситуација људи присилно настањених у острвским колонијама не постаје ништа боља. Напротив, записи о побуни 1878. године (*Fireburn*) сведоче о погоршању услова рада и живота плантажних радника и њиховом апсолутном израбљивању у периоду након укидања ропства⁷⁹.

Занимљиво је да чувени аутор бајки Ханс Кристијан Андерсен остварује изузетан позоришни успех у Копенхагену драмом „Мулат“, чија је радња смештена у контекст плантажа Антила (Andersen, 1840). Неки од теоретичара драму анализирају у светлу тадашњег аболиционистичког покрета, као израз прогресивних друштвених тежњи укидања расне разлике кроз мешовите бракове, образовање и неговање „племенитих“ врлина. Ипсен, међутим, подробнијом анализом открива изразе колонијалне „нервозе“, бојазни од иминентног насилног отпора столећима злостављаних популација које су својим изнуђеним радом креирале благостање и висок цивилизацијски стандард метрополе (Ipsen, 2016: 132). Јунака драме, Хорација, који је расно мешовитог порекла, писац представља као изузетну личност, оплемењену европским духом и образовањем, док популацију радника на плантажи приказује кроз лик побуњеника Палема, оличење „животињске“ физичке и сексуалне снаге и претњу (Ibid, 135). На крају приче Хорацио спас проналази у одбацивању побуне и браку са Европљанком. Државни архив из овог периода указује, међутим, да потомци мешовитих бракова Данаца и афричких жена Златне обале и поред европског протестантског образовања, материјалног статуса и лојалности данској круни, ипак нису сматрани држављанима, нити способним за обављање државне службе у колонијама, а право на наследство им је доследно оспоравано (Ipsen, 2016: 146). Романтична комбинација беле Европљанке и црног

ни наглавачке, да би затим били угушени. Два главна виновника су изломљена и остављена на точку, где су живели још, први два сата, а други дванаест.“ (Rigsarkivet, 2017a)

⁷⁹ Тек након ове побуне се третман радника донекле поправља. Догађај је значајан за становништво Девичанских острва, а три предводнице побуне познате као Квин Мери, Квин Агнес и Квин Матилда, (*Mary Thomas, Axeline Elizabeth Salomon, Mathilda McBean*) слављене су као националне хероине (Arbejdermuseet; Rigsarkivet, 2017c).

радника приказана у Андерсеновој драми о животу колонија, међутим, сматрана је скрнављењем (Ipsen, 2016).

Историја званичног данско-норвешког колонијализма у Антилима завршава се 1917. године. Након првог референдума у данској историји, на коме су грађани имали право да се изјасне за или против продаје – наиме, сви сем становиштва колонија – одлучено је да се данска Западноиндијска острва продају САД за 25 милиона долара и признање данског права на Гренланд⁸⁰.

Слободна држава Конго

Колонијална администрација краља Леополда II регрутовала је најамнике за најразличитије задатке из земаља које немају превише видљив колонијални ангажман. Значајан број њих ангажован је из Данске, Финске, Норвешке, Шведске, па је у периоду 1885-1930, око две хиљаде њих боравило у Конгу. Неки аутори сматрају да без нордијских помораца продирање рекама у унутрашњост и освајање територија Конга не би било могуће (Morel and Morgenstierne, 2002). О овоме и данас сведочи присуство путописа, уметничких предмета из Конга, приватних и музејских колекција у различитим деловима Нордијског региона (Wæhle, 2015).

Архив Института за емиграцију у Шведској садржи бројна обраћања младих Швеђана упућена Конзулату Конга у периоду 1895-1906, а са молбом да приступе војсци Слободне државе Конго. Анализа кореспонденције открива да су младићи, углавном узраста између 20 и 30 година и преовлађујуће више или грађанске класе, већ војно обучени, али без искуства службе. Главна мотивација им је могућност богаћења и стицања искуства – којеим је у матичној држави ускраћено, као и могућности за даље напредовање у каријери (Svensson, 2014: 35). Авантуристички пориви долазе тек иза економске добити, напредовања у каријери и побољшања друштвеног статуса. Свенсон из статистика закључује да учешће представника виших слојева друштва може да се схвати као директно укључење шведске државе у империјалистичке

80 Страница Института за историју и класичне студије Универзитета у Орхусу садржи узорке пропагандног материјала израђеног за потребе референдума (Danmarkshistorien.dk, 2018).

токове и допринос изградњи Слободне државе Конго (Svensson, 2014). Увид у састав *La Force Publique*, открива да су Швеђани чинили најбројнију групу најамника одмах након Белгијанаца и Италијана (Tell, 2005). Документовано је да је на стотине нордијских истраживача било ангажовано од стране белгијског краља Леополда за потребе истраживања и израде карти слива реке Конго⁸¹ (Ipsen and Fur, 2009; Grzechnik, 2017). Акселсон (*Axelsson*) у писаним изворима – дневницима мисионара и војника – идентификује расистичке представе и идеје као доминантне. Индигено становништво се сматра „полу-људима“, а приписује му се заостајање у интелектуалном развоју. Стога се примења насиља, како Акселсон помиње – редовна употреба бича – сматра природном и примереном ради одржавања дисциплине (Svensson, 2014: 17). Како Моргенстјерне појашњава у прерађеном издању Мореловог класичног дела, не можемо знати да ли су нордијски актери у Конгу лично убијали, али на основу расположивог материјала извесно је да су наређења о убиствима и злостављањима домаћег становништва издавали (Morel and Morgenstierne, 2002).

Нису сви историјски осврти на нордијски колонијални ангажман у Конгу једнако критички. Примера ради, књига „Сунце и смрт – Норвежани у Конгу краља Леополда“, анализира Слободну Државу Конго као један од најсуровијих подухвата у историји и поставља питање да ли су норвешки колонисти у овом контексту уопште могли да се поставе као „случајни посматрачи“ (Godøy, 2010). Ипак, аутор анализира лик и дело оквирно две стотине норвешких најамника који су, уз подршку норвешких власти, на различите начине доприносили белгијском колонијалном пројекту, појашњавајући да се „прича о норвешким авантуристима у Конгу не бави само терором и убиствима. Бави се дубоко људским доживљајима: сусретом са страним културама, потешкоћама у раду у колонији где се говори само француски, као и њиховим страхом да ће касније сносити последице гласина о Конгу“.⁸² Овим се у центар

---

81 Када је у питању Балкан и норвешка истраживачко-картографска делатност с краја XIX века, погледати Angell, Henrik, *Sinovi crnih planina* (2007) i *Herojski narod* (2017), СМИ, Nikšić.

82 Кратки приказ на страници издавача појашњава да су најамници били људи од крви и меса, склони алкохолу, невични француском језику и пуни љубави према природи, другим речима „препознатљиви као Норвежани“. Погледај страницу <https://spartacus.no/boker/solskinn-og-dod>

приче опет поставља бели најамник⁸³, у овом случају Норвежанин. Тортура, израбљивање и злостављање индигеног становништва остављају се по страни као неумесни детаљи који се могу занемарити или се могу свести на сценографију за представу у којој је Европљанин главни актер. Оваквим обезличавањем и свођењем се, у другом степену, изнова дехуманизује и виктимизује становништво Конга.

Гренланд

Честа предрасуда која провејава дискусијом о Гренланду је схватање ове територије као простора лишеног издашних природних могућности тропских или 'јужних' предела. Стога је неопходно напоменути да Данска има разноврсне користи од 300 година контроле и експлоатације Гренланда. Поред традиционално развијеног рибарства, минерално богатство, нафта, гас, ретки метали и, између осталог, уранијум, представљају само неке од ресурса који су тренутно у фази експерименталне експлоатације (Ree, 2012). Најзад, Гренланд Данској даје немали симболички капитал у виду статуса арктичке силе (Hansen, 2017).

Први период модерне данско-норвешке колонијалне мисије на Гренланду је утемељен у претпоставци древног нордијског присуства (првих насеобина колониста из X века), па самим тим и натурализованим правом на истраживање и запоседање ових територија. Ханс Егеде (*Hans Egede*), долази на Гренланд са циљем промовисања истинске-реформисане хришћанске науке. У периоду од 1721-1832, нордијско присуство почива на предачком миту и протестантској мисији. Од тридесетих година XIX века, на сцену ступа нова логика, као и у случају осталих европских колонијалних актера: еволуционистички приступ и цивилизацијска мисија, који и данас обележавају став Данске према Гренланду⁸⁴. У наредном периоду до данас, преовлађује културно-еволуционистичка логика данске 'помоћи' Гренланду, која је имплицитно или експлицитно ниподаштавајућа и дискриминаторска према становништву

83 Погледај у овом издању Бабић, Данило, *Белгијски колонијални модел и његове последице на друштво колонија и мейнројале*.

84 Како неки од истраживача напомињу, у Данској се сматра да „Гренланд није колонија, већ заостало друштво, док на Гренланду сматрају да јесу колонија, али истовремено и модерно друштво“ (Hansen, 2017).

Гренланда (Hansen, 2017). Како некадашњи премијер Данске пише 1950. године о својим искуствима са Гренландом, циљ никада није био експлоатација, већ да се „примитивни народ чува и одгаји“:

„Имали смо моралну одговорност да својим примером покажемо другим народима како ми на један хуман начин схватамо како треба водити Гренланђане од примитивног стања ка нашем нивоу. Ово је наше овлашћење пред светом за поседовање Гренланда.“ (премијер Хедтофт у Jensen, 2018: 111)

Формално, Гренланд губи статус данске колоније 1953. године, када званично постаје округ данске државе. Уследиле су две деценије превирања и националне мобилизације и 1979. године Гренланд добија Домаћу управу, а тридесет година касније самоуправу и признање статуса нације. Данас је још увек део Данске, или је део ‘Јединствености’ или ‘Заједништва краљевине’ (*Rigsfællesskabet*), територија европске Данске, Гренланда и Фарских острва уједињених под једним уставом и краљицом⁸⁵.

У интервалу од 1953-1979, током тзв. Модернизације и формалног укидања колонијалног статуса, долази до најрадикалнијих друштвених интервенција данске државе на Гренланду: становништво се измешта из традиционалних насеобина у урбанизоване центре, како би се оспособила индустријска производња рибе наместо традиционалне ловачке културе. Реформа образовања намеће учење данског језика као службеног, а реторика једнакости у пракси изгледа сасвим другачије: јавни образовни, здравствени и административни сектор су презасићени Данцима, за које Гренланд представља могућност стицања специфичног радног искуства и стручности, посебно за даљу међународну развојну делатност (Wendel-Hansen, 2019). Јенсен истиче парадокс овог раног развојног експеримента: „Експертиза је пристизала авионом и живела својим животом у енклавама за стране стручњаке, као привилегована елита у мору сиромаштва – иронично, креираног колонијалном експлоатацијом“ (Jensen, 2018: 103). Сем реторике једнакости, Јенсен не препознаје реалне тежње за изједначењем статуса, јер би изједначење Гренланђана са Данцима било у сукобу са елементарним данским интересима. Хијерархијски расни поредак и инфериоризација Инуита

---

85 Неки дански појам *Rigsfællesskabet* објашњавају као ‘заједница народа’ (Jensen, 2018). Појашњење о статусу данских територија на страници Кабинета премијера Statsministeriet, https://www.stm.dk/_a_1602.html.

су омогућавали очување тих интереса. Разлике у платним категоријама јасно указују на класно друштво базирано на раси: Данци свакако улазе у категорију високо плаћене више класе, док Гренланђани и по локалним стандардима бивају ниско плаћени (Jensen, 2018). Директна анексија територије и Модернизација ступају на сцену у оном тренутку када постаје битно да се спречи интервенција УН и народу Гренланда онемогући остварење права на самоопредељење.

Кршења права гренландске инуитске популације укључују: њихово протеривање са традиционалних станишта и ловишта ради употребе земљишта за војне базе (1953); раздвајање породица; ситуација слична апартхејду у школству; одузимање деце и њихово присилно одвођење у Данску или интернатске школе, где су подучавани на данском језику како би се омогућила лакша асимилација губљењем матерњег језика (1951.); искуства насиља и злостављања у интернатским школама и Данској; одвођење особа са инвалидитетом у Данску без могућности контакта са породицом. Према извештају Гренландске комисије за помирење⁸⁶, низ друштвених проблема је у директној вези са колонијалним наслеђем: више од 60% испитаних има искуство самоубиства у најближој породици, 66% живи са директним или индиректним последицама алкохолизма (Forsoningskommissionen, 2016). ‘Концентрација’ становништва (*Koncentration*) као један од главних корака Модернизације ефективно је значила присилно раскидање веза са идентитетом, културом, језиком, начином живота и привређивања уз наметнути дугорочни комплекс ниже вредности (Heinrich, 2016).

Статус Гренланда као *de facto* колоније, и данас евидентан, представља осетљиво политичко питање. Гренландска инуитска популација је усаглашена у жељи да оствари независност од Данске. Изазови остварењу ове вековне жеље су ипак бројни (Andersen, 2020). Трампова понуда из 2019. да од Данске откупи Гренланд, колико год с једне стране комична и с друге увредљива⁸⁷, има дубље корене у историјским насртајима

86 Комисија (*Saammaateqatigiinnissamut/Forsoningskommissionen*) је, упркос негодовањима у Данској, основана 2014. године, како би истражила кршења људских права на Гренланду. <https://saammaatta.gl/da/>

87 *Њујорк џајмс* пише о томе како је Трамп првобитно на званичном састанку у шали понудио замену Порторика за Гренланд, изражавајући задовољство да се реши “напорне” територије, која, игром случаја, представља ‘неинкорпорирану америчку територију’ или другим речима – колонију (Baker, 2019).

различитих држава које покушавају да стекну стратешко упориште на северу и приступ огромним природним ресурсима, притом потпуно занемарујући животе, политичку вољу и права индигених заједница. С друге стране, историја је већ једном забележила продају данских колонија САД: данска Западноиндијска острва су 1917. продата САД. Скорашњи насртај – иако у датом моменту вербални – сведочи о угрожености и неопходности континуиране борбе инуитских заједница за право на самоопредељење и очување животног простора, начина живота и културе. Званична држава је понуду одбила као апсурдну и увредљиву, али у Данској се јављају и реакције које говоре да су неки предлог схватили као примерен одговор на „незахвалност Гренланда“, чиме јасно дају израз колонијалним ставовима надмоћи и цивилизацијско-развојне мисије (Wendel-Hansen, 2019).

Сапми (Sápmi)

Норвешка, Шведска и Финска негују предање неучешћа у колонијалном подухвату, али новија историјска и археолошка истраживања унутар датих држава ово оповргавају. Поред већ поменутих прекоморских подухвата, неопходно је појаснити статус унутрашњег колонијализма. Колонијални третман над Сами народима (Sápmi) и колонијално управљање њиховим територијама, нису занемарљиви, нити оправданији од других колонијалних пракси.

Сами народи, сада већ међународно признатог статуса индигених народа⁸⁸, настањују северне пределе Скандинавског полуострва – Норвешке, Шведске и Финске – и Кољско полуострво у Русији. Њихова домовина, позната као Сапми, протеже се преко више државних граница⁸⁹. Сами, као потомци првобитних становника севера из периода након последњег леденог доба (пре 10.000 година), према расположивим

---

88 Према дефиницији из Конвенције 169 ИЛО (The International Labor Organization Convention 169 on Indigenous and Tribal peoples; ILO 1989) и националним закондавствима.

89 Овај рад се неће упуштати у спекулације о броју припадника Сами народа. Информације прикупљане на основу пописа становништва или изјашњавања за потребе Сами институција не обухватају сложеност Сами ситуације и идентитета, која подразумева векове асимилације, разарања заједница, дискриминације и стигме (Sámediggi/Saamelaiskäräjät, 2020; Sámediggi, 2020; Sameloven, 1987). Тако и данас у одређеном делу

археолошким подацима у периоду од почетка нове ере до XI века заузимају простор од језера Ладога до Арктичког океана и од централних простора Скандинавског полуострва ка Белом мору, укључујући скоро читаву територију Финске (Sámediggi/Saamelaiskäräjät, 2020).

Насилно померање ка северу и напади почињу у викиншкој ери, да би од XVI века нордијске државе започеле преузимање контроле над територијом измештањем Сами становништва и потискивањем традиционалних Сами система правне и административне управе и заштите природних ресурса, земље и воде (Keskitalo, 1980). Покрштавање у овом процесу игра важну улогу. Државе временом постижу споразум о разграничењу територија без учешћа Сами заједница, а крајем XVIII века се интензивира насељавање на просторима севера. У том периоду почиње и званична политика асимилације. О правном статусу експропријације Сами заједница, филозоф и активиста Алф Исак Кескитало појашњава:

„Према схватању Сами народа, а и чисто здраворазумски, требало би да је јасно да односи између два народа који почну пљачкашким походима једне стране, а заврше се 700 година касније тврдњом исте те стране да сву земљу поседује, а да у међувремену није дошло ни до каквог усаглашавања или споразума, не могу бити законски здрави.“ (Keskitalo, 1980)

У процесима националног јачања, Сами народи се у друштву обезначавају и чине невидљивим, док се истовремено спроводе агресивне мере асимилације и брисања Сами идентитета⁹⁰. Наметање државних граница онемогућава продужетак традиционалних начина живота Сами заједница, где велики број породица живи мигрантским или сезонски мигрантским начином живота у складу са традиционалним облицима привређивања. Ова сметња се одражава на наставак живота и опстанак језика и културног наслеђа, посебно у светлу чињенице да је у питању више језичких заједница⁹¹. Неки од видова систематске

Сами популације постоји бојазан од разоткривања. Погледај чланак „Грострука стигма“ (Skogholt, 2000).

90 Ова тенденција не престаје у XXI веку. Примера ради, Шведски историјски музеј је 2005. преуредио изложбу о викиншком периоду и притом избрисао све референце које се односе на Сами локалитете, историју и археолошке налазе (Sprangen, 2015). Позитивну видљивост Сами заједнице имају у туристичкој понуди, уз неизбежни патернализам и стереотипно наглашену „егзотику“ индигених подручја и традиција (Niskala, 2015).

91 Језици Сами народа припадају уралској породици и укључују више језика и дијалеката, међу којима су северно-сами, инари-сами, сколт-сами, луле-сами, уме-сами, пите-сами и јужно-сами.

дискриминације су наметање националног идентитета, присилно образовање деце на норвешком, шведском или финском језику уз казнене мере предвиђене за употребу матерњих језика (Gunnarsson, 2014). Локације интензивирани мисионарске и просветне делатности се преклапају са интересима матичних држава у погледу експлоатације ресурса и безбедносних интереса (Keskitaloetal, 2012).

Значајан фактор у дугој историји дискриминације Сами народа је утицај еугенике на нордијска друштва. Већ у XVIII веку шведски ботаничар и отац систематике Карл фон Лине (*Carl von Linné* или *Carl Linnaeus*), у своју таксономију сисара укључује човека, а систематизацијом предвиђа хијерархијски устројено позиционирање раса⁹². Његова рана ботаничка и антрополошка истраживања спроведена на северу Шведске започињу тренд проучавања Сами народа као развојно заосталих. Крајем XIX века, па све до II светског рата, нордијски научници узимају значајно учешће у креирању теорија о расној супериорности и нордијској господарској раси. Псеудонаучна истраживања у оквиру 'расне хигијене' или 'расне биологије' су представљала значајан део званичне науке⁹³. Један од истакнутих еугеничара, Кристијан Емил Шрајнер (*Kristian Emil Schreiner*) сматрао је да Сами „као раса припадају детињству људског рода“. Поред антропометријских истраживања, проучавања костију отуђених са гробља Сами заједница, Шрајнер је на основу личних утисака записивао замишљене карактеристике Сами народа и доказивао супериорност „нордијске расе“ у односу на „примитивну лапоноидну расу“⁹⁴ (Wallem Nielssen, 2018). Идеја нордијске расне супериорности није имала занемарљив утицај на креирање

92 Више о утицају Карла вон Линеа на развој еугеничке мисли и на колонијални подухват види у „Секс, ботаника и империја“ британске историчарке Патрише Фаре (Fara, 2017).

93 Данска као прва држава Европе уводи закон о расној хигијени 1929. године, остале нордијске државе то чине 30-их (Koch, 2016). Јон Алфред Мјеен и Халфдан Брин су познати норвешки промотери 'расне хигијене', а зграда Биолошког факултета у Ослу и даље носи име Кристине Боневе. Популациона политика међуратног периода базирана је на овим учењима. Мере су подразумевале стерилизацију у друштву непожељних елемената. Норвешки закон о стерилизацији особа са инвалидитетом, Рома и Татара укинут је тек 1977. (Kjerland, 2014; Kyllingstad, 2014). У Шведској су Херман Лундборг и Институт за расну биологију из Упсале познати као носиоци ове псеудонаучне мисли (Höjer, 2012).

94 Погледај опис изложбе при Норвешком научно-технолошком музеју у Ослу 2018-2019, „Народ – од расних типова до ДНК секвенци“, посебно о раду Шрајнерових на прикупљању фото материјала као потпоре тези о расној супериорности: <https://folk.tekniskmuseum.no/en/exhibit/photos-and-objects>

националног идентитета (Kyllingstad, 2014). И касније, у периоду након Другог светског рата, један од норвешких модерних класика о култури Сами народа, коришћен као приручник у студијама антропологије, примењује анализу „биолошког типа“ и врши систематизацију према „материјалној култури“ (Vorren, 1976: 187). Исти приручник анализира посебно „необичну“ групу са „граничних културних подручја“ ка истоку. Појашњење предања о Сколт Сами народу обилује егзотизмом и истицањем вишеструке и непремостиве разлике: сем одолевања „културном развоју“ под норвешким, шведским или финским утицајем, придржавају се изворних и древних обичаја свог народа које су очували као православни хришћани (Vorren, 1976: 119-123).

Морбидна фасцинација „упадљивом“ различитошћу и „другошћу“ Сколт Сами народа је током векова имала различите дехуманизујуће манифестације (Svestad, 2013). Случај пљачке гробова из Најдена 1915. године доживео је расветљавање тек након захтева Црквене заједнице Светог Георгија из Најдена да се изврши репатријација посмртних остатака чланова заједнице⁹⁵. Отуђивање и употреба посмртних остатака припадника староседелачких заједница у псеудонаучне сврхе није била ретка појава. Лобање Аслака Хете (*Aslak Jacobsen Hætta*) и Монса Сомбија (*Mons Aslaksen Somby*), предводника Каутокеино побуне (1852) су годину након њиховог погубљења предате Универзитету у Ослу ради проучавања. Како извештај експертске групе наводи, већ годину дана касније Хетина лобања је („услед велике потражње за Сами лобањама“) као куриозитетни предмет „размењена за две ескимске главе“⁹⁶ и пренета у Копенхаген, где остаје до 1997. године (Uniforum, 1997).

До данас, процес колонистичког ширења на штету Сами заједница у име виших интереса државе није престао: заједнице плаћају цену експлоатације природних ресурса, инфраструктурних пројеката, индустријског загађења, па чак и тестирања наоружања са последицама

95 Истраживач Универзитета у Ослу је 1915. посмртне остатке са православног гробља у Најдену пренео у Осло, где су остали за „потребе научног истраживања“ све до 2011. године, када је акција православне Сами заједнице окончана репатријацијом и сахрањивањем остатака 94 особе. Неки аутори, у духу традиције расне биологије, држе да незаконитост и неетичност поступка немају тежину у односу на „научну вредност скелета“ (Svestad, 2013). Ископавање је спроведено у склопу истраживања којима је руководио Кристијан Емил Шрајнер, а која је финансирала влада.

96 Реч „Еским“ је погрдна и нарочито непримерена за академску или званичну употребу.

по животну средину (Ojala and Nordin, 2015; Fjellheim, 2019; Mikaelsson, 2014). У дискурсу о Сами заједницама ниједна од поменутих држава не примењује логику деколонизације, већ питања историјских неправди, ускраћивања и насиља своди на агенду мултикултуралности (Ojala and Nordin, 2015; Keskitalo et al. 2012). Студија норвешке језичке политике према Сами заједницама разоткрива реторику права на језик, пре него обухватну политичку вољу да се обезбеди развој индигених језика и култура: Сами језици су изоловани на „заједнице где Сами живе“, сведени на другост, и инхерентно стављени у позицију не-норвешког, страног, без права на заједнички јавни простор (Albury, 2016).

Друге зоне и видови колонијалног деловања

Зоне норвешког интереса и најранијег присуства у Африци су Тангањика и Занзидар (данашња Танзанија), Конго, Кенија, као и португалске колоније Мозамбик и Ангола. Норвешка трговачка флота, 80-их година XIX века 80% прихода стиче трговином са европским колонијама. Развој металургије у Норвешкој је условљен зарадом из колонија. Примера ради, највећа норвешка металуршка компанија, Оркла, настаје 1904. од улагања која су резултат колонијалног привређивања, а документовано је да власници зараду од компаније улажу у колонијалну трговину и плантаже у Африци (Kjerland, 2014).

Норвешка источноафричка трговинска компанија са Занзибара (1895-1920), која се најпре бавила увозом дрвета и дрвне грађе из Норвешке, била је од фундаменталног значаја за успостављање колонијалног поретка у источној Африци (Kjerland, 2014). Ејдсвик указује на присуство и конструктивни допринос који нордијски колонисти дају унапређењу колонијалне привреде у Јужној Африци. Као главне привредне гране нордијских досељеничких група, издваја шпедицију и транспорт, прераду дрвета, трговину и инвестиције, бродоградњу. У другој половини XIX и почетком XX века је политички и економски утицај нордијских колонизатора довољно велики да покушавају да остваре статус треће европске колонизаторске групе у Јужној Африци. Чак издају и часопис *Fram* (*Најпрег*), инспирисан темама о расној чистоти (Eidsvik, 2013).

Доприносе и другим видовима колонијалне продукције као истраживачи, географи и картографи. Електрометалургија на хидроенергетски погон, која у Скандинавији доживљава успон почетком XX века, у потпуности је зависна од колонијалних сировина. Забележен је и допринос који Норвежани дају организацији управе (успостављање квазидржавног система колонијалног опорезивања по глави и по колиби) и трансформацији економије у Мозамбик, преласку са 'традиционалног' управљања плантажама на формирање друштава са ограниченом одговорношћу ради ефикасније експлоатације. *Société du Madal*, првобитно колонија Монака, трансформисана је под норвешком управом у привредно друштво. Документовано је да је за компанију, често под принудом, радило и до 50.000 људи, оних који су били затечени на повереним територијама, а који су истовремено плаћали порез компанији (Kjerland, 2014). Уочљив је континуитет у поређењу са данашњом корпорацијом *Grupo Madal*: „Радници живе око и унутар простора плантаже. Плате троше углавном на робу и услуге које нуди Групо Мадал својим радницима, како не постоје друге у овим пустим крајевима, а радни дан је веома дуг“ (Bertelsen, 2012, 2015).

Мисионарска активност, која се сматра претходницом развојног ангажмана, почиње средином XIX века, а Норвешка се у овом погледу истиче највећим бројем мисионара у односу на своју целокупну популацију (Engh, 2009). Прве мисије су формиране у Јужној Африци, Индији и на Мадагаскару, а затим се шире по различитим регионима Африке. Поред верског подучавања, мисије раде на описмењавању и здравственој заштити (неке чак шаљу и особље које добија медицинску обуку). Почетком XX века се у Норвешкој формирају и женска мисионарска друштва, нека од њих у директној вези са феминистичким покретом. Ипак, образовни програми мисија су строго патријархални, мада већ у XIX веку афричке жене представљају примарну циљну групу као примаоци и пружаоци услуга. Како Енг помиње, жене се подучавају сервилности и понашању које одражава партијархалне колонијалне вредности (Engh, 2009).

„Бела невиност“ или избор привилегованог незнања⁹⁷ нису само метод за постизање ослобођења од кривице уљуљканости у колонијалну

---

97 Нордијски пост- и деколонијални аутори проналазе низ појмова да објасне овај феномен: колонијална амнезија, потискивање, привилеговано незнање, заштићено памћење, итд. (Jensen, 2018; Körber, 2018; Nonbo Andersen, 2013)

носталгију⁹⁸, већ и плодно тле за заступање неоколонијалних или чак деструктивних, расистичких позиција. Одсуство званичног извињења за непочинства током колонијалне ере, од поробљавања и трговине робљем, небројених смрти у транспорту до колонија, па до дуготрајне експлоатације и даљег обесправљивања чак и кроз процес аболиције ропства, у случају Данске није само израз потребе да се невиност одржи⁹⁹. Очување позиције 'незнања' је битно ради очувања историјског наратива „недужног колонијализма“, док истовремено спречава могуће захтеве за репарацијом (Körber, 2018; Nonbo Andersen, 2017).

Развојни ангажман као континуитет колонијалног подухвата

„Одсуство колонијалних веза са земљама у развоју значи да нордијске земље нису мотивисане љолијичким ни економским интересима у љосколониијалном свију. Нији су мотивисане да ијакве везе усјосиаве. Заистиа, образложење нордијске љомоћи је идеалистичка, алируистичка и хуманитарна мотивација“¹⁰⁰.

Данска се у међународну развојну делатност укључује педесетих, уз истицање непостојања интереса или историјског присуства у земљама у развоју¹⁰¹. Ипак, први развојни пројекти Данске су у Индији и Гани. Прве кораке у историју међународне развојне помоћи Норвешка прави као држава корисник: прималац је финансијске подршке кроз План

---

98 У Кристијанстеду (Сент Крој, данашња америчка Девичанска острва), Нонбо Андерсен у излогу представништва данске туристичке агенције 2012. године проналази натпис „Поново смо освојили острва“ (“*Vi har generobret øerne*”). Ово говори о позитивној конотацији коју некадашњи колонијализам има у данском друштву, нарочито у светлу чињенице да се на аеродромима у Данској оглашавају летовања на ‘данским Западноиндијским острвима’ (*Dansk Vestindien*), као да данска колонијална управа никада није престала (Nonbo Andersen, 2013).

99 Наслов књиге Астрид Нонбо Андерсен *Ingen undskyldning*, може се превести као „Без извињења“, али и као „Нема оправдања“.

100 Независни извештај *The End of Nordic Exceptionalism* (2015), финансиран од стране Норвешког министарства спољних послова.

101 У том тренутку је Гренланд инкорпорирани део Данске, па се стога Модернизација сматра националним развојним пројектом.

европске обнове (*Marshall Plan*)¹⁰². Прве скромне програме подршке започиње 1952. године у Керали (Индија). Следи програм планирања породице, који постаје један од приоритета од седамдесетих¹⁰³. Почетком шездесетих почиње ангажовање у Африци.

Данска, шведска и норвешка мотивација за првобитно укључење у међународну развојну мрежу мора се сагледати у светлу лојалности западном блоку и контексту Хладног рата тј. превенције комунизма кроз развојну помоћ. Шведска је у једном тренутку свој развојни ангажман објаснила као „алтернативни канал за вршење спољнополитичког утицаја и решавање проблема у процесу деколонизације“. „Компромис, консензус, кооперација“ постају мото нордијског 'трећег пута', али у контексту деколонизације постају приоритети испољени кроз развојну помоћ тек од шездесетих, након што САД мењају став према деколонизацији (Engh, 2009). Веза са приватним пословним сектором је требало да буде избегнута, као и некадашње зоне мисионарског и колонијалног деловања. Међутим, како историчар Сименсен закључује: „У оној мери у којој се у то веровало, радило се о самообмањивању“.¹⁰⁴

Као илустрација данашњег развојног приступа може да послужи програм *Нафта за развој (Olje for utvikling)*. Програм креиран 2005. године, за циљ има да помогне државама богатим природним ресурсима нафте или гаса да превазиђу афричко 'ресурсно проклетство' и да уз помоћ норвешке државе, невладиног сектора и нафтне индустрије пронађу функционална решења за управљање сопственим ресурсима (NORAD, 2017). Занимљиво је да норвешки ангажман у неким од држава учесница програма датира још из колонијалног периода или првобитне деколонизације (Мозамбик, Ангола, Танзанија, Кенија и др.).

102 450 милиона долара у периоду од 1948-1952. (Engh, 2009)

103 Програм превенције демографске експлозије спровођен је у сарадњи са Рокефелер и Форд фондацијом у Индији (1970-1995). Америчка страна процењује да су Норвешка и Шведска пожељни партнери због флексибилног односа према абортусу и искустава у спровођењу мера популационе политике у међуратном периоду. Норвешка не прекида подршку програму ни по пријему информација о методама принудне стерилизације и абортуса. Шведска се из програма повлачи 1980. услед протеста, док је у Норвешкој јавна дебата и реакција медија изостала (Engh, 2002, 2009).

104 Сименсен напомиње да су протекционистичке норвешке мере директно нарушавале интересе неразвијених економија. О трендовима у развојној потрошњи погледај Simensen, Jarle, *Norsk utviklingshjelps historie, 1952-1975: Norge møter den Tredje verden*, 2003, Fagbokforlaget, Bergen (Borchgrevink, 2004).

Упозорење о мешању норвешких развојних политика са економским интересима, нарочито од оснивања Норвешког инвестиционог фонда за земље у развоју (NORFUND) и повећаних улагања у енергетски сектор, не добија значајнију пажњу у норвешкој јавности (Pisarska, 2016).

Употреба двоструких аршина нас доводи до следеће теме: изградње и одржавања визуелних асоцијација или митологија о не-европском свету, слика које имају улогу у очувању најпре хијерархијског колонијалног, а затим развојног пројекта. Изградња система колонијалних хијерархијских асоцијација доследном употребом фотографског материјала и илустрација у пласирању производа, забавним садржајима или образовним материјалима све док не постану прећутно 'здраворазумско' знање о колонијама, а затим о Трећем свету, добро је документована (Dogra, 2012; Kjerland, 2014; Wilson and Ramamurthy, 2013). Некада су колонијалне империје зарад својеврсне семиотичке економије понављањем одређених визуелних симбола развијале низ фиксираних, подразумеваних значења: цивилизацијска заосталост не-европљана, захвалност домородаца на цивилизацијској мисији (McClintock, 1995). Развојна машинерија на темељима колонијалног визуелно-митолошког наслеђа и поменуте семиотичке економије примењује низ сличних симбола. Употребом расних стереотипа се прибегава без обзира на контекст, било да је у питању хуманитарна катастрофа, рат, природне непогоде, сиромаштво, политичка криза или „нехумане“ традиције (Bjarnar, 2010; Eide, 2008). „Жртва“ је представљена као тиха и немоћна у својој патњи (лишена могућности деловања) или безразложно весела (опет лишена могућности деловања), присутна најпре као сценографија за главног актера развојног пројекта, белу/белог Норвежанку/Норвежанина¹⁰⁵. Ериксен и Нојман појашњавају:

„Као таоци норвешког режима доброте, људи са неког безличного Југа представљају значајне коцке у изградњи колективног норвешког идентитетског пројекта; они омогућавају доживљај Норвешке као земље која има историјску мисију тамо негде у свету...“ (Eriksen, 2011).

---

105 „Ово није прича о нама, али...“, промотивни спот *Plan International Norge*, https://www.plan-norge.no/Chicken_Adolf

Наместо закључка: помирење са колонијалном прошлошћу... и колонијалном садашњошћу

‘Можда не би било немогуће, иридависти колонију негде у прекоморским крајевима, где бисмо усмерили норвешке емигранте и могли да произведимо добра која нам наша северна клима не дозвољава, али која су од виталној значаја за нашу индустрију и нашу пољопривреду. Мала колонија ипак не би ириширала Енглеску или друге велике силе, а поред добара и иржисти за наше производе које бисмо ми контролисали, добра колонија би нудила простор за енеричности и смисао за авантуру својствене нашем народу, а на овај начин би они доносили користи Норвешкој...’¹⁰⁶

Норвешки парламент 1998. године ангажује низ стручњака на изради званичног извештаја „Моћ и демократија“. Извештај, објављен 2003, садржи кратки одељак на тему менталне колонизације. Језик, препознат као оруђе моћи и оруђе којим се моћ дефинише, ставља се у категорију угроженог, нематеријалног богатства које сада може бити неповратно изгубљено. Како извештај примећује, сада ’англоамерички’ колонизатор путем језика врши свој утицај, па је значајан број локалних говора већ изгубљен. Утицај англоамеричке културе се назива менталном колонизацијом, док се затирање норвешких дијалеката пореди са систематским брисањем језика и културе Сами народа. Појмови колонизације и колонијалности у званичној употреби нису, дакле, сведени на уско схватање доминације над прекоморским територијама и њихову економску експлоатацију, већ укључују и нематеријалне категорије производње знања, вредности и културне апропријације (Ipsen and Fur, 2009; Naum, 2013).

По питању нордијске колонијалне прошлости, преовлађујуће је инсистирање на одсуству колонијалног искуства, чак поноса због његовог одсуства (Hansen, 2015; Tvedt, 1998; Engh, 2009). Ово брисање омогућава нови почетак, нарочито у светлу новог хуманитарног ангажмана¹⁰⁷. Неки аутори сматрају да је норвешко присуство у Кенији и Танзанији

106 Шеф норвешке делегације на преговорима у Версају 1919. Фриц Ведел Јарлсберг, по питању преузимања немачких колонија (Kjerland, 2014).

107 Мисионарска архива у Ставангеру садржи документацију о норвешким мисијама од 1840-1990. Документација детаљно дочарава схватања ’племенитог дивљака’, ’цивилизованих’ и ’нецивилизованих’, ’белог спаситеља’ и европске колонизације током XIX века, када је „земља покорена ради Бога, славе и капитализма“: Како аутор студије

XIX века показатељ „раног космополитизма“ код Норвежана, а не потврда колонијализма (Bang, 2006; Gabrielsen, 2010). Постоји тенденција, чак и код уважавања колонијалне прошлости, да се нордијско учешће тумачи као беневољентно, хуманије и занемарљиво у односу на друге европске колонизаторске нације¹⁰⁸. Трговина робљем паралелно са мисионарском делатношћу и допринос изградњи колонијалних структура експлоатације указују на колонијално деловање које је оставило свој отисак на производњи знања и допринело креирању сазнајних матрица које у основи имају колонијални однос моћи и расне хијерархије (Grzechnik, 2017; Keskinen, 2009; Skeie, 2009). Допринос европском колонијалном подухвату, како у практичном, тако и у интелектуалном домену може да се тумачи и као добровољно позиционирање унутар евроцентричног и епистемолошки насилног колонијалног дискурса како би се направио искорак са северне периферије¹⁰⁹.

Ово се преклапа се основном тезом деколонијалне теорије: у корену европске модерности је колонијализам, а колонијалност је, као наличје модерности, поредак који преживљава формални престанак колонијализма. Колонијална интеракција и њене последице су апстраховане, избрисане из званичних историја Европе. ’Развој’ као континуитет колонијализма¹¹⁰ и цивилизацијског ангажмана Европе преузима његову функцију и предузима низ брисања, чињења одређених веза невидљивим (Escobar, 1995; Mignolo et al. 2010). У овом случају се колонијална разлика оживљава кроз развојну делатност, као *differentia specifica* која

износи, ово је познато унутар мисионарских кругова, али потпуна непознаница у научним круговима и јавности (Berg, 2010).

108 Данска историчарка Нонбо Андерсен (*Astrid Nonbo Andersen*) ово назива „недужним колонијализмом“ (Nonbo Andersen, 2017).

109 Шведска антрополошкиња Мај Палмберг користи појам „нордијски колонијални ум“ да објасни шведски став према расизму као нечему страном, док се свакодневни латентни расизам не тумачи као производ наслеђене хијерархијске идеологије (Keskinen, 2009).

110 О континуитетима који су мање очигледни, неколико илустрација: *Société du Madal*, компанија са почетка XX века основана у Мозамбику ради ефикасније експлоатације плантажа данас је *Grupo Madal*, разграната корпорација која још увек заступа пословне интересе Норвешке у Мозамбику (Bertelsen, 2012); поменута *Orkla Mining*, данас је *Orkla Group* са активностима у више од 40 држава (www.orkla.com/about-us). Присуство шведске и норвешке дрвне индустрије у Африци, данас испреплетено са делатношћу очувања природне средине је значајан континуитет (Benjaminsen & Svarstad, 2018; Lundgren et al. 2010).

сада у развојном, а не колонијалном сусрету производи ефекте како на примаоцу, тако и на донатору.

У исходишту деколонијалне мисли и постразвојне теорије је критика претпоставке линеарности историје која за собом у мањој или већој мери повлачи и социјални дарвинизами оправдање цивилизацијске мисије колонијализма (Mignolo et al. 2010; Vićentić, 2016). Патологизација друштава и држава 'Југа' је још један показатељ колонијално-развојног саучесништва. Друштва 'Југа' се репродукују као заустављена у развоју, непотпуна, еволутивно уназађена. Патологизација овоме додаје – правећи симболички искорак из домена биологије у домен медицине – запарложеност у болесна стања криминалитета, насиља, корупције, одсуства солидарности и способности креирања заједничких добара. Нордијска друштва се дефинишу у бинарној опозицији према поменутом 'јужном', патолошком. Управо су конструкције одсуства корупције, солидарности, одговорности, склоности мирном решавању конфликта и алтруизма оно што производи 'изузетност' (Hansen, 2015).

Као што колонијални пројекат попут Мадала производи тоталну институцију која намеће структуру и контролу, а плантажа у колонијалом контексту представља чвориште у мрежи колонијалног економског система, на нематеријалном нивоу, колонијалност превазилази ограничења појединачних колонијалних поредака. Другим речима, не постоје 'изузетни', 'беневоолентни' или 'минорни' колонијализми: сваки од елемената колонијалног система оставио је немерљив крвави отисак и допринео репозиторијуму евроцентричних и хијерархијски устројених знања, која су у основи расистичких представа и структурног насиља над „другима“.

Литература

1. Albury, Nathan John. 2016. "Holding Them at Arm's Length: A Critical Review of Norway's Policy on Sámi Language Maintenance." *Journal of Home Language Research* 1: 1-6.
2. Andersen, Hans Christian. 1840. *Mulatten*. Copenhagen. <https://andersen.sdu.dk/vaerk/>.
3. Angell, Svein Ivar. 2015. "The Consular Affairs Issue and Colonialism." In *Navigating Colonial Orders*, ed. Kirsten Alsaker; Bjørn Enge Bertelsen Kjerland. New York, Oxford: Berghahn Books.
4. Arbejdermuseet. "Fireburn." <https://www.arbejdermuseet.dk/undervisning/historytogo/fireburn/>.
5. Baker, Peter and Maggie Haberman. 2019. "Trump's Interest in Buying Greenland Seemed Like a Joke. Then It Got Ugly." *New York Times*. <https://www.nytimes.com/2019/08/21/us/politics/trump-greenland-prime-minister.html>.
6. Bang, Anne K. 2006. "Norway to Zanzibar as the Lark Flies: The Norway Connection." *Ziff Journal*.
7. Benjaminsen, Tor A. and Hanne Svarstad. 2018. "REDD og norsk klimakolonialisme i Tanzania." *Internasjonal Politikk* 76(1): 24-46. <https://tidsskriftet-ip.no/index.php/intpol/article/view/654>.
8. Berg, Roald. 2010. "The Missionary Impulse in Norwegian History." *Studia Historiae Ecclesiae XXXVI*(1).
9. Bertelsen, Bjørn Enge. 2012. *Grupo Madal in Colonial and Post-Colonial Contexts*. Bergen.
10. ———. 2015. "Colonialism in Norwegian and Portuguese." In *Navigating Colonial Orders*, New York, Oxford: Berghahn Books.
11. Bjarnar, Siri Jørgensen. 2010. "Ordenes makt - fatalisme og afrikanisme i norske avisers fremstillinger av folkemordet i Rwanda." Universitetet i Bergen.
12. Bondesson, Mikael et al. 2015. "Tre Döda Efter Attack På Skola i Trollhättan." *Dagens nyheter*. <https://www.dn.se/nyheter/sverige/tre-doda-efter-attack-pa-skola-i-trollhattan/>.
13. Borchgrevink, Axel. 2004. "Images of Norwegian Aid." *Forum for Development Studies* 31(1): 161-81.
14. Broberg, Oskar and Klas Rönnbäck. 2019. "Kolonialism, kapital och ekonomisk utveckling." *Ekonomisk debatt* 8.

15. Danmarkshistorien.dk. 2018. "Valgplakat til folkeafstemningen om salget af de Vestindiske øer, 1916." *Danmarkshistorie i tekst, lyd og billede – formidlet af fagfolk; Aarhus Universitet*.
16. Dogra, Nandita. 2012. *Representations of Global Poverty*. London: I.B.Tauris.
17. Eide, Elisabeth and Anne Hege Simonsen. 2008. *Verden skapes hjemmefra*. Oslo: Unipub.
18. Eidsvik, Erlend. 2013. "Spaces of Scandinavian Encounters in Colonial South Africa: Reconfiguring Colonial Discourses." Universitetet i Bergen.
19. Elster, Kristian. 2019. "Første angrep på moske i Norge på over 30 år." NRK. <https://www.nrk.no/norge/forste-angrep-pa-moske-i-norge-pa-over-30-ar-1.14656080> (August 10, 2019).
20. Engh, Sunniva. 2002. "Scandinavian Aid to the Indian Family Planning Programme, 1970-80." *Social Scientist* 30(3-4).
21. ———. 2009. "The Conscience of the World? Swedish and Norwegian Provision of Development Aid." *Itinerario* (33).
22. Eriksen, T. Hylland; Iver B. Neumann. 2011. *Norsk identitet og Europa*. Oslo.
23. Escobar, Arturo. 1995. *Encountering Development: The Making and Unmaking of the Third World*. Princeton: Princeton University Press.
24. Fara, Patricia. 2017. *Sex, Botany and Empire - The Story of Carl Linnaeus and Joseph Banks*. London: Grantham Book Services.
25. Fjellheim, Unni. 2019. "Lecture on the Silencing of the Sami Past as Fennoscandinavia's Indigenous People." In *LevArt: Figuring Fallow Time*, Levanger.
26. Forsoningskommissionen. 2016. *Identitet, sprog og sociale udfordringer*. Nuuk.
27. Fur, Gunlog. 2013. "Colonialism and Swedish History: Unthinkable Connections?" In *Scandinavian Colonialism and the Rise of Modernity*, New York: Springer, 17–36.
28. Gabrielsen, Bjørn. 2010. "Et Bittelite Stykke Norge." *DN Magasinet*.
29. Gøbel, Erik. 2016. *The Danish Slave Trade and Its Abolition*. Leiden, Boston: Brill.
30. Godøy, Bjørn. 2010. *Solskinn og død - Nordmenn i Kong Leopolds Kongo*. Oslo: Spartacus.

31. Grzechnik, Marta. 2017. "Background Characters? The Nordic Region and European Colonialism." *Studia Scandinavica* 1(21).
32. Gunnarsson, Hanna. 2014. *Swedish Sámi Land Rights: What Does the Mining Conflict in Northern Sweden Illustrate in Terms of Sámi Land Rights?* London.
33. Hansen, Klaus Georg. 2017. "Forsker: Grønland Er Fortsat En Dansk Koloni." *Forskerzonen*. <https://videnskab.dk/kultur-samfund/forsker-groenland-er-fortsat-en-dansk-koloni> (August 20, 2020).
34. Hansen, Morten Emil and Torbjørn Gjefs. 2015. *The End of Nordic Exceptionalism*. Oslo.
35. Heinrich, Jens. 2016. *Rapport over Projekt Om Koncentrationspolitikken i Grønland 1940-2009*. Nuuk.
36. Höglund, Johan and Linda Andersson Burnett. 2019. Introduction: Nordic Colonialisms and Scandinavian Studies. *Scandinavian Studies*, Vol. 91, No. 1-2, Nordic Colonialisms, pp. 1-12
37. Höjer, Henrik. 2012. "En Meningslös Sortering Av Människor." *Forskning och framsteg*. <https://fof.se/tidning/2012/8/en-meningslos-sortering-av-manniskor>.
38. Ipsen, Pernille. 2016. "Plant Ikke Upas-Træet Om Vor Bolig': Colonial Haunting, Race, and Interracial Marriage in Hans Christian Andersen's *Mulatten* (1840)." *Scandinavian Studies* 88(2): 129-58.
39. Ipsen, Pernille & Gunlog Fur. 2009. "Introduction: Special Issue on Scandinavian Colonialism." *Itinerario: International Journal on the History of European Expansion and Global Interaction* 33(2).
40. Jensen, Lars. 2018. *Postcolonial Denmark - Nation Narration in a Crisis Ridden Europe*. London and New York: Routledge.
41. Keskinen, Suvi; Salla Tuori; Sara Irni; Diana Mulinari. 2009. *Complying with Colonialism - Gender, Race and Ethnicity in the Nordic Region*. Routledge.
42. Keskitalo, Pigga; Kaarina Määttä, And, and Satu Uusiautti. 2012. "Re-Thinking Sami Education." *Linguistics, Culture, Education* 1(1): 12-41.
43. Keskitalo, Alf Isak. 1980. "Samiske Rettsoppfatninger Til Samisk Land." In *Samene - Urbefolkning Og Minoritet*, ed. Trond Thuen. Oslo: Universitetsforlaget.
44. Kjerland, Kirsten Alsaker; Bjørn Enge Bertelsen. 2014. *Navigating Colonial Orders Norwegian Entrepreneurship in Africa and Oceania*. Berghahn Books.

45. Koch, Lene. 2016. "Raceforskning under besættelsen: var Danmark værre end Tyskland?" *Videnskab.dk*. <https://videnskab.dk/kultur-samfund/raceforskning-under-besaettelsen-var-danmark-vaerre-end-tyskland> (August 22, 2020).
46. Körber, Lill-Ann. 2018. "Gold Coast (2015) and Danish Economies of Colonial Guilt." *Journal of Aesthetics & Culture* 10(2).
47. Kyllingstad, Jon Røyne. 2014. *Measuring the Master Race - Physical Anthropology in Norway 1890-1945*. Cambridge: Open Book Publishers.
48. Lien, Sigrid. 2011. "Kolonial skam og borgerlig stolthet: historien om et ukjent maleri." *Tidsskrift for kulturforskning* 10(2-3).
49. Loftsdóttir, Kristín; Lars Jensen. 2012. *Whiteness and Postcolonialism in the Nordic Region: Exceptionalism, Migrant Others and National Identities*. Routledge.
50. Lundgren, Björn; Reidar Persson, Sten Norén. 2010. *Swedish-African Forest Relations*. Stockholm.
51. *Makt og demokrati. Sluttrapport fra Makt- og demokratiutredningen. Utredning fra en forskergruppe. Avgitt til Arbeids- og administrasjonsdepartementet 26. august 2003*. Oslo.
52. McClintock, Anne. 1995. *Imperial Leather - Race, Gender and Sexuality in the Colonial Contest*. New York: Routledge.
53. Mignolo, Walter D. et al. 2010. *Globalization and the Decolonial Option*. London and New York: Routledge.
54. Mikaelsson, Lilian and May-Britt Öhman. 2014. "When the Land Became a Testing Range - Nausta, Udtja and NEAT." In *Re: Mindings: Co-Constituting Indigenous, Academic, Artistic Knowledges*, ed. Hiroshi Gärdebo, Johan; Öhman, May-Britt; Maruyama. Uppsala: The Hugo Valentin Centre, 245-54.
55. Morel, Edmund D. and Syphilia Morgenstjerne. 2002. *Kongelig slaveleir*. Oslo: Frittogvilt.
56. Naum, Magdalena & Nordin Jonas. 2013. *37 Scandinavian Colonialism and the Rise of Modernity*. Springer.
57. Niskala, Maaria and Juha Ridanpää. 2015. "Ethnic Representations and Social Exclusion: Sáminess in Finnish Lapland Tourism Promotion." *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*.
58. Nonbo Andersen, Astrid. 2013. "'We Have Reconquered the Islands': Figurations in Public Memories of Slavery and Colonialism in Denmark 1948-2012." *International Journal of Politics Culture and Society* 26(1).

59. ———. 2017. *Ingen undskyldning - erindringer om Dansk Vestindien og kravet om erstatninger for slaveriet*. København: Gyldendal.
60. ———. 2020. "Lessons from the Greenlandic Reconciliation Process." *Justiceinfo.net*. <https://www.justiceinfo.net/en/justiceinfo-comment-and-debate/opinion/43949-lessons-from-the-greenlandic-reconciliation-process.html>.
61. NORAD. 2017. *Oil for Development Programme Annual Report 2016*.
62. Ojala, Carl-Gösta and Jonas M. Nordin. 2015. "Mining Sápmi: Colonial Histories, Sámi Archaeology, and the Exploitation of Natural Resources in Northern Sweden." *Arctic Anthropology* 52(2): 6-21.
63. Pisarska, Katarzyna. 2016. *The Domestic Dimension of Public Diplomacy*. Palgrave Macmillan.
64. Ree, Maiken. 2012. "Full oljefeber på Grønland." *Teknisk ukeblad*. <https://www.tu.no/artikler/full-oljefeber-pa-gronland/244816>.
65. Rigsarkivet. 2017a. "Barbariske straffe til slaver med oprørstrang." *Dansk Vestindien - Kilder til historien*. <https://www.virgin-islands-history.org/historien/slaveri/barbariske-straffe-slaver-oproerstrang/>.
66. ———. 2017b. "Dansk forbud mod slavehandel over Atlanten i 1792." *Dansk Vestindien - Kilder til historien*.
67. ———. 2017c. "De Tre Oprørsdronninger." *Dansk Vestindien - kilder til historien*. <https://www.virgin-islands-history.org/historien/skaebnehistorier/de-tre-oproersdronninger/>.
68. ———. 2017d. "Rejsen mod et liv som slave." *Dansk Vestindien - kilder til historien*. <https://www.virgin-islands-history.org/historien/handel-og-soefart/rejsen-liv-slave/>.
69. ———. 2017e. "Sygdom og død blandt slaverne." *Dansk Vestindien - kilder til historien*. <https://www.virgin-islands-history.org/historien/slaveri/sygdom-doed-blandt-slaverne/>.
70. Rönnbäck, Klas. 2007. "Kolonialismens söta smak - svensk och dansk handel med kolonialvaror under tidigmodern tid." *Aktuellt om historia. Forskningsfronten flyttar fram. Närings- och handelshistoria* (2): 41-54.
71. Sámediggi/Saamelaiskäräjät. 2020. "The Sámi in Finland." <https://www.samediggi.fi/sami-info/?lang=en> (August 18, 2020).
72. Sámediggi. 2020. "Samerna i Sverige." <https://www.sametinget.se/samer> (August 18, 2020).
73. Sameloven. 1987. *Lov om sametinget og andre samiske rettsforhold (Sameloven)*. Oslo: Kommunal- og moderniseringsdepartementet.

74. Seierstad, Åsne. 2014. *En av oss: en beretelse om Norge*. Oslo: Kagge forlag.
75. Skeie, Karina Hestad. 2009. "A Balancing Act: The Norwegian Lutheran Mission in French Colonial Madagascar." *Itinerario* 33(2).
76. Skogholt, Jahn-Arill. 2000. "Det tredoble stigma." *Dagbladet*. <https://www.dagbladet.no/kultur/det-tredoble-stigma/65590182>.
77. SNL. 2020. "Norsk og nordisk historie." *Store norske leksikon*.
78. Spangen, Marte. 2015. "Without a Trace? The Sámi in the Swedish History Museum." *Nordisk Museologi* 2: 17-32.
79. Svensson, Anton. 2014. "Svenskars färd mot Mörkrets Hjärta - om svenska militärer som sökte tjänst i Kongostatens kolonialarmé 1895-1906." Linneuniversitetet, Kalmar Växjö.
80. Svestad, Asgeir. 2013. "What Happened in Neiden? On the Question of Reburial Ethics." *Norwegian Archaeological Review* 46(2): 194-222.
81. Tell, Per Erik. 2005. *Detta fredliga uppdrag : Om 522 svenskar i terrorns Kongo*. Umeå: h:ström - Text & Kultur.
82. Tvedt, Terje. 1998. "Perspektiver på norsk utviklingshjelps historie." In *Internasjonalen*, Oslo.
83. Uniforum. 1997. *Aslak Hættas Hodeskalle i København*. Oslo. <https://www.uniforum.uio.no/nyheter/1997/uniforum08-97/a7.html>.
84. Vićentić, Jelena. 2016. "Koncept Razvoja i (Zlo)Upotreba Metafore: Od Tereta Belog Čoveka Do Ciljeva Održivog Razvoja." *Političke perspektive* 6(1-2): 79-96.
85. Vorren, Ørnulv and Ernst Manker. 1976. *Samekulturen*. 2nd ed. tromsø, Bergen, Oslo: Universitetsforlaget.
86. Wæhle, Espen. 2015. "Sandinavian Agents and Entrepreneurs in the Scramble for Ethnographica During Colonial Expansion in the Congo." In *Navigating Colonial Orders - Norwegian Entrepreneurship in Africa and Oceania*, ed. Kirsten Alsaker and Bjørn Enge Bertelsen Kjerland. New York, Oxford: Berghahn Books.
87. Wallem Nielssen, Hilde. 2018. "Visualising Invisibility: Photography and Physical Anthropology in Norway." *Journal of Aesthetics & Culture* 10(4).
88. Weidling, Tor Ragnar and Magne Njåstad. 2019. "Norge under Dansk Styre - 1537-1814." *Store norske leksikon*.
89. Wekker, Gloria. 2016. *White Innocence - Paradoxes of Colonialism and Race*. Durham and London: Duke University Press.

-
90. Wendel-Hansen, Jens Lei. 2019. "De historiske årsager til, at Trumps tilbud om at købe Grønland blev set som latterligt og fornærmende." *Forskerzonen*. <https://videnskab.dk/kultur-samfund/de-historiske-aarsager-til-at-trumps-tilbud-om-at-koebe-groenland-blev-set-som> (August 20, 2020).
  91. Wilson, Kalpana; Ramamurthy, Anandi. 2013. "Come and Join the Freedom Lovers?: Racism, Appropriation and Resistance in Advertising." In *Commodity Racism and Colonial Advertising. Racism Yearbook 2013*, ed. (eds.) Hund, Wulf D., Pickering,.

Jelena Vićentić

**“Unthinkable” colonialism and its reverberations –
Nordic states in colonial enterprise**

The colonial past of Denmark, Norway, Sweden and Finland might appear to be irreconcilable with the popular conception of the Nordic region as the last bastion of the welfare state, democratic values and human rights, egalitarianism and multiculturalism. The paper will introduce a concise history of Nordic colonialism and subsequently explore the connections and continuities between the colonial past and current efforts in international development. A decolonial reading of the historical narratives of ‘benevolent’ or ‘innocent’ colonialism and contemporary policies and practices of development aid enables an insight into continuous presence of colonial-hierarchical worldviews as an integral part of the Nordic cultural archive. This paper contributes to a growing body of work in recent decades, presenting the achievements of Nordic social scientists - historians, anthropologists, and sociologists – and their application of the post- or decolonial approach to the Nordic historical and social context.

Key words: colonialism, coloniality, indigenous peoples, slavery, Nordic region.

Трећи део

ПОГЛЕД СА БЛИСКОГ ИСТОКА

Слађана ЗДРАВКОВИЋ

историчар - докторанд

истраживач - сарадник

Институт за европске студије

Колонијализам под маском протектората – урушавање Османског царства „изнутра“

Сажетак: Европске силе започеле су колонизацију Африке и Азије већ у 17. веку, када су у Холандији, Француској и Великој Британији осниване трговачке компаније, чија је улога била да се европски економски утицај прошири и преко мора. Почети такве колонизације били су искључиво економско-комерцијалне природе, али су временом довели до настанка али и распада империја, као што је то био случај са Османским царством. Под видом мандантне управе, спровођења реформи и одржавања мира и стабилности у одређеним провинцијама, британске и француске снаге вршиле су поделу својих интересних сфера, дограбивши номиналну власт над тим територијама након 1918. године и пораза Османског царства у Првом светском рату. Рад је фокусиран на методолошком истраживању специфичне студије случаја – процеса колонизације унутар граница једног царства током 19. и 20. века и његовог распарчавања од стране империјалистичких власти великих европских сила. Истраживањем је фокус стављен на провинције османског царства које су постојале на тлу данашњих држава северне Африке: Магреба и Машрека, односно Блиског истока.

Кључне речи: Османско царство, Египат, Сирија, Магреб, Машрек, колонизација, протекторат, шеријат.

У време открића Америке и почетка ере колонизације, родила се и развијала нова муслиманска династија у источном Средоземљу, названа по свом оснивачу Осману I (око 1280 – око 1324. године). Османско царство било је једно од највећих политичких структура које је западни свет упознао од распада Римског царства: владало је делом Европе, западном Азијом, већим делом Магреба и држало на окупу земље веома различитих политичких традиција, многих етничких група – Грка, Срба, Бугара, Румуна, Јермена, Турака и Арапа, самим тим и различитих верских заједница – сунитских и шиитских муслимана, хришћана свих постојећих цркава и Јевреја.¹¹¹ Царство је било чврсто засновано на верском закону – шеријату, задржавши и своје анадолске корене, који су чинили језгро османске царевине. Приликом ширења у правцу Каира, Багдада и Беча, држава се током свог протезања земљама Африке, Азије и Европе, прилагођавала тамошњим установама, правним традицијама, друштвеним односима, народима и верама, те је на таквим темељима стварала свој посебни систем. Управна организација царства заснована је на јединственом, али веома растегљивом начелу вазалства, док је систем управе над афричким и азијским провинцијама, односно држава Магреба и Машрека био још сложенији. Уласком афричких земаља у оквире граница Османског царства отпочет је сукоб између Османлија и Западне Европе, пре свега са шпанском монархијом као државом која је предњачила у области колонизације, док је Средоземље за неколико деценија оживело као поприште великог поморског, економског и политичког надметања.¹¹²

Оснивање и ширење османске државе до 1481. године

На оспораваној и променљивој граници са Византијским царством налазио се изванредан број турских емирата - државица које су *de jure* признавале власт Селџука, али су *de facto* наступале самостално у области њихове спољне политике. Османова држава била је смештена на северозападним обронцима Анадолије, наспрам византијскихседа, на

111 Алберт Хурани, *Историја арајских народа*, Београд, 2016, 272.

112 Халил Иналџик, *Османско царство, класично доба 1300-1600*, Београд, 1974, 347, 350-351.

релативно плодном тлу са градовима на трговачким саобраћајницама који су повезивали Азију са Медитераном. Пре него што ће, средином 14. века, отпочети своје ратничке походе на Балкан, Османови потомци успели да овладају значајном територијом у Анадолији, од Анкаре (преузете 1360. године од кнежевине Еретне, чија је престоница била смештена у Сивасу, ранијем седишту монголске управе) до Дарданела.¹¹³

Савремени извори Блиског истока сведоче да је султан Мурат I (1362-1389) називан господарем свих пограничних кнежевина у Азији. За време његове владавине заузети су сви већи градови на простору Анадолије: Болу, Бејпазари и Бурса 1326. године; Баликесир 1336, Бергам 1337. године итд. без великих тешкоћа захваљујући досељеницима и газијама¹¹⁴ из околних кнежевина који су могућност за напредовање у каријери видели у држави Османових потомака. Када су караманске снаге кренуле против Османлија, они су њихов чин назвали издајом светог рата који су водили, тврдећи да таква офанзива помаже непријатељима ислама. Стога је према шеријатским начелима њихова света дужност била да уклоне караманску династију. Владари ове куће често су прибегавали оваквој политици и оптужбама када би се одлучили на напад усмерен према својим муслиманским суседима на истоку: египатских Мамелука, Узун Хасана и иранских Сафавида; фетвама је објављујући целом исламском свету.¹¹⁵

До краја 14. века османске снаге прешле су у Европу где су брзо напредовале додатно оснаживши своје Царство до пораза код Анкаре 28. јула 1402. године и заробљавања султана Бајазита I (са надимком Мунџа или *Yıldırım*, владао између 1389. и 1402. године) од стране монголског суверена Тимура (Тамерлана). Тиме је Бајазитов сан о стварању царства од Дунава до Еуфрата био осуђен на пропаст, док се царство налазило пред потпуним распарчавањем. Захваљујући економском напретку, пре свега трговини која се гранала око Бурсе и Једрена, затим усвајању ратних вештина од стране својих непријатеља (преузимањем топа и мускета и тактике опкољавања непријатељског логора са

113 Халил Иналцик, *нав. дело*, 21.

114 *Гази* (у оригиналу, прво значење) – ратник, јунак, војник муслиман, борац за веру. Преузето из: *Оксфордска историја ислама*, приредио Џон Л. Еспозито, Београд, 2016, 768.

115 Халил Иналцик, *нав. дело*, 21-22; Dr Hüseyin Dağtekin, *Genel Tarih Atlası*, İstanbul, 2017, 49.

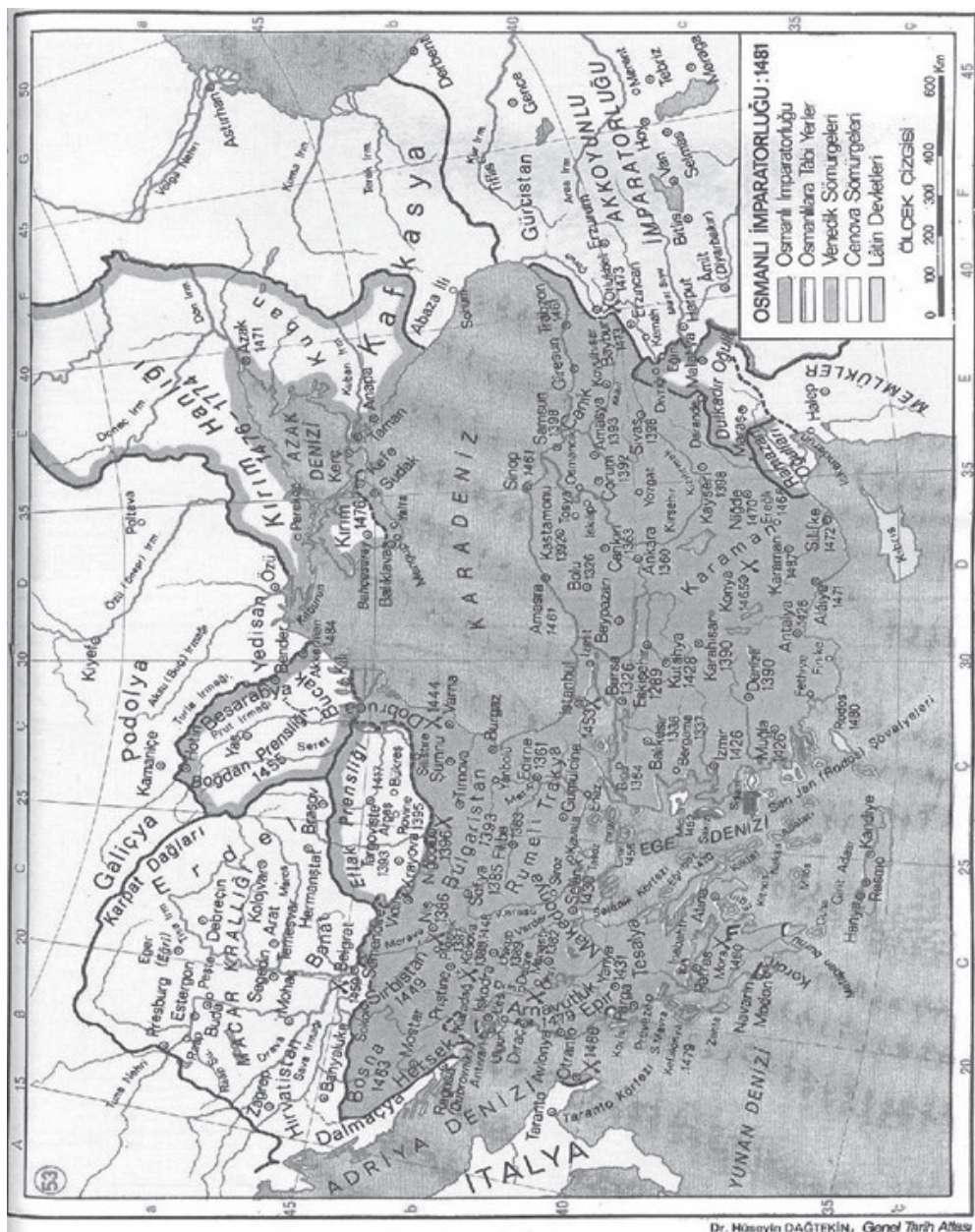
све четири стране помоћу запрежних кола, маневра који је Хуњади са успехом примењивао), до 1453. године Османско царство успело је да се чудесно обнови у време када су му грађански рат, крсташки походи и друге кризе претили уништењем.¹¹⁶

После распада српског царства и бугарске царевине, на Балкану није више било државе која би се по величини или снази се могла поредити са Османском државом. Са надирањем Османлија на Балкану, османска држава успела је прошири своје територије упоредо и на азијском континенту; стара селџутска престоница Коња преузета је од кнежевине Караманије 1465. године; Синоп и Трабзон на обали Црног мора 1461. године; Анталија, Измир и Мугла 1426. године. Амбиције Бајазита I остварио је његов потомак 1453. године султан Мехмед II Фатих (1444-1446; 1451-1481): „Суверен двеју земаља“ – Румелије и Анадолије, и „два мора“ – Средоземног и Црног, учврстио је и проширио царство на два континента, претворивши од Цариграда нову престоницу, названу Истанбул.¹¹⁷

---

116 Халил Иналџик, *нав. дело*, 26, 32-33.

117 Алберт Хурани, *нав. дело*, 270; Халил Иналџик, *нав. дело*, 21, 42-43; Dr Hüseyin Dağtekin, *нав. дело*, 49.

Карта 1. Мапа Османског царства и његово ширење до 1481. године¹¹⁸

118 Dr Hüseyin Dağtekin, *nav. delo*, 49.

У срцу Магреба и Машрека

Машрек – означава групу земаља арапског културно-историјског круга између Медитерана и Ирана, са изузетком Израела. То су: Египат, Јордан, Палестина, Либан, Сирија и Ирак. Појам се изводи из арапске речи „машрек“ што значи „Исток“, односно „Место излазећег сунца“. Магреб - У политичком смислу означава арапске земље северне Африке између Атлантског океана и Египта: Мароко, Алжир, Тунис, Либију и мањим делом Мауританију. Појам је у супротности са појмом магреб, и означава реч „Запад“. Од 16. до 19. века већи део Магреба, изузев султаната Мароко¹¹⁹, као и источна страна северне Африке са земљама Машрека, налазио се под влашћу Османлија, да би током 19. века власт прешла у руке европских сила – Француске, Шпаније и Италије.¹²⁰

Ојачано османско царство током 16. века посветило се решавању проблема источне Анадолије, који се огледао у успону династије Сафавида, нејасног порекла, око које су се окупљала турска племена. Дуготрајна је била борба Османлија и Сафавида око контроле центара моћи источне Анадолије и Ирака. Померање Османлија на југу ка поседима мамелучког султаната, имало је за резултат освајање Сирије, Египта и западне Арабије током 1516. и 1517. године. Багдад је вековима прелазно из руку династија; 1534. освојен од стране Османлија, Сафавиди су повратили власт над њиме 1623. године одржавши је до реуспостављања османске власти над градом 1638. године.¹²¹

Султан Селим I (1512-1520) победом код Чалдирана 23. августа 1514. године над шахом Исмаилом, припојио је османском царству планинске области од Ерзурума до Дијарбекира. Тиме је Анадолија постала безбедна од инвазије са истока, док су се путеви ка Кавказу (Грузији, Азербејџану и Луристану), Ирану и Багдаду отворили пред Османлијама. Временом је и сукоб са мамелучким султаном, најугледнијим сувереном у исламском свету и владаром Египта и Сирије, постао неизбежан.

119 Географски удаљено од Багдада и Дамаска, султанат Мароко успео је да очува своју независност. Овим подручјем Османско царство није никада овладало, чак ни на врхунцу своје моћи. Државом је владала династија Садида (1511-1628) и Алида (од 1796. године). Преузето из: Алберт Хурани, *нав. дело*, 617.

120 Масимо Кампанини, *Историја средњеј истока (1798-2006)*, Београд, 2011, 56.

121 Алберт Хурани, *нав. дело*, 271.

Супарништво између Османлија и Мамелука¹²² почело је у време султана Мехмеда II када су Турци освојили Караманију 1468. године, да би се раздруктало након османског напада на туркменску кнежевину Дулкадир у јужној Анадолији која се налазила под сизеренством мамелука. Османлије су међутим заступали гледиште да њима припада прво место у исламском свету, управо због тога што је султан Мехмед II био највећи газија¹²³ (отуда и надимак Фатих, односно Освајач). Мехмедов недовршени војни поход у циљу покорвања Мамелука у јужној Анадолији, довршио је његов унук Селим I *Yavuz* (називан и Грозни).¹²⁴ За време његове владавине, већи део Магреба, изузев султаната Мароко, као и источна страна северне Африке са земљама Машрека, нашао се под влашћу Османлија, да би током 19. века власт прешла у руке европских сила – Француске, Шпаније и Италије.¹²⁵

Услед португалског напада у Црвеном мору, цео арапски свет полагао је своје наде у османског султана. Поглавар Меке и потомак пророка Мухамеда предложио је 1515. године да се султану Селиму I упутити изасланство. У то име је султан Селим, када је са војском пошао на Мамелуке, објавио Арапима да долази као ослободилац од мамелучког јарма и заштитник исламског света. Селим I је најпре кренуо на Халеб (Алепо)¹²⁶. Дана 24. августа 1516. године османске трупе унуштиле су

---

122 Мамелучки владари, припадници војничке касте и потомци турских и черкеских робова, владали су Египтом, Сиријом и западном Арабијом два и по столећа. Мамелуци су били немуслимански преведени у ислам, у 13. веку у Египту су чинили султанову гарду, да би се уздигли до велике моћи и преузели власт од династије Ејубида (1169-1250) владавши Египтом и Сиријом до 1517. године када су Турци освојили њихове територије. Коначно су уништени почетком 19. века. Преузето из: Алберт Хурани, *нав. дело*, 617; Халил Иналцик, *нав. дело*, 48; *Оксфордска историја ислама*, 779.

123 *Гази* – (друго значење) победник, освајач (титула мухамеданских владара и заслужних војсковођа). Преузето из: *Оксфордска историја ислама*, 768.

124 Халил Иналцик, *нав. дело*, 1974, 44-45.

125 Масимо Кампанини, *нав. дело*, 56.

126 Алеп (Алепо или Халеб) – град и трговински центар Сирије са развијеном индустријом свиле. Према наводима археолога, град је настао око 2000. године п.н.е. Пао је под власт Арабљана 638. године, док је под Турцима Селџуцима провео од 1090. до 1117. године. Налазио се под опсадом крсташа 1118. и 1124. године да би у 13. веку (1260. године) доживео пустошење од стране монголских трупа, а од Тимура поново 1401. године. Град се нашао под турском влашћу од 1517. године до 1918. године, потпавши под француским протекторатом након завршетка Првог светског рата и комадања Османског царства. *Оксфордска историја ислама*, 763.

ал-Гауријеву војску (мамелучког султана) код Марц Дабика, а мамелучки султан је погинуо на бојишту. У великој цамији у Алепу, у присуству абасидског калифе ал-Мутебекила, османски султан примио је титулу „слуге и заштитника Меке и Медине“ која је до тог датума припадала мамелучким султанима. Након ове пресудне битке, османска војска савладала је отпор преосталих мамелучких јединица и заузела Дамаск и Јерусалим. До краја 1516. године Османско царство заузела је читаву Сирију. (Под појмом Сирије која је постојала у доба калифата, подразумевала се целокупна обала Леванта, укључујући данашњу државу тог имена, затим Либан, Израел, Палестину и Јордан). Након битке код Рејданије 22. јануара 1517. године под османску власт пали су Хеџас (поглавар Меке послао је султану кључеве светих градова и покорио му се) и цео Египат. Пошто је за намесника Египта наименовао Хајир-бега, бившег мамелучког намесника у Алепу, Селим I вратио се у Цариград.¹²⁷

Захваљујући Селимовим освајањима приходи Царства су се удво-стручили, сада када су се под османском влашћу налазила најбогатија средишта транзитне трговине у свету. Захваљујући тим средствима, његови наследници попут Сулејмана I Законодавца (1520-1566) били су у стању да финансирају своје походе, попут опсаде Беча 1529; заузимања Београда 1521, Родоса (кључ источног Средоземља) 1522., године. Алжира заузетог од стране Османлија 1519. године (на појединим местима спомиње се 1520. година); Триполитаније (Либије) 1551; Туниса 1534.¹²⁸

Припајање арапских земаља Османском царству, а нарочито Меке и Медине, обележава почетак новог раздобља. Османско царство више није било погранична држава, већ исламски калифат, док су се османски султани сматрали заштитницима целог муслиманског света, а не само његових граница, а шеријат као верски закон ислама добио примарну важност у руковођењу државом. Западни хришћани сматрали су их озбиљнијом претњом Европи од муслимана чија је власт била сведена на јужни део Иберијског полуострва. Од 15. века муслимански бродови лутали су Средоземним морем нападајући европске бродове и приморске градове. Османлије су до половине 16. века овладале поред Персијског залива (заузимањем Тебриза и Багдада и анексијом Ирака) и Кавказа (анексијом Азербејџана 1514, Грузије 1510, кнежевине

127 Халил Иналцик, *нав. дело*, 48-49.

128 Халил Иналцик, *нав. дело*, 150; Dr Hüseyin Dağtekin, *нав. дело*, 52-53.

Луристан 1587. године), Црвеним морем освајањем Басре 1538. године. Басра је, после Суеца, постала друга по величини база за опремање флоте против Португалаца. Тиме су се под њиховом контролом нашли сви путеви који су водили са Блиског истока ка Индији. Почетком 17. века, алжирски и марокански морепловци у служби Османског царства изводили су пљачкашке походе на јужне обале Енглеске и Ирске.¹²⁹

Карта 2. Ширење Османског царства између 1299. и 1683. године¹³⁰

129 Оксфордска историја ислама, 338; Халил Иналцик, *нав. дело*, 55-56.

130 Dr Hüseyin Dağtekin, *нав. дело*, 52-53.

Административна подела Османског царства

Од првих дана постојања османске државе, султани су именовали и поверавали управу над одређеном облашћу двојници представника власти – бегу – који је припадао војничкој класи и заступао султанову извршну власт, и кадији, који је потицао из редова улеме¹³¹ и у име султана бавио се правосуђем. Бег није могао извршити ниједну казну а да претходно од кадије није добио пресуду, док кадија није био у могућности да спроведе у дело ниједно своје судско решење. Османска држава била је подељена на административне јединице – санџаке, на челу са војним намесником – санџак-бегом. Нагло ширење османских територија на Балкану после 1361. године, наметнуло је потребу да се над свим санџатским беговима постави беглергег, како би се сачувала контрола над провинцијама Царства. До почетка 17. века (1610. године) Османско царство било је подељено на тридесет два ејалета/беглергерлуга¹³².

Постепљено оцепљење и отимачина османских територија на азијском и афричком тлу, било је резултат разлике у устројству беглербеглука. Постојао је према томе изванредан број аутономних провинција, односно наследних (вазалних) санџака и оних који су се налазили под непосредном султановом управом (узмимо за пример Румелијски беглербеглук са седиштем у Једрену, основаним међу првима око 1362. године). Бегови на границама Царства били су независнији у своме односу према централној влади од бегова који су били ближи престоници. Припадали су таквим породицама као што су Евренос-оглу или Михал-оглу и представљали султанове намеснике према начелу наслеђа. У тим санџацима, познатим под називом хукумет – самостални санџаци, целокупан приход припадао је наследном племенском бегу, док је он на основу султановог наређења, био у обавези да даје утврђен број ратника за потребе војних похода. У свакој од ових провинција, султан је именовао по једног намесника, кадију, дефтердара док

---

131 Термин који означава муслиманске верске стручњаке, „оне који поседују право знање“ па стога представљају ауторитет за све аспекте исламског живота. Истичу се својим познавањем четири кључне области исламске учености: арапског језика (граматике и лексикологије), Курана и његовог тумачења, проучавања хадиса и фикха (верског закона). Преузето из: *Оксфордска историја ислама*, 789.

132 Ејалет – покрајина Османског царства; крајем 16. века овај назив се употребљавао уместо термина беглербеглук. Преузето из: Халил Иналџик, *нав. дело*, 305.

је у већим градовима стационарао јаничарске гарнизоне. Тимарски феудални режим са системом спахија и раје на спахилуцима постојао је само у оним областима Царства где су санџачки систем и османска администрација ухватили чврсте корене, попут санџака на Балкану. Са друге стране, тимарски режим није постојао у провинцијама Египта, Багдада, Триполитаније и Басре, које су захваљујући тој чињеници имале извесну аутономију.¹³³

У 18. веку дошло је до промене равнотеже између османске централне власти и оних на локалном нивоу, те су у провинцијама удаљеним од Истанбула тамошње владајуће породице или групације постале релативно независне, али и даље одане главним интересима државе. До почетка 19. века, османска владајућа елита постала је свесна опадања војне моћи и привреде услед повећаног броја европских трговаца у Индијском океану и на Средоземном мору.

Значај арапских провинција у царству мора се посматрати у контексту бављења Балканом и Анадолијом, који су сваки за себе били подједнако битни за османску царевину. Алжир је на западу представљао јако упориште против шпанске, а Багдад на истоку против сафавидске експанзије. Иако нису били изложени било каквом облику претње од стране страних сила; нарочито након што је османлијска флота успела да заустави продирање Португалаца на Црвено море у 16. веку; провинције Египат, Сирија и Хеџас представљали су главни извор за пуњење османске касе. Осим тога, из њих се организовало годишње ходочашће у Меку и Медину, што је Османлијама давало одређену дозу легитимитета и угледа у исламском свету, примат који ниједна друга муслиманска држава није поседовала. Стога је било важно да султанова власт држи арапске провинције под контролом, и за то је имала више од једног начина. Урушавање царства најбоље се огледало кроз призму постепеног губитка контроле османске управе над провинцијама Магреба и Плодног полумесеца¹³⁴ услед европског индиректног уплива у њима.¹³⁵

133 Халил Иналџик, *нав. дело*, 147-151.

134 *Плодни полумесеца* – термин који данас обухвата нације и области Палестине, Израела, Јордана, Либана, Сирије и Египта. Преузето из: Алберт Хурани, *нав. дело*, 25.

135 Алберт Хурани, *нав. дело*, 282-283.

Сирија: Градови Алепо, Дамаск и Триполи налазили су се под директном контролом због прикупљања пореза: Алепо ради позиције коју је заузимао на пољу међународне трговине; Дамаск као један од центара из кога се организовало ходочашће, а Јерусалим и Хеброн као свети градови. Како је влада у Истанбулу могла непосредно да контролише само проходне путеве кроз Анадолију и морске пролазе, због природе терена у планинским областима било је довољно да османска власт призна локалне породице (старешине сточарских племена у сиријској пустињи) за господаре, под условом да сакупљају и предају приход османском владару и да не представљају претњу за путеве којима су се кретали трговци и ходочасници. Сукоб који је избио између намесника Египта и Порте у време султана Мехмеда II, обележило је ривалство између великих сила, пре свега Француске и Велике Британије. Француска је сматрала да би посредством египатских претензија на Сирију и Киликију и њиховим заузимањем од стране Каира (снага Мехмеда Алија), успела да повећа сопствени утицај и доминацију на Леванту. Енглеска, која је потписала повољан трговачки уговор са Високом портом, рачунала је на османску подршку у њеном колонијалном надметању са Француском. Русију је са друге стране занимао статус мореуза, Босфора и Дарданела. Споразумом потписаним у Лондону, 13. јула 1841. године Сирија је враћена султану, а наследна власт у Египту Мехмеду Алију, уз обавезу плаћања годишњег трибута и формалног признавања османског сизеренства.¹³⁶

Египат: У Египту су и даље владали мамелуци, ратничка елита робовских војника чије је претке свргнуо султан Селим I, али који су се услед слабе централне власти докопали управе над пословима у долини Нила. Један од њих, Али Беј Велики, у периоду између 1760. и 1773. године успео је да оспори османску власт у светим градовима Арабије и оствари контакт са руским двором. Након Наполеонове експедиције у Египту 1789. године и три године окупације Египта (до повлачења 1801. године) Висока порта је тамо послала трупе са идејом да поврати власт над овом земљом. Османи су власт препустили младом и амбициозном албанском команданту Мухамеду Алију, који је до 1805. године добио титулу гувернера. Учврстивши се на том положају, кренуо је у искоришћавање земље, али и у њену модернизацију. Династија Мухамеда

¹³⁶ *Историја Османској царсџива*, приредио Роберт Мантран, Београд, 2002, 605-606.

Алија(1805-1848), са титулом валије (управитеља) одржала од 1805. године до његовог потомка Фуада II 1952. године проглашењем независности египатске државе. Династија коју је основао Мухамед Али остварила је високи степен аутономије у оквиру Османског царства, водећи реформистичку политику, док се њен програм ослањао више на имитацији Запада него на обнови исламске вере. Осим тога, Египат је показао већу пријемчивост за инострана улагања, што је подстакло интервенцију споља. Под наследницима Мухамеда Алија, а посебно за време његовог сина Исмаила (1862-1879) наставило се са пројектима посвећеним изградњи институција модерног друштва, док је Египат бивао поступно све независнији од Османског царства.¹³⁷

Либан: Либанска криза била је једна од последица сукоба између Османског царства и Египта. У тренутку када су трупе Ибрахим-паше, Мехмед Алијевог сина, окупирале Либан, египатске снаге искористиле су тензије између различитих елемената становништва, посебно маронита¹³⁸ и Друза¹³⁹. Британци и Французи који су издалека посматрали све што се догађало у овом делу света, такође су се умешали у игру: Велика Британија стала је на страну Друза, а Французи на страни маронита. Годину 1840. обележило је повлачење египатских снага, услед удруженог британско-османског искрцавања. Османској влади требало је пет година да угуши серију насиља и грађански рат који је отпочео 1841. године. Овако склопљени мир није дуго потрајао, да би 1860. Либаном поново потекла крв у сукобу између истих заједница иза којих је стајало саучесништво Велике Британије и Француске. Сценарио је био сличан, као у случају са Египтом, с тим што је победу однела Француска. Споразумом потписаним 1861. године Османско царство изгубило је *de facto* још једну провинцију (управљање регијом поверено је католичком функционеру кога је именовала Порта, али који се налазио под

---

137 Масимо Кампанини, *нав. дело*, 19, 43-45; *Оксфордска историја ислама*, 529; Алберт Хурани, *нав. дело*, 345-346.

138 *Маронитска црква* – Заједница Сиријаца који живе углавном у Либану, ушла у унију са римокатолицима у 12. веку. Данас на Блиском истоку има око милион маронита, углавном у Либану, затим Северној и Јужној Америци. *Историја Османског царства*, 781.

139 Друзи – сиријски народ који исповеда веру изведену из учења исламитске, шиитске секте. Презето из: *Оксфордска историја ислама*, 769.

контролом великих сила). Француска је добила још једногштићеника на њеном плану експанзије ка Блиском истоку.¹⁴⁰

Оваква геополитичка слика оставља утисак распарчаности Царства и слабости његових средњоисточних провинција пред европским империјализмом.

Унутрашње разарање Царства и продор европских сила унутар његових граница

Покушај султана Сулејмана I да успостави османску доминацију у свету претрпео је одлучујуће поразе. Миром склопљеним у Като-Камбрију 1559. године склопљеним између шпанског краља Филипа II и шпанског краља Анрија II установљена је шпанска хегемонија у Европи, док је Османско царство изгубило Француску као свог дугогодишњег савезника у европској политици и зарад доминације на Медитерану. Први знаци опадања османлијске моћи на Средоземном мору представљали су повлачење Османског царства са Малте 1565. године и Сулејманов последњи поход против Угарске 1566. године, док је последњи поморски успех Османлија било освајање Кипра 1570/1571. године. Снажна савезничка војска Хришћанске лиге потукла је у највећој битци која се икада водила на Медитерану, османлијске поморске снаге 7. октобра 1571. године код Лепанта. После Лепанта, османска флота више се није опоравила нити је Царство икада више успело да успостави превласт у Средоземљу.¹⁴¹

Током 16. века Османлије су биле потучуне од стране португалске снаге у Индијском океану које су задобијале потпуну контролу над трговином између Индије и Блиског истока. Али њихова превласт над овим поморским путем није била дугог века. У том истом раздобљу, тражење нових путева којима би се извозила персијска свила у Европу представљало је још једну претњу османској привреди поред оснивања Источноиндијске компаније 1600. године настало као резултат јачања холандске и британске морнарице. До почетка 17. века Мала Азија је представљала главни пут за превоз персијске свиле и европских

140 Исто, 606-608.

141 Халил Иналџик, *нав. дело*, 59-65.

вунених тканина, али када су овом трговином почели да се баве Холанђани и Британци пребацивши целокупну трговинску размену са Персијом, преко Персијског залива на алтернативни пут преко Атлантика, Османско царство је тиме политички и економски сведено на територије Мале Азије, Балкана и арапских земаља. Губитак статуса као светске и поморске силе одразио се и на привреду Царства. Османско царство премашило је своје материјалне могућности и кренуло да губи контролу над азијским и афричким провинцијама.¹⁴²

Муслимански свет се у више региона и наврата суочио са војном силом европског империјализма. Крајем 18. и почетком 19. века, муслиманска реакција великим делом имала је облик цихада. Увучени у конфликт са европским силама, били су то традиционално оријентисани покрети посвећени обнови ислама и одбрани од империјалистичких сила. Било је и оних покрета чији је програм био фокусиран на јачању историјског идентитета и традиције, али не посредством религије већ јачањем националистичких осећања, било да је реч о признавању својих грађанских права или стицању независности.¹⁴³

На првом месту једну од улога политичког уплива и рушења Царства изнутра посредством тзв. „меке моћи“ одиграле су стране мисионарске школе и сиротишта, основане су с краја 18. и средином 19. века, од стране Француске, Енглеске, САД, Аустрије, Немачке, Италије и Русије. Поменуте школе ни са становишта управе, нити са становишта образовног програма нису успеле да успоставе никакву интеграцију са османским просветним системом, нити је то био циљ њиховог оснивања. Све оне налазиле су се махом локализоване у областима у којима је требало покренути ланчану реакцију буђења националне свести а у складу са поделом интересних сфера, договора којих су се велике силе прећутно држале. Тако је Русија оснивала школе у Сирији и Палестини; Француска у Либану и Сирији; Енглеска на обалама Егеја и источном Медитерану итд. Број иностраних школа и сиротишта, основаних махом од стране мисионарских групација из САД, у областима у којима османски режим није могао да пружи

---

142 *Исто*.

143 *Оксфордска историја ислама*, 528-529.

образовне и социјалне услуге попут Дамаска, Измира, Бејрута, Сидона и Алепа достигао је број од око четири стотине почетком 20. века.¹⁴⁴

Османска империја била је једна од великих сила новог века. Али економска структура на којој је почивала била је застарела за свет новог века. Шпаније је у својим прекоокеанским колонијама настојала да се обогати плантажним колонијализмом (заснивајући имања). Османско царство за то време суочавало се са заосталом пољопривредом на истоку Медитерана. Тиме будући да није могла да стекне богатство пољопривредом, нити оствари првобитни капитал неопходан за пласирање у развој трговине и мануфактуре, једина опција била је давање повластица (тзв. капитулација) страним трговцима. Током периода танзимата¹⁴⁵ Царство је дубоко зашло у мрежу страних трговаца који су се до тридесетих година 19. века дочепали готово целокупне унутрашње трговине. Царинске тарифе које су уређиване не према стопи већ количини робе, давале су додатну сигурност енглеским трговцима.

Склапањем Трговачког споразума у Балталиму у време султана Махмуда II 1838. године, правним актом озваничена је трговина која се до тада заснивала на кријумчарењу и са мотивом стављања исте под контролом Порте и државне касе из Истанбула. Још пре потписивања Споразума, Велика Британија радила је на успостављању и ширењу своје трговачке супериорности у Либану. Године 1845. године само у Бејруту постојало је 365 енглеских бродова. Француска је након Наполеоновог похода на Египат (1798. године) интензивирала своју трговину на Средоземљу, са преко двадесет француских бродова стационираних у Сирији. Због своје удаљености, Француска и Аустрија уз проналазак парне машине нису биле у стању да још дуго конкуришу Британији. Током 1840. године Енглеска је елиминисана скоро све конкуренте, са трговачким конзулима у Бејруту и Измиру.¹⁴⁶

---

144 Илбер Ортајли, *Најдужи век империје*, Београд, 2004, 162-163.

145 Танзимат – уредбе, реформе, преуређење, организовање. Појам који се везује за почетак реформисања државне управе, увођење законитости и формално правно једначавање муслиманских и немуслиманских поданика царства. Започет је проглашењем Хатишерифа од Гилхане 3. новембра 1839. године којим је прокламована сигурност части, имовине и живота свих припадника државе. Трајао је током читавог 19. века. Преузето из: Илбер Ортајли, *нав. дело*, 2004, 15.

146 Илбер Ортајли, *нав. дело*, 91-93.

Османски државници 19. века улагали су у индустријализацију, нарочито у области текстила и порцелана (фабрике фесова и чоје и фабрике папира у Измиру; војне опреме у Бејкозу; порцелана у Топхани и Бејкоз-Инџекоју). Европске силе улагале су у развој мануфактуре унутар Царства како би исцрпели њихова богатства. Енглеска се бавила извозом производа од свиле и памука; Бурса се преоријентисала на извоз свиле, док је Анкара представљала главни изворни центар чувене мохер вуне. Египат је привлачио стране инвеститоре услед производње памука на плантажама, које су се налазиле у надлежности енглеских трговаца. Прекид снабдевања памуком за време америчког Грађанског рата 1861-1865, представљао је подстицај да се производња ове културе увећа. Осим тога, отварање Суецког канала (1869.) и рана изградња железнице широм земље, додатно су привукли европске финансијере.¹⁴⁷

Комадање Царства – европске интересне сфере

Почетком 19. века, многе арапске територије уживале су доста отворену независност услед слабе и нестабилне контроле османске централне управе из Истанбула над њима. У градовима Алжир и Тунис, античким берберским утврдама које су увек водиле политику независности, владари су били дејови и бејови¹⁴⁸ – који су потицали из редова турских гарнизона, првенствено јаничара. Алжир је био нека врста војне републике у којој су паше, послате из Истанбула, имале чисто почасну функцију. У Тунису су бејови Хусеиниди од 1705. године успоставили династију, док је Либијом владара династија Караманида од 1711. године, доживевши под Јусуфом Алијем (1795-1832) раздобље економског напретка и централизовања државне власти. Најпосле, потпуно независни били су Мароко, на крајњем западу исламских држава, под династијом шерифа који су себе сматрали Пророковим потомцима; Јемен, где су владали зејдитски имамаи из династије Касимида и Персија са династијом Каџара.¹⁴⁹

147 Алберт Хурани, *нав. дело*, 170-171.

148 Владарске титуле у Алжиру и Тунису под Османским царством од 1671. године. Масимо Кампанини, *нав. дело*, 25.

149 Масимо Кампанини, *нав. дело*, 25-27.

Мотиви колонизације османског царства које је пролазило кроз озбиљну унутрашњу кризу били су првенствено комерцијалне природе. Османско царство пролазило је кроз дубоку унутрашњу кризу изазвану задуживањем двора код европских сила, посебно код Француске. То је управо послужило као изговор колонизаторима да се умешају у унутрашње прилике афричких земаља, у виду заштите властитих економских интереса. Осим тога, Царство је постепено војно слабило, централна управа над овим провинција готово да није постојала те је Порта била доведена у ситуацију у којој није могла да се супростави страном уплитању. Коначно, локално становништво и националистички реформаторски покрети нису били у стању да пруже озбиљнији отпор у тренутку када су се ове државе нашле под ударом европске агресије. Стога је важно обрадити пажњу како су европске силе успеле да наметну своју доминацију, којим хронолошким редом и из којих порива, дакле шта је то што је било слично, а шта различито у природи „колонизације“ афричких и азијских провинција Османског царства.

Колонијална експанзија имала је следећи ток:

Под француским протекторатом, а номинално у оквирима Османског царства с краја 19. и почетка 20. века нашле су се следеће провинције: Алжир од 1830, Тунис од 1881, и Сирија од 1920. године.

Османски поседи под британском краљевском контролом били су: Аден од 1839, односно Египат од 1882. године. Палестина, Кипар и Ирак нашли су се под британским мандатом од 1920. године.

Италија је почетком 20. века искористила слабљење Царства заузимањем Киренаике и Триполитаније 1911. године и оцепљењем ових територија од османске државне власти 1912. године (само приобални део); освајање Додеканеза завршено је до априла 1912. године.¹⁵⁰

Прва права експедиција са циљем војног и политичког покоравања и колонизације арапско-исламске територије на Средњем Истоку била је француска експедиција у Алжиру 1830. године. Мотив експедиције, поред престижа била је тежња да се одврати пажња париске јавности од актуелне ситуације у земљи (царство Шарла X се рушило), тек касније се она претворила у прави освајачки подухват. Французи су у првим годинама контролисали само обалу да би након обрачуна 1841-1847. са локалним становништвом, учврстили своју власт у Алжиру претворивши

¹⁵⁰ *Историја Османског царства*, 724-725.

га у праву колонију, чије ће ресурсе искоришћавати, а територије насељавати својим становништвом. За разлику од осталих прекоморских колонија, медитеранска регија Алжира почела је од 1848. године да се третира као интегрални део Француске.¹⁵¹

Тунис је прешао под француску контролу 1881. године, а Мароко 1912. године. Под владавином Ахмед-беја (1837-1855) Тунис се готово сасвим ослободио османске контроле. Користећи политички сукобе и незадовољство народа изазвано аутократским и корумпираним системом, европске силе убрзо су напале Мароко. Французи су применили начело *divide et impera*, подржавајући Бербере (становништво које је живело на селу и у планинама) у њиховим локалним сукобима са арапским становништвом (настањено у градовима и на обали Медитерана).

Французи су 1844. године у битци код Ислија потикли мароканску војску, док су 1860. године мароканци заратили са шпанским колонизаторским снагама, које су извојевале победу и окупирале град Тетуан. Овакве војне катастрофе показале су сву слабост војних али и осталих институција унутар османског султаната. Европљани (Французи, Шпанци и Немаци) условљавали су мароканско друштво својом финансијском и технолошком надмоћи. Алжирским споразумом из 1906. године Мароко стављен под заједничким финансијском контролом Француске и Шпаније, односно европске силе договорили су се око поделе интересних сфера на овој територији и формирању два протектората на подручју Марока. Шпанија је држала области на северу, док је Француска управљала областима на Атлантској обали и граници са Алжиром. Град и центар трговине на Медитерану, Тангер, остао је под специјалном међународном управом. Британија се одрекла својих интереса на територији Марока, како би имала одрешене руке у Египту.¹⁵²

Тунис и Мароко за разлику од Алжира, нису били француске колоније у правом смислу те речи него протекторати. Формално, у Мароку је и даље владао султан, а у Тунису беј. Међутим, они заправо нису имали никакву моћ. Формални суверен остао је султан након успостављања протектората, док су Французи заузимали кључна места у влади, а француски пуномоћник водио унутрашњу и спољну политику. Султан

151 Масимо Кампанини, *нав. дело*, 30.

152 Немања Старовић, *Блиски исток – крајко и јасно*, Београд, 2014, 122; Алберт Хурани, *нав. дело*, 347-348; Масимо Кампанини, *нав. дело*, 42.

Мехмед V Решид прихватио је француску заштиту потписавши уговор о прихватању протектората над Мароком у марту 1912. године.¹⁵³

1839. године Енглеска је окупирала султанат Аден искључиво ради контроле поморског пута ка Индији, још пре прокопавања Суецког канала, и Судан 1882. године.

Египат је као и Сирија имао стратешки, финансијски и верски значај, као један од бастиљона османске контроле источног Средоземља. Њиме је било теже владати него Сиријом, услед његове удаљености од Истанбула, богате унутрашњости због производње памука која је производила вишак производа за потребе власти и градом са дугом традицијом као престоницом. Подухват прокопавања Суецког канала отпочет 1859. године, налазио се у жижи интересовања Француске и његовог цара Наполеона III док је, на другој страни Велика Британија у почетку деловала незаинтересовано. Тек се завршетком пројекта, 1869. године показало да Канал има велики значај за саобраћај и трговину, којим је омогућен транспорт робе без отпловљавања Африке, од Медитерана до Индије и Далеког истока. Европљани су одмах схватили вредност Канала, који се налазио у власништву англо-француске компаније. Оно што је битно јесте да су трошкови рада углавном сасвим пали на терет египатске државе, тиме је Суецки канал био прадигмичан пример праве европске економске колонизације: плаћали су га Египћани, док су се од њега богатели Европљани. Средства утрошена за изградњу канала довела су до банкрота Египта под управом Ибрахимовог сина Исмаила, који је дошао на престо 1863. године. Осим тога, Исмаил је од султанског двора по веома високој цени купио титулу *хедива*, односно вицеканцелара 1867. године. Протести и масакри изазвани државном празном касом и побунама становништва под вођством националиста, ишли су на руку Британцима који су до краја 1882. године учврстили своје присуство у Египту, под видом мандантне управе, формално. Британско бомбардовање Александрије 1882. године упоредо са искрцавањем трупа у Суецу, завршило се њеним поковањем Египта. Иако британска доминација није била званично проглашена због сложености страних интереса, британска власт проширила се ка југу дуж долине реке Нила до Судана. Године 1899. услед побуне локалног становништва, уведен је нови систем владавине – англо-египатски „кондоминијум“, с тим да је *de facto*

153 Масимо Кампанини, *нав. дело*, 42.

одлуке доносила углавном Британија. Француска је признала врховну британску власт у Египту тек 1904. године. Влада у Лондону управљала је Египтом посредством генералног конзула стационараног у Каиру, који је под заштитом британске војске, владао земљом у интересу Британаца. De jure Египат је био под сизеренством Османског царства до његовог распада 1918. године под управом хедива (веккраља), али је de facto био под политичком и војном контролом Британије.¹⁵⁴

Подела Магреба завршена је касним укључивањем Италије у „утрку за Африку“ 1911. године, објавивши рат Османском царству, искрцавањем на обали Триполитаније. До краја 1912. године Италија је над окупираним територијама добила делимично признање свог положаја од османске владе.¹⁵⁵

За даља колонијална освајања у области Плодног полумесеца било је потребно сачекати пад Османског царства после Првог светског рата мира у Севру 1918. године и мира у Лозани 1923. године склопљеним између држава победница (Антанте) и новоуспостављане Турске Републике (реч је о провинцијама османског царства као што су Сирија, Палестина; Ирак и Либија над којима је успостављена мандантна управа Француске и Енглеске до проглашења њихове независности након завршетка Другог светског рата). Независност су прогласиле следеће државе Магреба и Машрека хронолошким редом: Сирија и Либан 1946, Ирак 1947; на простору Палестине створен је Израел 1948, Либија 1951, Египат 1952, Тунис и Мароко 1956, Алжир 1962. године.¹⁵⁶

---

154 Масимо Кампанини, *нав. дело*, 45; Алберт Хурани, *нав. дело*, 284-285; 345-346.

155 Алберт Хурани, *нав. дело*, 348.

156 Масимо Кампанини, *нав. дело*, 30; Dzenigiz Hakon, *Istorija savremene Turske*, Prizren, 2011, 56, 76-78.

Литература

1. Алберт Хурани, *Историја арајских народа*, Београд 2016.
2. Халил Иналцик, *Османско царство, класично доба 1300-1600*, Београд 1974.
3. *Оксфордска историја ислама*, приредио Џон Л. Еспозито, Београд 2016.
4. Dr Hüseyin Dağtekin, *Genel Tarih Atlası*, İstanbul 2017.
5. Илбер Ортајли, *Најдужи век империје*, Београд 2004.
6. Масимо Кампанини, *Историја средњеј историје (1798-2006)*, Београд 2011.
7. *Историја Османској царства*, приредио Роберт Мантран, Београд 2002.
8. Немања Старовић, *Блиски исток – крајко и јасно*, Београд 2014.
9. Dzengiz Nakon, *Istorija savremene Turske*, Prizren 2011.

Sladana Zdravković

Colonialism Under the Guise of Protectorate – The Decline of the Ottoman Empire ‘From Within’

European powers began the colonization of Africa and Asia as early as the 17th century when trading companies were founded in the Netherlands, France and the United Kingdom thus fulfilling the vital role in expanding European economic influence overseas. The beginnings of the colonization were purely for economic and commercial purposes but over time they led to the rise and fall of empires, as was the case with the Ottoman Empire. Under the guise of mandated administration, the implementation of reforms and maintenance of peace and stability in certain provinces, British and French forces had been sharing their spheres of interest by arrogating nominal authority over these territories in the aftermath of World War I and the defeat of the Ottoman Empire in World War I. The purpose of the thesis is methodological research on a specific case study – the process of colonization within the boundaries of an empire during the 19th and 20th century as well as its decline by the great European powers and their imperialist authorities. The research is based on the provinces of the Ottoman Empire that occupy today's North African states: the Maghreb and the Mashriq, or the Middle East.

Key words: Ottoman Empire, Egypt, Syria, The Maghreb, The Mashriq, Colonization, Protectorate, Sharia.

Србољуб ПЕОВИЋ¹⁵⁷

Институт за европске студије
Београд

Каџарски Иран у великој игри

Сажетак: Као једна од ретких ваневропских држава које су успе-
ле одолети европској колонизацији, Каџарски Иран представља зани-
мљиву тему за изучавање. Овај невелики рад има за циљ да у основним
цртама представи период тзв. *Велике иџре* и улоге коју је Иран одиграо
у њој. Уз кратке напомене о основним концептима овог периода и при-
казом првих иранско-европских контаката, изложена је превасходно
догађајна историја, кроз коју се показује како је супарништво Русије
и Уједињеног Краљевства спречило да Иран буде колонизиран, да би
на крају био концизно приказан и однос према наслеђу овог периода у
самом Ирану током XX и XXI века у неколико слика.

Кључне речи: Иран, Каџари, Уједињено Краљевство, Русија, Велика
игра, колонијализам, антиимперијализам

Шта је Иран?

Најранији помен иранског имена данас је сачуван у савременим
натписима у Накш Ростему и на новцу шаханшаха Ардешира I (رىش در) из
сасанске династије, на прелазу из I у II век нове ере (Axworthy, 2008:
45). Иако је овај термин првобитно вероватно имао етнички предзнак
(*земља Иранаца*)¹⁵⁸, чини се да је под сасанском династијом *Иран* постао

---

157 speovic@gmail.com

158 Под утицајем европских интелектуалаца друге половине XVIII века, конфлација
термина *Арија*, *Аријевци* и *Иран* присутна је у европским, али и иранским делима и у

термин за концепт јединствене територије са релативно дефинисаним границама, која се простирала на ономе и око онога што се данас назива *Иранском висоравни* (Davis, 2012: 41).

По паду сасанске државе под власт Хилафета (651), њено импресивно културно наслеђе допринело је не само опстанку иранске културе и свести већ и снажном утицају иранске културе на друге до те мере да су Хилафет и државе које су настајале издвајањем од њега преузимали сасанске политичке институције. У историографији је формиран концепт *Туркојерсије* како би се описале турске државе настале на простору од Анадолије до Индије, чија се дворска култура може окарактерисати као иранска (Amanat, 2012: 5-6; Varfield, 2010: 10). Иако од 651. до 1340. нема сачуваног помена *Ирана*, чињеница да је име опстало до XIV века говори у прилог континуитету идентитета (De Planhol, 2001: 426-431).

Нову државу са иранским именом 1501. формирао је шах Исмаил I (مکیلی ع امس اه اش), азерског (турског) порекла. Ова држава је преживела до 1722, када ју је покорио шах Махмуд Хотак (کت وه دوم حم ه اش). Наступио је дуг период подељености и међусобних борби за власт над *Ираном*, који је трајао све до 1796, када се хан Ага Мухамед (ن ا خ دم حم اغ) и формално прогласио падишахом, пошто је заузео највећи део територије *Ирана*. Азерско (турско) племе Каџара давало је владаре Ирана све до 1921.

Увод у Велику игру:

Први контакти са европским државама

Покушавајући да обезбеди трговину у Персијском заливу и Индији, португалска морнарица успела је да заузме иранско острво Хормуз (1507) и град Гамрун (1514). Енглеска Источноиндијска компанија је 1616. почела трговати у Персијском заливу. Већ наредне године је Источноиндијска компанија успоставила стално присуство у Ширазу и Исфахану, да би 1622. заједничке иранско-енглеске снаге повратиле и Гамрун (преименован у Бендер Абас) и Хормуз. Све до 1750-их Британска источноиндијска компанија и њен холандски пандан били су доминантни европски трговци на овом подручју, тргујући све до

каспијских обала. Њима се придружила и француска Источноиндијска компанија, основана 1664. (Greaves, 2007: 350–351).

Период борби за ирански престо допринео је паду трговинске размене (Greaves, 2007: 351–354). Британски капетан у руској служби Џон Елтон (*Captain John Elton*) успео је да добије дозволу за отварање Руске компаније, која је требало да пружи алтернативу несигурној трговини у Персијском заливу. Компанија је пословала од 1741. до 1746, када ју је забранила руска царица Јелисавета I (императрица Елизавета I), будући да је компанија почела градити ратне бродове у Каспијском мору за тада најмоћнију личност Ирана шаха Надера (Greaves, 2007: 354).

Холандска источноиндијска компанија је покушала да утврди своје позиције у Персијском заливу заузимајући 1747. острво Харк. Не остваривши икакав реалан добитак, острво је изгубила пред налетом локалних иранских снага из оближњег Бендер Рига. Овим је Холандија трајно изгубила своје позиције у Персијском заливу. Британска компанија је у време холандског освајања Харка такође разматрала заузимање или острва Кешм или острва Бахреин, али је одустала због тога што су њени чланови схватили да би дугорочно били на губитку (Greaves, 2007: 355)¹⁵⁹. Но, трговинска размена која се нагло појачала 1750-их диктирала је потребу за британским присуством, те је 1754. Британска источноиндијска компанија отворила агентуру у Бендер Абасу. Како је она уништена 1759. уз помоћ француске Источноиндијске компаније, отворена је нова агентура у Басри. Осим што је у самом врху Персијског залива, Басра је била предмет спорења између Ирана, Османског царства, те арапских племена Бану Каб (*أب عكوب*) и Мунтафик (*قفتنملا*) (Greaves, 2007: 366–367). Она је остала центар трговине све до куге 1773.

Економска конјуктура после 1768. допринела је наглom и сталном губитку европских трговаца. Трговачки центри и европске агентуре у Бендер Абасу, Бушехеру, Харку и Бендер Ригу пропадали су због политичких прилика и чињенице да је Иран губио валуту у трговини са Индијом, као и у хаџијским путовањима у шиитска света места у Ираку. Насупрот старим трговачким центрима, појавио се нови центар у Маскату, који је привлачио пажњу (Greaves, 2007: 358–359; 371–372).

159 Бахреин је био иранска територија од 1602. до дефинитивног губитка 1783, када је арапско племе Бани Утба (*قبيلة بني عتب*) дефинитивно заузело острво. Као такав и после овог времена је сматран делом Ирана (Potter, 2008: 132).

Упркос трговачким губицима, Велика Британија одлучила је да не напусти Басру и Бушехер. Осим наде да ће се економска конјуктура преокренути, политички и стратешки интереси почели су диктирати британско присуство уместо строго економских интереса (Greaves, 2007: 373).

*

Односи Ирана са Русијом остали су спорадични све до почетка XVIII века. Прво систематско истраживање Ирана и склапање првог трговачког уговора обавио је Артемиј Волински (Артеемий Волинский) за време владавине цара Петра I Великог (император Пётр I Великий), тражећи речни пут од Каспијског мора до Индије (Kazemzadeh, 2013: 4-5). Пошто се Велики северни рат на Балтичком мору завршио 1721, Русија је одмах добила и повод да интервенише у Ирану: инвазију шаха Махмуда Хотака искористили су лезгијски бег Давуд (دواد گیب) и газимучки хан Сурхај (گيبيخرس) да нападну град Шамахи¹⁶⁰. Освојивши град, масакрирали су становништво, али су том приликом страдали и Руси; међу њима Матеј Јеврејинев (Матей Евреинов), са репутацијом најбогатијег руског трговца. Артемиј Волински (сада губернадур Астрахана), али и грузијски валија хан Хосеин-Кули (یلقینىسح) позивали су руског цара да интервенише (Kazemzadeh, 2007: 316). Кроз војне акције на Кавказу током 1722. и 1723, под изговором помоћи сафавијском шаху Техмаспу II (مهد بسامهت هاش), руски цар је приморао шаха да преко изасланика у Санкт Петербургу призна руско заузимање области Дербенда, Бакуа, Гилана, Мазендерана и Астерабада током 1722, чиме је фактички Русија требало да добије власт над иранском каспијском обалом (Kazemzadeh, 2007: 318).

160 У турским језицима се обично титула наводи после имена. Тако би верније оригиналу било *Давуд-беј* него *беј Давуд*. Ми смо се овде определили за навођење ближе духу српског језика како би се избегле евентуалне забуне. Исто важи и за титулисање на кацарском двору, без обзира на то што је ирански: тако наводимо Надер-шаха као шаха Надера.

161 Грузијско краљевство Картли је уживало клијентски статус. У иранском државном систему било је сматрано *вилајетом* под персијским именом *Горцесијан*. Користећи прилике у Грузији, сафавијски шах Солтан Хосеин (نيسح ناطلس هاش) приморао је картлијског краља Вахтанга VI (ვახტანგ VI) на прелазак у ислам; при томе је Вахтанг добио ново име Хусеин-Кули. Могло би се претпоставити и да је Картлијско краљевство гајило свест о припадности иранском свету и у периоду 1722-1795, када иранских шахова фактички није било. На то можда указују серије картлијских средбрењака са инвокацијом типичном за иранске владаре: „О, милостиви” (ميرك اي) (Eskandari-Qajar, 2008: 28).

Османско царство, које је успело да сузбије руске амбиције у Азову, Криму и у сопственим поседима са већинским хришћанским становништвом, није могло да дозволи да Русија заузме Транскавказију од Црног до Каспијског мора, јер би тиме биле угрожене њене јерменске области. Пошто је добио признање османске врховне власти од бега Давуда и шаха Махмуда Хотака, османски царски Диван је сматрао да руски двор преговара са имагинарном особом (Kazemzadeh, 2007: 319–320). Цар Петар I ипак није одустајао од намере да заузме каспијску обалу. Захваљујући раду француске дипломатије, руски цар и османски султан су склопили уговор 1724: Русији је припала каспијска обала, док је Османско царство заузело највећи део Азербејџана и велики део Транскавказије. Обе силе обавезале су се да заједно делују у случају иранског покушаја да неку од територија поврати.

Русија је територије Ирана заузела ради наводне помоћи шаху да поново успостави своју власт, али је у кампањи 1722–1723. претрпела огромне губитке без значајнијих добитака. Вођена тиме да су османске дипломате почеле водити политику супротну одредбама договора, а бојећи се да се нова доминантна личност у Ирану, хан Техмасп-Кули (یلق پسا مہت) (نابخ) не приближи исувише Османском царству, царица Ана I (императрица Анна I) 1732. предала је хану Техмасп-Кулију територије јужно од реке Куре (Мазендеран, Гилан, Астерабад), условљавајући повратак осталих територија тиме да шах поврати контролу над иранском територијом (тј. поврати територије од Османлија) (Kazemzadeh, 2007: 322–323). Хан Техмасп-Кули је 1734. и формално збацио последњег сафавијског владара шаха Техмаспа II, прогласивши се за новог владара као шах Надер (دانشردان). Кренувши наредне године у рат против Османског царства, издејствовао је повратак и Бакуа и Дербенда.

Поновно интересовање руског двора за Иран јавило се 1780-их, захваљујући супарништву царице Катарине II Велике (императрица Екатерина II) са османским султаном Абдулхамидом I (دي محمد لادب عن طلس) (الاولا), те тражењем пута према Индији, за коју је на европским дворovima важило уверење да може учинити било коју државу богатом (Kazemzadeh, 2007: 325–326). Царица Катарина II послала је поморску експедицију, вођену грофом Марком Војиновићем¹⁶², која се искрцала

162 Гроф Марко Вој(и)новић био је Србин, чија је породица живела у Херцег Новом. Имао је велику улогу у стварању руске поморске моћи (Црнић-Пејовић, 2005: 128).

на острво Ашураде, у области Астерабада, и почела конструкцију тврђаве. Тврђава је требало да буде база на путу за Индију, пошто је руски двор више него двоструко потценио удаљеност Индије (Atkin, 1980: 33). Владар Астерабада хан Ага Мухамед имао је жељу да прошири трговинску размену, али није био спреман да на својој територији има страну тврђаву. Зато је чланове експедиције заробио и протерао (Kazemzadeh, 2007: 326).

Од времена нове иранске политике царице Катарине II руски двор је највећу пажњу посвећивао грузијским и јерменским земљама (Atkin, 1980: 7). Руски заповедник кавкаских трупа Павел Потемкин (Павел Потёмкин) наговорио је картлијско-кахетијског краља Ереклеа II (მეფე ერეკლე II) да призна руско сизеренство 1783. Заузета супарништвом са Османским царством, поделом Пољске и Литваније, те избијањем Француске револуције, Русија је оставила свог клијента да се од иранске експедиције брани сам (Kazemzadeh, 2007: 328). То је искористио хан Ага Мухамед, који је 1795. повратио и разорио Тбилиси. Иако је после неуспешног руског покушаја да се Тбилиси купи уследио руски поход са намером да се шах свргне, наредне године је умрла царица Катарина II, а 1797. и шах Ага Мухамед, те до сукоба није дошло (Atkin, 1980: 33, 44).

Велика игра

Термин *Велика игра* означава дипломатски сукоб између двеју европских сила Русије и Уједињеног Краљевства на простору тзв. *Централне Азије*. Сковао га је британски поручник Артур Коноли (*Lieutenant Arthur Conolly*) раних 1840-их, који је нешто касније изгубио живот пошто је заробљен у Авганистану. Термин је популарисао Радјард Киплинг (*Rudyard Kipling*) у роману *Ким* из 1901. (Andreeva, 2007: 19).

Иако је нови руски цар Павле I (император Павел I) преиначио многе одлуке своје мајке, француска кампања у Египту усмерила је пажњу руског двора на земље тзв. *Блиској истока* (Kazemzadeh, 2007: 330). Молба за руску анексију грузијске Картлијско-кахетијске краљевине, коју је 1799. послао краљ Ђорџи XII (გიორგი XII), била је услишена 1801. Руска агресија на земљу која је сматрана делом Ирана исто колико и сами Фарс допринела је да ирански двор почне тражити европске савезнике против Русије (Atkin, 1980: 93-94).

Још 1795-1796. на иранском двору се појављују двојица француских ботаничара са преводиоцем. Они су имали за задатак да подстичу антируску и антибританску политику, али нису успели. Ипак, ово је изазвало забринутост на руском, а посебно на британском двору (Kazemzadeh, 2007: 331). Британске трговце посебно је бринула чињеница да су султани Маската Султан-бин Ахмад (دمح أن بن اطلس) и Саид-бин Султан (ن اطلس ن ب دي ع س) 1594. заузели главне тачке у Персијском заливу (Бендер Абас, Кешм и Хормуз) и претворили Маскат у главну поморску силу залива после Уједињеног Краљевства (Potter, 2008: 129). Француска сарадња са дуранским шахом Заманом (ی ن ارده اش رامز), која је резултовала дуранским нападом на Индију, допринела је алармирању британских трговаца (Greaves, 2007: 376). Иако је, захваљујући непознавању прилика у Ирану и око њега, Британска источнииндијска компанија приписала себи успех у пропасти напада и избијања рата у Дурани царству, чињеница је да је ово била заслуга иранског напада на Херат у тим моментима, независно од британске политике. Непознавање прилика је такође допринело недоумици британских трговаца да ли да се ослоне на Иран или Дурани царство (Greaves, 2007: 376-378).

Зато је Уједињено Краљевство упутило посланика да склопи савез усмерен против Француске са новим владарем шахом Фатихом Алијем (ه اش ی ل ع ح ت ف). Капетан Џон Малколм (*Captain John Malcolm*) испословао је да се Британцима дозволи да тргују на читавој територији Ирана. Уједињено Краљевство би помогло Ирану у случају рата са Авганистаном, а шах би спречио покушај француског етаблирања у Ирану. Овај савез је допринео иранском игнорисању консеквентних француских понуда за антируски савез 1805. и 1806, али је Уједињено Краљевство превентивно обновило уговор 1806. (Greaves, 2007: 380).

Пошто је 1801. цар Павле I убијен, наследио га је цар Александар I (император Александр I), који се вратио агресивној политици према Ирану. Један од истакнутих стратега на овом пољу Валентин Зубов (Валентин Зубов) инсистирао је да се руска граница повуче тек на рекама Кури и Арасу, што је подразумевало освајање ханата јужно и источно од грузијских земаља (Kazemzadeh 2007, 331). Кнез Павел Цицијанов (князь Павел Цицианов), кога је један ирански хроничар назвао „проливатељем крви“, повео је нови поход 1802. (Atkin, 1980: 73). Ханати Баку, Шаки, Ширван и Карабаг сами су се предали. Напад на Ганџу, која се није предала, пратио је покољ цивила, од којих је око 500

потражило спас у дамији. Она је претворена у цркву, а град је преименован у Јелисаветопољ. Ово је представљало прекретницу, јер више нису били угрожени ободи или бар већински немуслиманске области „ужег Ирана“: сада је био угрожен интегритет самог језгра Ирана и шиитски ислам. Напад на Јереван 1804, који је одбио ирански престолонаследник мирза Абас (ازرىمس‌آب‌ع) означио је почетак рата. Он није текао у складу са руским надама, поготово зато што је наредне године Русија заратила са Француском, а кнез Цицијанов настрадао (Kazemzadeh, 2007: 332).

Како су наде у британску помоћ спласнуле, ирански изасланици су 1807. потписали уговор о савезу са француским царем Наполеоном I у Финкенштајну. Француски цар је признао ирански суверенитет над Грузијом и обавезао се да на сваки начин примора руског цара да Грузију врати Ирану. Шах се обавезао на рат са Уједињеним Краљевством, подстицање авганских племена да нападну Британску Индију и на давање слободе кретања француским трупама. Брза француска победа и мир у Тилзиту исте године учинили су руског цара француским савезником. После руског одбијања плана да француска, руска и иранска војска заједно нападну Британску Индију цар Наполеон I је изгубио интересовање за Иран. Ратовање на Иберијском полуострву је трајно угушило француско-иранску сарадњу (Atkin, 1980: 62–63, 129).

Британски емисари су 1809. склопили нови уговор са иранским шахом, обећававши британску подршку Ирану у сваком одбрамбеном рату. Иран је поништио уговоре са европским државама и обавезао се да неће дозволити пролазак ниједне европске војске према Индији. Како су у новом рату 1812. Русија и Уједињено Краљевство постали савезници против Француске, тако је Иран опет остао изолован. Оставши слободних руку после победе над француском војском, руска војска је исте године одвојила веће ресурсе за кавкаско ратиште. Иако је Иран током 1805. и 1806. чинио напоре да усвоји француску војну технологију и стратегију, иранска војска ипак није могла парирати боље опремљеној руској војсци (Atkin, 1980: 111–119, 126).

Уз британско посредовање, 1813. је склопљен мир у Гулистану, којим је Иран изгубио кавкаске поседе (ханате Карабах, Ганџу, Ширван, Баку, Грузију и делове Талеша). Каспијским морем смела је пловити само руска флота, а Русија је добила стално дипломатско посланство. Одредбе којима је Русија гарантовала подршку легитимном престолонаследнику

и признавала иранске границе биле су неодређене, што је представљало озбиљан потенцијал за нове сукобе. Ирански двор је био свестан тога, а мирза Абас се спремао за нови окршај. (Kazemzadeh, 2007: 334).

Када је генерал Алексеј Јермолов (генерал Алексей Ермолов) послат у Техеран ради покушаја дипломатског решења сукоба 1817, он је наступио провокаторски, тражећи начин да изазове сукоб. Ипак, Русија је одлучила да води „политику двоструких колосека“ – док је Санкт Петербург наступао помирљиво, дотле је генерал Јермолов наступао нападачки. Агресивна политика генерала довела је до расељавања муслимана и хришћана из освојених области у Иран (Kazemzadeh, 2007: 336). Улема је 1826. већ позивала на џихад против Русије. Вероватно би до рата и дошло да Иран нису раздирали сукоби престолонаследника и његовог старијег полубрата, те непокорност пограничних иранских намесника (Kazemzadeh, 2007: 336-337). Руско заузимање тврђаве Мирак и фактички пресецање веза између Јеревана и остатка Ирана наишло је на оружани одговор и 1826. започело је нови руско-ирански рат.

После почетних иранских успеха и смењивања генерала Јермолова, убрзо се показало да иранска војска није могла парирати већој руској армији, коју су водили ветерани наполеонских ратова. Нови мировни уговор потписан је 1828. у Туркманчају. Русија је добила Јереван и Нахчиван, обештећење од 20 милиона рубаља; Иран је морао да пусти све руске заробљенике (без обзира из ког су рата били), те да прогна све руске дезертере (који су формирали читав батаљон у Ирану) (Atkin, 1980: 106; Andreeva, 2007: 60). Трговински уговор који је тада потписан представљао је основу руског економског продора. Ирански званичници нису смели улазити у куће руских поданика без дозволе конзула. Нови посланик у Техерану Александар Грибоједов (Александр Грибоедов) инсистирао је да се сви руски грађани врате у Русију. То је укључивало оне који су још од 1795. живели у Ирану, од којих су многи прешли на ислам и засновали породице. Гласине да је руско посланство натерало једног евнуха и жене из харема пређашњег великог везира да пређу у православље довеле су до реакције народа; убијени су сви чланови посланства, осим једног. Ипак, руски интереси и посланство које је водио шахов син, а чији је циљ био да се шахово извињење упути руском цару, допринели су да се овај инцидент заборави (Kazemzadeh, 2007: 339). Мирза Абас се убрзо окренуо истоку, освојивши Хорасан 1833. и намењавајући да освоји и Херат. Подржавајући промену амбиција и свесна

последница по Британску Индију, Русија је подстицала иранске амбиције ка истоку. Постављање грофа Ивана Шимонића, бонапартисте и британофоба, за руског посланика у Техерану појачало је „параноју” у Британској Индији¹⁶³. Како је мирза Абас умро 1833, трон је наредне године наследио његов син, шах Мухамед (عاشددمحم). Иако је трон осигурао захваљујући британској помоћи, он је још амбициозније наступио према Авганистану, под утицајем грофа Шимонића (Kazemzadeh, 2007: 340).

Генерални гувернер Индије и ерл од Минта сер Гилберт Елиот (*Sir Gilbert Elliot*) написао је 1809: „Политика у Персији мора пратити дешавања у Европи” (Greaves, 2007: 386). То правило допринело је да Уједињено Краљевство не интервенише у новом рату. Томе су узрок били преговори који су вођени око подршке грчким устаницима у Османском царству. Британско интересовање за Иран је до 1822. толико опало да је тамошња дипломатија препуштена Источноиндијској компанији упркос иранским и индијским приговорима (Greaves, 2007: 389).

Британско-ирански односи су нарушени 1805, када је Уједињено Краљевство успоставило односе са хакимом Бахреина. Не само то већ је Уједињено Краљевство после казнене експедиције против седам арапских емирата на јужној обали Персијског залива створило протекторат Уговорних Држава (који је 1971-1972. трансформисан у Уједињене Арапске Емирате). Ово је доприносило затезању односа са Ираном, али и са Османским царством, које је такође полагало права на Бахреин и делове залива (Greaves, 2007: 399).

Уједињено Краљевство, схвативши да се руска сфера интереса приближила Индији, решило је да промени политику. Већ 1833. повећан је број британских официра у Ирану, а предузете су мере за оснивање тополивнице. Британско министарство спољних послова поново је преузело на себе дипломатију у Ирану 1835. (Greaves, 2007: 391-392). Ипак, осим што је руска експедиција 1842. заузела острво Ашураде и на њему подигла неколико грађевина, других политичких акција према Ирану са руске стране није било до краја Кримског рата (Greaves, 2007: 394). Заузимање острва Ашураде је у вези са појавом руских трговачких пароброда у Каспијском мору. Убрзано повећавајући обим трговине,

---

163 Гроф Иван Шимонић био је Далматинац из Шибеника, који је 1809. ступио у војну службу наполеонске Краљевине Италије. Прешао је у руску службу по паду Далмације под аустријску власт 1815. (Perićić, 2000).

руски пароброди су постепено уништили иранске каспијске трговце, те је сва трговина у иранским каспијским лукама долазила од руских трговаца (Issawi, 2007: 591–592).

Иранска војска је неуспешно опседала Херат 1837–1838. Уједињено Краљевство мислило је да је иранско одустајање резултат британског заузећа Харка 1838, али је чињеница како су освајање спречили унутрашњи немири у Ирану (Martin, 2008: 118). Прекид дипломатских односа трајао је до 1841, када је потписан нови трговински уговор; Харк је враћен наредне године (Greaves, 2007: 393–394). Иран је искористио смањено британско интересовање да 1850. од султана Маската Саида-б-ин Ахмада преузме Бушехер. Године 1854. иранско становништво Бендер Абаса се побунило, а Маскат је изгубио и овај трговачки центар.

Иран је 1856. коначно заузео Херат. Уједињено Краљевство одмах је прогласило рат. Британци у Британској Индији нису били одушевљени по питању рата, поготово после катастрофе у Авганистану 1842. (Greaves, 2007: 394–395). Британска експедиција је крајем 1856. кренула према Персијском заливу, заузела Харк и Бушехер и кренула уз реку Карун до Ахваза. Мир је, ипак, склопљен пре озбиљнијег ратовања. Невољност за ратовање у самој британској влади и војсци огледала се у наслову из *Тајмса* који је гласио „Где је Херат, не знамо нити нас је брига”¹⁶⁴. Иран је напустио Херат, а Уједињено Краљевство обезбедило је себи право да врши адјукацију у Херату и Систану, областима око којих су се спорили владари Ирана и Авганистана.

Иако је авгански емир хан Дост Мухамед (نخ دمحم ت س و د ري م ا) заузео Херат 1863, британска дипломатија је решила да не интервенише, узевши у обзир руску одлуку да [руска војска] не чини нове напоре за заузимање *централне Азије* после катастрофалне кампање према Хиви 1839. Како је руски двор одлучио да ови ханати постану тампон-зоне, тако је и британски двор губио интересовање за Иран и Авганистан (Greaves, 2007: 397).

Но, по завршетку Кримског рата Русија је почела кампању према *централноазијским ханатима*. Хоканд је освојен 1860, Чимкент 1864, а 1866. Ташкент и Хоцанд. Самарканд је пао 1868. Бухарски емират је сведен на статус руског клијента. То је довело до ревалуације британске

164 Where Herat is, We Neither Know or Care (Greaves, 2007: 395)

политике на овом подручју. Прихваћена је молба шаха Насредина да се пошаљу британски официри, одсутни од рата из 1856, у иранску војску.

Молба да се Ирану дају и пароброди ради увођења реда у Персијском заливу одбијена је због страха од могућег иранског напада на Бахреин. Уједињено Краљевство је 1861. признало независни Бахреин, а 1880. је преузело његову спољну политику. Ирански двор је, почевши од 1885, набавио у Немачкој и Белгији неколико бродова; то ипак није било довољно да парира Уједињеном Краљевству (Potter, 2008: 132-133; Kazemzadeh, 2013: 151-152).

Британска влада је са породицом Сименс успела изнудити 1868. оснивање Индоевропске телеграфске компаније, повезавши индијску телеграфску линију са подморском линијом која је почињала у Бушехеру. Наредне године је отворен Суецки канал, што је као последицу имало јаче европско присуство у Ирану и око њега. Уједињено Краљевство је успоставило паробродске линије у заливу већ 1870, док је Француска следећих 40 година неуспешно покушавала да успостави своју паробродску линију (Issawi, 2007: 591).

Британски индустријалац, барон Јулијус фон Ројтер (Baron Julius de Reuter) успео је 1872. изборити много повољнију концесију: добио је не само право да изгради телеграфску линију већ и широка права над иранским нафтним пољима, те право да изгради железницу од Персијског залива до Каспијског мора и практично где год пожели. Ирански реформистички настројени државници надали су се да ће овим потезом успети да *модернизују* Иран: оно што је уследило, међутим, био је нагли продор британског капитала и појачани руски притисак. Шах је приморан да поништи ову концесију наредне године, а да 1874. дâ руском генералу Фалкенхагену концесију за градњу телеграфске линије и права над минералним депозитима од Џулфе до Персијског залива (Greaves, 2007: 400-401; Issawi, 2007: 593). Чињеница како је после низа година у којима је сребрна валута *керан* опадала због трговинског дефицита, накратко престала да опада због политичких интереса Ројтерове концесије натерала је ирански двор да размишља о примени *йолийиике концесија* ради економског опстанка (Farmanfaramian, 2008: 216-217).

Од 1869. Иран се и на североистоку граничио са Русијом. Те године је шах Насредин приморан да се одрекне претензија на области источно од реке Атрак. Руска војска коначно је освојила Хиву 1873, почевши освајања туркменских племена. Руско освајање Мерва, које је било

изгледно, директно би угрозило Британску Индију, али и Иран. Шах Насредин је, стога, 1874. послао писмо, тражећи британску подршку.

И британски интереси су се променили 1873. Незадовољан арбитражом у Систану из 1872. и одбијањем Уједињеног Краљевства да гарантује помоћ против Русије, авгански емир Шер Али-хан (اناخ يلع ريش) ступио је у контакт са руским губернадуром Туркестана Константином фон Кауфманом (Константин фон-Кауфман). То је довело до руско-авганског споразума 1879. и уласка Авганистана у руску сферу.

Прелазак Авганистана у руску сферу допринео је томе да се Уједињено Краљевство окрене Ирану. Систан је био од кључне важности, јер је могао дати луку за потенцијални напад на Британску Индију. Како није имала информације из Авганистана, администрацији Британске Индије су биле потребне информације из Херата и Кандахара. Зато је 1879. предложен нови уговор: у замену за Херат и остатак Систана шах Насредин би се сложио да Уједињено Краљевство има своје офицере у Херату, да се изгради железница од Херата до Кандахара, те да ирански двор води непријатељску политику према Русији (Greaves, 2007: 403).

Но, преговори су нагло прекинути 1880, вероватно због руског утицаја. Те године је Русија ојачавала позиције источно од Каспијског мора градњом Транскаспијске железнице 1879. Неки руски планови су предвиђали да железница иде кроз Иран до Мешхада или Персијског залива. Шах Насредин је 1881. приморан да се одрекне претензија на земље источно од Каспијског мора. Руско освајање Мерва је довршено 1884. Војска Русије је демонстрирала своју моћ приликом посете цара Александра III Кавказу током 1888. Ова посета је оставила веома снажан утисак на ирански двор (Greaves, 2007: 406).

Уједињено Краљевство је покушало наћи савезника у Немачкој, поготово после инцидента у ком је руска војска заузела авганску тврђаву Панџде 1885. Сви покушаји да се немачки канцелар Ото фон Бизмарк (Reichskanzler Otto von Bismarck) умеша су, међутим, пропали: канцелар Бизмарк није желео да се превише приближи било којој од двеју сила. Због тога је закључено да је потребно ојачати Иран изнутра како би се он сам могао супротставити руском нападу (Greaves, 2007: 406-407).

Првобитни план британског посланика у Техерану сер Хенрија Волфа (Sir Henry Wolff) којим је покушао повећати обим трговине административном мером (шаховим гарантовањем живота и имовине поданика) није уродио икаквим плодом. Друге административне мере

само су отвориле Иран за британске трговце и изазвале руску реакцију – тако је 1888. отворена река Карун за трговце *свих земаља*, а 1889. је Џорџ де Ројтер добио дозволу да отвори *Царску њерсијску банку*, која је функционисала све до 1950-их. Онда је, под руским притиском, 1890. године шах морао забранити изградњу пруга на пет година, иако Иран фактички није имао железницу (Issawi, 2007: 590). Дуванска концесија из 1890, којом је британска дуванска компанија требало да стекне потпуни монопол над иранским дуваном, изазвала је бурну реакцију народа, пре свега трговаца и улеме, али и реакцију руског двора; изнуђено је поништење речене концесије. Компензација која је за то морала бити исплаћена 1892. Уједињеном Краљевству критично је повећала ирански државни дуг (Issawi, 2007: 604).

Пад *керана* због драстичног скока увоза од отварања реке Карун и преплављивања међународног тржишта сребром, захваљујући америчком Шермановом акту о куповини сребра 1890, довео је иранску економију до тога да је пала на бакарну валуту (*црни новац*). Уследио је колапс финансијског система, што је био повод за убиство шаха Насредина 1896. Наследио га је син, шах Мозафередин (دانشن‌ی‌دل‌ارف‌ظم). Изгледало је да ирански двор више није имао *ишиа га њрога* (Farmanfarmaian, 2008: 218).

Када је ирански двор покушавао да своје економске проблеме реши позајмицама у Европи током 1897, британска и руска дипломатија су радиле заједно да тако нешто спрече. Штавише, исте године је руски цар Николај II (император Николай II) наговестио могућност да се Иран подели, чега је ирански двор био свестан (Kazemzadeh, 2013: 311-312).

У првој деценији XX века руски двор, који је на крају XIX века изградио око 760 километара пута на северу Ирана, настојао је проширити свој утицај и на југ земље. Тако је 1897. отворен конзулат у Исфахану, 1899. у Басри, а 1901. у Бушехеру. Исте године је руска паробродска линија почела трговати у Персијском заливу, а инжењери су тражили начин да повежу залив са Транскаспијском железницом.

Оквир који би омогућио униформно и редовно прикупљање царина у лукама Персијског залива 1898, а који су начинили белгијски експерти, допринео је томе да од исте године крене нагли пад легалне трговине и нагли раст кријумчарења у заливу (Potter, 2008: 134).

Критично повећање дуга приморало је шаха Мозафередина на високе позајмице 1900. и 1902. из новоосноване руске Рачуноводствене банке. Позајмице су пратили политички услови, изнад свега забрана

градње железница. Ипак, шах је 1901. дао концесију британском индустријалцу Вилијаму Ноксу д'Арсију (William Knox D'Arcy) на нафтна поља. Погрешна процена, те веровање да би цена екстракције и транспорта била превисока учинили су да од овог подухвата ништа не буде. Нова нафтна концесија британском индустријалцу изазвала је склапање руско-иранског трговачког уговора 1903, којим се шах Мозафередин обавезао на гарантовање ширих повластица него оних датих Д'Арсију, а којим су руском двору пружене компензације.

Ратни тон руских новина, и посебно шахова посета Лондону 1902. допринели су поновном британском интересовању за Иран. Наредне године је маркиз од Лендсдауна, изазван руско-иранским уговором, донео декларацију у Дому лордова којом је Уједињено Краљевство изразило став како неће толерисати да друге велике силе имају своје луке или тврђаве у Персијском заливу; [декларацију] названу „Монроова доктрина Персијског залива“. Исте године је Уједињено Краљевство разбило руски финансијски монопол над Ираном.

Промена у британском ставу уследила је 1905: руски пораз у рату са Јапаном показао је да Русија није непобедива, а немачке колонијалне амбиције су изазивале страх од новог противника. Уз ове приоритете, 1905. је унутрашња криза кулминирала Уставним покретом. Овај развој је допринео склапању конвенције између Уједињеног Краљевства и Русије 1907. године. Конвенција је поделила Иран на руску и британску интересну сферу, између којих је остављен део као тампон-зона.

Уједињено Краљевство започело је са праксом да директно крши ирански суверенитет 1907, када је послат одред бенгалских војника да чува истраживаче нафтних поља Ахваза (Farmanfarmaian, 2008: 219). Британски интерес за иранску нафту оживео је 1909. Склопљен је уговор са племеном Бахтијарија, коме је исплаћивана концесија у замену за чување поља Ахваза; ирански двор је у потпуности искључен из договора. Наредног дана формирана је Англо-персијска нафтна компанија (Farmanfarmaian, 2008: 200). Нафтовод је довршен 1911, са капацитетом од 400.000 тона годишње, а рафинерија је изграђена на острву Абадан, за које је исплаћиван закуп шеиху Мухамере (Хорамшехера). Рафинерија је постала оперативна 1913. Иран је тако постао први велики произвођач нафте на тзв. *Блиском истоку*. Наредне године је, за потребе Великог рата, склопљен уговор Англо-персијске нафтне компаније и британског Адмиралитета ради снабдевања британске флоте.

Ирански двор није ни обавештен о томе. Минимална плаћања иранској влади у рату су била суспендована (чак иако би ирански буџет опет био на огромном губитку), а за то време је Иран био приморан да увози нафту из Русије по пуној цени (Farmanfarmaian, 2008: 221–222).

Немачка паробродска линија, основана 1906, брзо је напредовала: 1914. она је испоставила осмину све робе за ту годину у заливу. Иако је обим трговине повећан стотинама пута, локални трговци су појачаним развојем паробродске трговине потпуно уништени (Issawi, 2007: 591).

Пред сами рат Иран фактички није био независна држава: Мецлис већ три године није заседао, везирати су се често смењивали и зависили од руских и британских интереса. Финансијски проблеми су условљавали политичке уступке за мале кредите. Увоз, који је средином века био у балансу са извозом, сада је био и до 50% већи (Issawi, 2007: 596). Банкротирани двор није могао да одржава ред у удаљеним областима.

У Првом светском рату Иран је, упркос проглашеној неутралности, фактички постао бојиште између руских, британских и османских снага. Немачка агитација је активно подстицала нереде у Ирану, а Цариградски споразум између Русије и Уједињеног Краљевства – који је другима препуштао нафтна поља централног Ирана у замену за „одрешене руке” првима на северу Ирана – само је „дао ветар у леђа” поменутој агитацији. Да би ово предупредило, Уједињено Краљевство је формирало 1916. Јужноиранску полицију, формацију под британском заповешћу, која је остала до 1921.

Иран је изашао из Првог светског рата разорен сукобима, али и епидемијама глади, маларије и грипа. Поништење свих иранских дугова, које је прогласио бољшевички режим, те пад фунте стерлинга током Великог рата допринели су томе да се делимично побољша економски положај Ирана (Issawi, 2007: 603). Покушај Уједињеног Краљевства да приволи Иран на Англо-персијски уговор из 1919, којим би Уједињено Краљевство добило додатне концесије у Ирану, дефинитивно је пропао 1921, када је официр *Персијске козачке бригаде* по имену хан Реза Пахлави (ایولہپ نخ اضر) фактички преузео власт у држави, а онда 1925. свргао династију, започевши период владавине династије Пахлавија.

Дуги XIX век у колективном сећању

Династија Каџара није уживала симпатије ни у периоду владавине Пахлавија (1921–1979), нити ужива велике симпатије данас. Овај период, бар у иранској историографији и памћењу, искључиво је у светлу квазимемоара учесника догађаја са почетка XX века, а који су настајали током 1930-их, попут квазимемоара Ахмада Кесравија (ایورسک دم ح), Мохамедтакија Бехара (راهب یقیت دم ح) и Абдолаха Моставфија (هلل ادب ع) (ی ف و ت س م), који нису могли бити објективни (Bast, 2009: 56–57). Период се посматра кроз *дискурс дезинтeрације*, тј. кроз мотиве пропадања Ирана, беспоговорне доминације европских сила, економске пропасти и опште декаденције (Bast, 2009: 60). Иако је Иран изашао из поменутог раздобља неосвојен, већ последњих година владавине Каџара у јавном сећању преовладао је мотив *силоване мајке* као апстрактне представе понижене домовине током овог периода (Tavakoli-Targhi, 2002: 229).

Темељећи свој долазак на обећању да ће се супротставити европском колонијализму, шах Реза Пахлави је потенцирао на деспотизму и клијентском односу Каџара према европским државама. Додатна димензија кроз коју је династија Пахлавија настојала приказати Каџаре у лошем светлу јесте етничка. Иако Пахлавији нису били персијског порекла (већ Мазендеренци), током њихове владавине примењивано је нешто што би се могло назвати асимилационистичком политиком. Претворивши неперсијске Иранце у „сопствено Друго“, Пахлавији су вршили агресивну промоцију персијске културе и језика у држави (Ghaderi, 2018: 13). Самим тим, Каџари су због свога турског порекла представљени као уљези у Ирану, без обзира на то што је шах Ага Мухамед захтевао да се војницима пред битке чита Шахнама ради дизања морала. Овај наратив је опстао све до револуције из 1979, после које се нови режим вратио концепту Ирана (са свим својим етничким групама).

Огроман је утицај старе историографије на популарне представе иранске прошлости. У иранској књижари не би било тешко наћи стара историографска дела, укључујући она из XIX века. Нова дела се доста теже могу наћи, и то не због цензуре од стране револуционарних власти, већ због мањка интереса потенцијалне публике и чињенице да су већином писана на енглеском језику (Zia-Ebrahimi, 2016: 296).

Колебање режима Пахлавија и прилазак Сједињеним Америчким Државама и Уједињеном Краљевству, силама које су држале Иран у

економској зависности, али и величање западне културе довело је до реакције. Мисао иранског антиимперијализма најбоље је дефинисао ајатолах Сајид Рухолах Мусави Хомеини (ین می خویس و مومهل للاح وردی س): „Ислам је религија милитантних појединаца који су посвећени истини и правди. Религија је оних који желе слободу и независност. Школа је оних који се боре против империјализма” (Ghaderi, 2018: 5).

Таква идеологија довела је до тога да, иако противнички режиму Пахлавија, револуционарни режим нема ништа позитивнију слику о последњим деценијама владавине Каџара. Лоше мишљење о том периоду је фактички универзално (Katouzian, 1998: 5-46). Приметно је било и да је у кампањи за председничке изборе 1997, које је Али Акбар Натек Нури изгубио (یرون قطان ربکای لع), његова фракција тражила да тековине револуције из 1979. не заврше исто као тековине револуције из 1905. (Bast, 2009: 63).

У школским уџбеницима су каџарски шахови представљени су као колаборационисти великих сила, насупрот улеми, као предводнику протеста против Ројтерове концесије из 1872, протеста против Дуванске концесије из 1890. или Уставног покрета из 1905. (Ram, 2000: 83).

Ипак, ирански револуционарни режим није препустио каџарски период и теме колонијализма заборавау; напротив, остварен је позитивни помак. Иако грађа из каџарског периода није систематски чувана, влада је преузела на себе објаву дела извора из овог периода. Нажалост, још увек у радовима доминира нешто што би се могло назвати *ойседнујшошћу дријанским изворима*, делимично и због своје широке доступности. Последица је тога да је каџарска држава *изнујра* још увек велика непознаница за истраживаче. Иранске установе покренуле су и покрећу разговоре о колонијалном наслеђу и постколонијализму (Ghaderi, 2018: 8-13; Bast, 2009: 57-58).

Литература

1. Amanat, Abbas. "Introduction: Iranian Identity Boundaries: A Historical Overview", *Iran Facing Others: Identity Boundaries in a Historical Perspective*, eds. Amanat, Abbas and Vejdani, Fazin, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2012, pp. 1-39.
2. Andreeva, Elena. *Russia and Iran in the Great Game. Travelogues and Orientalism*, Routledge, Oxon, 2007.
3. Atkin, Muriel. *Russia and Iran. 1780-1828*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1980.
4. Axworthy, Michael. *A History of Iran. Empire of Mind*, Basic Books, New York, 2008.
5. Barfield, Thomas. *Afghanistan. A Cultural and Political History*, Princeton University Press, Princeton, 2010.
6. Bast, Oliver. "Disintegrating the 'Discourse of Disintegration': Some Reflections on the Historiography of the Late Qajar Period and Iranian Cultural Memory", *Iran in the Twentieth Century: Historiography and Political Culture*, ed. Atabaki, Touraj, I. B. Tauris & Co, London, 2009, pp. 56-68.
7. Davies, Dick. "Iran and Aniran. The Shaping of a Legend", *Iran Facing Others: Identity Boundaries in a Historical Perspective*, eds. Amanat, Abbas and Vejdani, Fazin, Palgrave Macmillan, Basingstoke 2012, pp. 39-51.
8. De Planhol, Xavier. "Geography of Persia and Afghanistan", *Encyclopaedia Iranica X – FISHERIES-GINDAROS*, The Encyclopaedia Iranica Foundation, New York, 2001, pp. 426-431.
9. Eskandari-Qajar, Manuchehr. "Between Scylla and Charybdis: Policy-Making Under Conditions of Constraint in Early Qajar Persia", *War and Peace in Qajar Persia. Implications Past and Present*, ed. Fermanfarmanian, Roxane, Routledge, Oxon, 2008, 21-47.
10. Farmanfarmanian, Roxane. "The Politics of Concession: Reassessing the Interlinkage of Persia's Finances, British Intrigue and Qajar Negotiation", *War and Peace in Qajar Persia. Implications Past and Present*, ed. Fermanfarmanian, Roxane, Routledge, Oxon, 2008, 213-229.
11. Ghaderi, Farah. "Iran and Postcolonial Studies: Its Development and Current Status". *Interventions. International Journal of Postcolonial Studies*, Vol. 20, Issue 4, pp. 455-469.

12. Greaves, Rose. "Iranian Relations with Great Britain and British India, 1798-1921", *The Cambridge History of Iran. Volume 7. From Nadir Shah to the Islamic Republic*, eds. Avery, Peter, Hambly, Gavin, Melville, Charles, Cambridge University Press, Cambridge, 2007, pp. 374-426.
13. Greaves, Rose. "Iranian Relations with the European Trading Companies, to 1798". *The Cambridge History of Iran. Volume 7. From Nadir Shah to the Islamic Republic*, eds. Avery, Peter, Hambly, Gavin, Melville, Charles, Cambridge University Press, Cambridge, 2007, pp. 350-374.
14. Issawi, Charles. "European Economic Penetration, 1872-1921", *The Cambridge History of Iran. Volume 7. From Nadir Shah to the Islamic Republic*, eds. Avery, Peter, Hambly, Gavin, Melville, Charles, Cambridge University Press, Cambridge, 2007, pp. 590-608.
15. Katouzian, Homa. "The Campaign of the Anglo-Iranian Agreement of 1919", *British Journal of Middle Eastern Studies*, Volume 25, 1998, pp. 5-46.
16. Kazemzadeh, Firuz. "Iranian Relations with Russia and the Soviet Union, to 1921". *The Cambridge History of Iran. Volume 7. From Nadir Shah to the Islamic Republic*, eds. Avery, Peter, Hambly, Gavin, Melville, Charles, Cambridge University Press, Cambridge, 2007, pp. 314-350.
17. Kazemzadeh, Firuz. *Russia and Britain in Persia. Imperial Ambitions in Qajar Iran*, I. B. Tauris & Co, London, 2013.
18. Martin, Vanessa. "Social Networks and Border Conflicts: The First Herat War 1838-1841", *War and Peace in Qajar Persia. Implications Past and Present*, ed. Fermanfarmanian, Roxane, Routledge, Oxon, 2008, 110-123.
19. Peričić, Šime. „Neki Dalmatinci – generali stranih vojski“, *Radovi Zavoda za povjesne znanosti HAZU u Zadru*, No. 42, 2000, str. 195-220.
20. Potter, Lawrence G. "The Consolidation of Iran's Frontier on the Persian Gulf in the Nineteenth Century", *War and Peace in Qajar Persia. Implications Past and Present*, ed. Fermanfarmanian, Roxane, Routledge, Oxon, 2008, 125-149.
21. Ram, Haggay. "The Immemorial Iranian Nation? School Textbooks and Historical Memory in Post-Revolutionary Iran", *Nations and Nationalism*, Volume 6, Issue 1, January 2000, pp. 455-469.
22. Tavakoli-Targhi, Mohamad, "From Patriotism to Matriotism. A Tro-pological Study of Iranian Nationalism, 1870-1909", *Journal of Middle East Studies*, Volume 34, 2002, 217-238.

23. Zia-Ebrahimi, Reza. "Better a Warm Hug than a Cold Bath: Nationalist Memory and the Failures of Iranian Historiography", *Iranian Studies*, Vol. 49, No.5, 2016, pp. 837-854.
24. Zia-Ebrahimi, Reza. "Self-Orientalization and Dislocation: The Uses and Abuses of the 'Aryan' Discourse in Iran", *Iranian Studies* 44, 2011, pp. 445-472.
25. Црнић-Пејовић, Марија. „Смјешани бракови“, *Гласник Етнoграфскої института САНУ*, бр. I, год. LIII/2005, стр. 121-133.

Srboljub Peović

Qajar Iran in the Great Game

As one of the few non-European countries that managed to resist European colonization attempts, Qajar Iran presents an interesting topic to study. This small work aims to outline the period of the so-called *Great Game* and the role that Iran played in it. With brief remarks on the basic concepts of this period and the presentation of the first Iranian-European contacts, the *histoire evenementielle* is presented, demonstrating how the rivalry between Russia and the United Kingdom prevented Iran from becoming a colony; finally the attitude towards heritage of this period in 20th and 21st century Iran was concisely presented.

Keywords: Iran, Qajars, United Kingdom, Russia, Great Game, colonialism, anti-imperialism.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

325.3(082)
327(4)(082)
94(65)"1954/1962"(082)

СУОЧАВАЊЕ Европе са њеном колонијалном прошлошћу

/ уредили Данило Бабић, Рајко Петровић, Јелена Вићентић. -
Београд : Институт за европске студије, 2021 (Београд : Зухра).
- 229 стр. ; 25 cm

Тираж 100. - Стр. 7-10: Предговор / Данило Бабић, Рајко
Петровић, Јелена Вићентић. - Стр. 11-14: 60 година после усвајања
резолуције 1514 XV : да ли је човечанство успело да у потпуности
искорени колонијализам? / Абделхамид Шебшуб. - Напомене и
библиографске референце уз текст. - Библиографија уз сваки рад.
- Abstracts.

ISBN 978-86-82057-79-6

а) Колонијализам -- Зборници б) Међународни односи -- Европа
-- Зборници в) Алжир -- Револуција -- 1954-1962 -- Зборници

COBISS.SR-ID 31339273